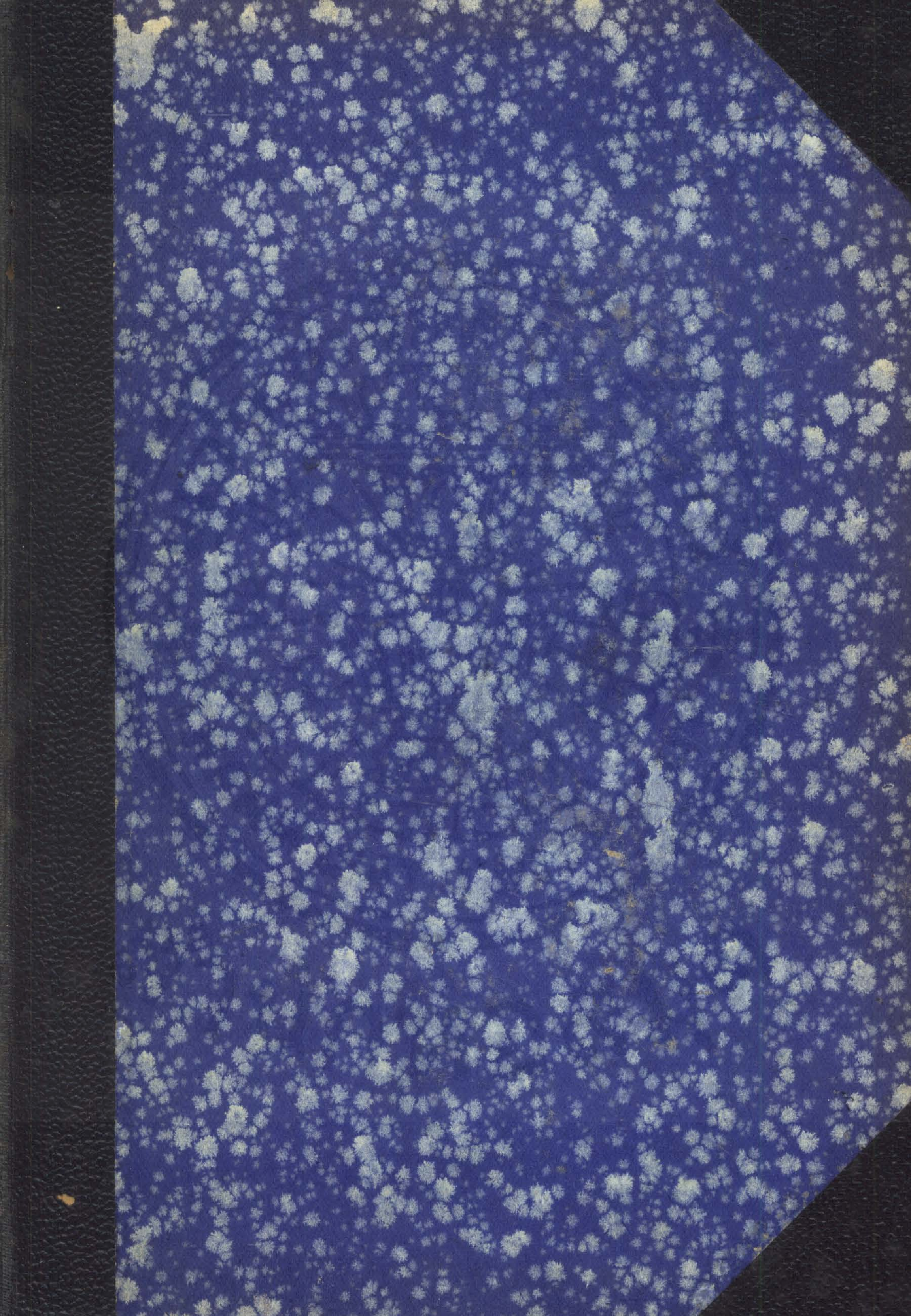

ประชุมพระราชปุจฉา ภาคปกิรณกะ

พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ

พระยาบุรีสราธิการ (โจ้ กนิษฐีรัต)

ณวัดมกุฎกษัตริยาราม

วันที่ ๒๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๘

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ศรีหงส์

คำนำ

ในการพระราชทานเพลิงศพ พระยาบุริสราธิการ (โร้ กนิษฐรัต) นี้ พระยศสุนทรได้นำความจำนงของสมาคมรัฐศาสน์และเจ้าภาพมาแจ้งว่าใคร่จะพิมพ์หนังสือแจกเป็นที่ระลึกสักเรื่องหนึ่ง หอสมุดแห่งชาติแนะนำให้พิมพ์พระราชปุจฉาภาคปกิรณกะนี้

พระราชปุจฉาที่พิมพ์อยู่ในภาคนี้ มีพระราชปุจฉาในรัชกาลที่ ๓ หนึ่งฉะบับ พร้อมทั้งคำแก้พระราชปุจฉา ของพระวินัยมุนี เป็นฉะบับที่ยังไม่ปรากฏว่าได้เคยพิมพ์ไว้ในที่ใด เพราะหอสมุดแห่งชาติเพิ่งได้ต้นฉะบับมา ในการพิมพ์คราวนี้ ได้นำเอาคำแก้พระราชปุจฉาอีกสำนวนหนึ่ง ซึ่งได้เคยพิมพ์แล้วอยู่ในพระราชปุจฉาภาคที่ ๔ มาลงไว้ด้วยเพื่อให้ครบ และได้รวบรวมพระราชปุจฉาเรื่องพิธีทำวิสาขบูชาในรัชกาลที่ ๒ และ พระราชปุจฉาในรัชกาลที่ ๖ มาพิมพ์รวมไว้ด้วย

พระราชปุจฉาและคำถวายวิสัชชนาในหนังสือชุดพระราชปุจฉานั้น ย่อมเป็นหนังสือที่ให้ประโยชน์ความรู้แก่นักอ่านนักศึกษาหลายสถาน เป็นต้นว่าได้ทราบตำนานตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณี และความเชื่อถือของคนในสมัยนั้นทางหนึ่ง ให้ความรู้ในทางอักษรศาสตร์ด้วยว่าพระราชปุจฉาบางเรื่อง แม้ตลอดจนคำถวายวิสัชชนานั้น บรรดาราชบัณฑิต และพระเถรานุเถระทั้งหลายต้องเรียบเรียงร้อยกรองถ้อยคำจนเห็นว่าไพเราะสละสลวย น่าอ่านน่าฟัง เช่น พระราชปุจฉาในรัชกาลที่ ๓ ที่พิมพ์ในภาคนี้เป็นต้น อีกทางหนึ่ง ถือกันว่าเป็นวิธีที่ให้ความรู้สืบอายุพระศาสนา ด้วยเหตุว่า ผู้วิสัชชนาต้อง

ค้นคว้าหาหลักฐานมาอ้างประกอบความรู้อธิบายจนเห็นว่าถูกต้องแจ่มแจ้ง จึงนับว่าพระราชปุจฉาย่อมให้ประโยชน์เกื้อกูลแก่ความรู้ โดยบริบูรณ์

ประเพณีพระราชปุจฉา
ของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

"ประเพณีมีพระราชปุจฉา คือที่พระเจ้าแผ่นดินมีรับสั่งถามข้ออรรถธรรมซึ่งทรงสงสัยให้พระราชาคณะแต่บางรูป หรือประชุมกันถวายวิสัชชนานี้ เข้าใจว่าจะมีมาแต่โบราณทีเดียว ส่วนประเทศอื่นยังไม่ได้พบหนังสือพระราชปุจฉา นอกจากความที่ปรากฏในพระสูตรว่ามีพระเจ้าแผ่นดินบางพระองค์ไปทูลถามข้ออรรถธรรมแก่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า กับหนังสือเรื่องมิลินทปัญหาซึ่งปรากฏว่าพระเจ้ามิลินท์ทรงซักไซ้พระนาคเสนด้วยข้ออรรถธรรมต่าง ๆ เป็นอย่างวิจิตรพิสดาร ว่าในส่วนสยามประเทศนี้ ประเพณีมีพระราชปุจฉามีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยายังเป็นราชธานี มีหนังสือพระราชปุจฉา และข้อความที่พระสงฆ์ถวายวิสัชชนาปรากฏอยู่หลายเรื่อง มาถึงชั้นกรุงรัตนโกสินทร์นี้ ปรากฏว่ามีพระราชปุจฉาเมื่อรัชกาลที่ ๑ มากกว่ารัชกาลอื่น ๆ แต่ที่หอพระสมุดรวบรวมฉะบับได้ถึง ๓๙ เรื่อง

เหตุที่มีพระราชปุจฉาเมื่อรัชกาลที่ ๑ มากกว่ารัชกาลอื่น ๆ นั้น ทรงเข้าใจว่าเป็นเพราะเมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าข้าศึก พระไตรปิฎกและสงฆมณฑลเป็นอันตรายไปเสียมาก ในครั้งกรุงธนบุรี

ต้องเสาะแสวงพระไตรปิฎกและพระภิกษุซึ่งทรงธรรมวินัยแต่หัวเมืองใหญ่น้อย มารวบรวมเป็นหลักในฝ่ายพระพุทธจักรขึ้นใหม่ หนังสือพระไตรปิฎกก็ดี ความรอบรู้พระธรรมวินัยของพระภิกษุสงฆ์ซึ่งเป็นพระราชาคณะขึ้นชั้นใหม่ก็ดี ยังบกพร่องอยู่มาก จึงต้องทรงขวนขวายทำนุบำรุงพระพุทธจักรซึ่งเศร้าหมองด้วยเหตุดังกล่าวมา ในส่วนคัมภีร์พระธรรมวินัยทรงพยายามทำสังคายนา และสร้างพระไตรปิฎกขึ้นทั้งฉบับหลวง และพระราชทานอนุญาตให้ลอกคัดไปไว้สำหรับพระภิกษุสงฆ์เล่าเรียนในพระอารามทั้งปวงอีกหลายฉบับ คงเกิดแต่มีพระราชประสงค์จะให้พระราชาคณะเอาใจใส่ตรวจตราพระไตรปิฎกให้มีความรู้แตกฉานในพระธรรมวินัย จึงได้มีพระราชปุจฉาในข้ออัตถธรรมต่าง ๆ ให้พระราชาคณะถวายวิสัชชนา เพราะการที่จะถวายวิสัชชนา จำต้องค้นหาหลักเป็นที่อ้างในคัมภีร์ต่าง ๆ ซึ่งรวบรวมอยู่ในพระไตรปิฎก และจำต้องเอาใจใส่อ่านพระไตรปิฎกจึงจะถวายวิสัชชนาได้สะดวก ถ้าไม่มีพระราชปุจฉา พระราชาคณะก็จะอ่านพระไตรปิฎกน้อยลง จึงได้มีพระราชปุจฉาบ่อย ๆ ดังนี้"

พระราชปุจฉาในรัชกาลต่าง ๆ จะมีอยู่มากน้อยสักเพียงไร ในรัชกาลไหนมีจำนวนเท่าใด เป็นอันทราบจำนวนแน่ไม่ได้ เพราะฉะบับกระจัดกระจายกันอยู่ หอสมุดแห่งชาติได้รวบรวมหาได้มาแต่ที่ต่าง ๆ รวมทั้งที่ได้พิมพ์แล้ว และที่พิมพ์อยู่ในหนังสือเล่มนี้เป็นจำนวน ๗๑ พระราชปุจฉา ดังได้ย่อเรื่องทั้งหมดพิมพ์ต่อไว้ข้างท้าย เพื่อประโยชน์แก่นักศึกษา จะได้สอบค้นหาดูหัวข้อเรื่องได้สะดวกขึ้น

อนึ่งเจ้าภาพได้เรียงประวัติพระยาบุริสราธิการส่งมา และได้ให้พิมพ์ไว้เป็นที่ระลึกต่อท้ายคำนำนี้

ขออนุโมทนากุศลบุญราศี ธรรมวิทยาทาน ซึ่งเจ้าภาพได้บำเพ็ญเนื่องในการทักษิณานุปทานกิจนี้ จงสัมฤทธิ์ผลแก่พระยาบุริสราธิการ (โจ้ กนิษฐรัต) ตามสมควรแก่ฐานนิยมเทอญ.

กรมศิลปากร

๒ กรกฎาคม ๒๔๗๙

อำมาตย์โท พระยาบุรีสราธิการ (โจ้ กนิษฐรัต)

ชาต : วันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๒๗

มรณ : วันที่ ๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๘

คำนวณอายุได้ ๕๒ ปี

ประวัติ

อำมาตย์โท พระยาบุริสราธิการ (โจ้ กนิษฐรัต) เป็นบุตรนายชิต นางสมบุญ กนิษฐรัต เกิดในวันศุกรขึ้น ๗ ค่ำ เดือน ๑๐ ปีวอก ตรงกับวันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๒๗ ที่บ้านริมถนนเจริญกรุง ตอนคลองวัดจักรวรรดิราชาวาส

พระยาบุริสราธิการได้เริ่มเรียนหนังสือไทยที่โรงเรียนเทพศิรินทร์ (ประถม) แล้วเข้าเรียนที่โรงเรียนสวนกุหลาบไทย (มัธยม) และโรงเรียนสวนกุหลาบอังกฤษเป็นลำดับมา เมื่อสอบไล่ได้ชั้น ๖ จากโรงเรียนสวนกุหลาบอังกฤษแล้วใน พ.ศ. ๒๔๔๖ ได้เข้าศึกษาวิชาต่อในโรงเรียนข้าราชการพลเรือนในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจนจบหลักสูตร

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘ ได้อุปสมบทในพระพุทธศาสนา สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเป็นพระอุปัชฌาจารย์ และจำพรรษาอยู่ณวัดเทพศิรินทราวาสจนครบไตรมาศแล้วจึงได้ลาอุปสมบท

วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๙ ได้เข้ารับราชการเป็นครูประจำโรงเรียนข้าราชการพลเรือน ใน พ.ศ. นี้ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นนายพิทักษ์ราชา ตำแหน่งหุ้มแพร ฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคล และย้ายไปรับราชการอยู่กรมราชเลขาธิการ

วันที่ ๑๒ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๓ ย้ายไปรับราชการทาง

กระทรวงมหาดไทย ในตำแหน่งมหาดเล็กรายงานมณฑลนครราชสีมา

วันที่ ๒๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๔ ย้ายไปเป็นปลัดเมืองบุรีรัมย์ ได้รับพระราชทานยศเป็นรองอำมาตย์ตรี และบรรดาศักดิ์เป็นหลวงศรีวิเศษในเดือนเดียวกันนั้น

ใน พ.ศ. ๒๔๕๖ ได้รับพระราชทานยศเป็นรองอำมาตย์โท

วันที่ ๑๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๗ ย้ายไปเป็นปลัดเมืองนครราชสีมา

วันที่ ๒๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๘ ย้ายไปเป็นนายอำเภอเมืองนครปฐม

วันที่ ๑๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๙ ย้ายไปเป็นปลัดเมืองเพ็ชรบุรี และได้รับพระราชทานยศเป็นรองอำมาตย์เอกใน พ.ศ. นี้

สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๒ ย้ายไปเป็นปลัดจังหวัดตรัง

วันที่ ๑๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๕ ย้ายไปเป็นปลัดจังหวัดสมุทสาคร

วันที่ ๑๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๗ ย้ายไปเป็นปลัดจังหวัดนครปฐม

วันที่ ๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๙ ย้ายไปเป็นนายอำเภอเมืองมีนบุรี

วันที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๐ ย้ายไปเป็นผู้รั้งตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดสมุทรสาคร

วันที่ ๑ กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๑ เลื่อนตำแหน่งขึ้นเป็นผู้ว่า

ราชการจังหวัดสมุทรสาคร กับได้รับพระราชทานยศเป็นอำมาตย์ตรี และบรรดาศักดิ์เป็น พระสมุทสาครานุรักษ์ ใน พ.ศ. เดียวกันนี้

วันที่ ๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๒ ย้ายไปเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดสระบุรี กับได้รับพระราชทานยศเป็นอำมาตย์โท และบรรดาศักดิ์เป็น พระยาบุริสราธิการ ใน พ.ศ. เดียวกันนี้

วันที่ ๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๖ ย้ายไปเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดนครศรีธรรมราช

วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๗ ได้ออกจากราชการเพื่อรับพระราชทานบำนาญ

ในระวางที่รับราชการอยู่นั้น ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสสริยาภรณ์ คือ เบ็ญจมาภรณ์ช้างเผือก เบ็ญจมาภรณ์มงกุฎสยาม เหรียญรัตนาภรณ์ชั้นห้า รัชชกาลที่ ๕ และที่ ๖ เหรียญราชรุจิกาไหล่ทอง รัชชกาลที่ ๕ และที่ ๖ เหรียญศารทูล เหรียญทวีธาภิเศก เหรียญรัชมงคลสมัย เหรียญรัชมังคลาภิเศกกับเหรียญบรมราชาภิเศกรัชชกาลที่ ๖ และ ที่ ๗

พระยาบุริสราธิการ ได้ทำการสมรสกับ แส ในสกุลหิรัญจินดา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๙ เกิดบุตรธิดาด้วยกัน ๔ คน คือ

๑. นางเวชยันตรังสฤษฎ์ (ดาระกา มหาสันทนะ)

๒. นายวัชร์ กนิษฐรัต

๓. นางสาวอาจิต กนิษฐรัต

๔. นางสาวอุ่นเรือน กนิษฐรัต

ณวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๘ พระยาบุริสราชิการได้เริ่มป่วยเป็นโรคเกี่ยวกับหัวใจและปอด ครั้นถึงวันที่ ๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๘ เวลา ๓.๑๐ น. ได้ถึงแก่อนิจจกรรม ณบ้านเลขที่ ๔๕๕๙ ก. ตรอกน้อมจิตต์ เยื้องสถานีตำรวจนครบาลบางรัก ถนนนเรศ คำนวณอายุได้ ๕๒ ปี.

สารบาญ

พระราชปุจฉารัชกาลที่ ๒

พระราชปุจฉารัชกาลที่ ๓

พระราชปุจฉารัชกาลที่ ๖

ย่อพระราชปุจฉาที่พิมพ์แล้ว ๕ ภาค

ประชุมพระราชปุจฉาภาคที่ ๑ พระราชปุจฉากรุงศรีอยุธยา

พระราชปุจฉาสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

พระราชปุจฉาสมเด็จพระเพทราชา

พระราชปุจฉาสมเด็จพระบรมโกศ

พระราชปุจฉาสมเด็จพระนารายณ์ (เพิ่มเติม)

พระราชปุจฉาในรัชกาลที่ ๑ ภาคที่๒ ตอนที่ ๑

พระราชปุจฉารัชกาลที่๑ ภาคที่๓ ตอนที่๒

พระราชปุจฉารัชกาลที่ ๓ ภาคที่ ๔

พระราชปุจฉาในรัชกาลที่ ๔ ภาคที่ ๕

พระราชปุจฉาในรัชกาลที่ ๕

เรื่องพิธีวิสาขบูชา

ในปีฉลูนพศก จุลศักราช ๑๑๗๙ พ.ศ. ๒๓๖๐ นี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระราชดำริด้วยสมเด็จพระสังฆราช (มี) ให้ทำพิธีวิสาขบูชาเมื่อกลางเดือน ๖ เป็นครั้งแรกที่ได้ทำในกรุงรัตนโกสินทร์ มีพระราชกำหนดได้พบที่เมืองนครศรีธรรมราช ดังนี้

พระราชกำหนดพิธีวิสาขบูชา

๏ ศุภมัสดุ ๑๑๗๙ ศก อุศุภสังวัจฉร เจตมาศกาฬปักษ์ ทุติยดฤถีครุวาร บริเฉทกาลกำหนด พระบาทสมเด็จบรมธรรมิกมหาราชาธิราช บรมนารถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณธรรมอันมหาประเสริฐ เสด็จออกณพระที่นั่งบุษยกมาลามหาจักรพรรดิพิมาน พร้อมด้วยอรรคมหาเสนามาตยาธิบดี มุขมนตรีกระวีชาติราชปโรหิตาโหราจารย์ ทูลละอองธุลีพระบาทโดยอันดับ ทรงพระราชศรัทธาถวายสังฆภัตรทานแก่พระสงฆ์ มีองค์สมเด็จพระสังฆราชเป็นประธาน ครั้นเสร็จการภุตตากิจ พระสงฆ์รับพระราชทานฉันแล้ว สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงพระราชรำพึงเถิงสรรพการกุศล เป็นต้นว่าบริจาคทานรักษาศีลเจริญภาวนา ซึ่งได้ทรงบำเพ็ญมาเป็นนิจกาลนั้นยังหาเต็มพระราชศรัทธาไม่ มีพระทัยปรารถนาจะใคร่ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ให้มีผลวิเศษประเสริฐยิ่งที่พระองค์มิได้ทรงกระทำ

เพื่อจะให้แปลกประหลาด จึงมีพระราชปุจฉาถามสมเด็จพระสังฆราช และพระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อยถวายพระพรว่า แต่ก่อนสมเด็จพระมหากษัตราธิราชเจ้า กระทำสักการบูชาพระศรีรัตนตรัยในวันวิสาขบูรณมี คือวันเดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เป็นวันวิสาขนักขัตตฤกษ์มหายัญญพิธีบูชาใหญ่ มีผลอานิสงส์มากยิ่งกว่าตรุษสงกรานต์ เหตุว่าเป็นวันสมเด็จพระสัพพัญญูพุทธเจ้าประสูติ ได้ตรัสรู้ ปรินิพพาน และสมเด็จพระเจ้าภาติกราช วสักราช ติศมหาราช เคยกระทำสืบพระชนมายุเป็นเยี่ยงอย่างโบราณราชประเพณีมีมาแต่ก่อน และพระราชพิธีวิสาขบูชาอันนี้เสื่อมสูญขาดมาช้านานแล้ว หามีกษัตริย์พระองค์ใดกระทำไม่ ถ้าได้กระทำสักการบูชาพระศรีรัตนตรัยในวันนั้นแล้วก็จะมีผลอานิสงส์มากยิ่งนัก อาจสามารถปิดประตูจตุราบายภูมิทั้ง ๔ และเป็นที่จะดำเนินไปในสุคติภพเบื้องหน้า อาจให้เจริญทฤฆายุศิริสวัสดิพิพัฒนมงคล ร่างับทุกข์โทษอุปัทวอันตรายภัยต่าง ๆ ในปริเฉทกาลปัจจุบัน เป็นอนันตคุณานิสงส์วิเศษนัก จะนับจะประมาณมิได้ ครั้นได้ทรงฟังเกิดพระราชปีติโสมนัส ตรัสเห็นว่าวิสาขบูชานี้ จะเป็นเนื้อนาบุญรายึกองพระราชกุศลเกิดขึ้นอีกแห่ง ๑ เป็นแท้ จึงทรงพระราชศรัทธาจะยกเรื่องวิสาขบูชามหายัญญพิธีอันขาดประเพณีมานั้นให้กลับคืนเจียรฐิติกาลปรากฏสำหรับแผ่นดินสืบไป จะให้เป็นอัตตัตถประโยชน์ และปรัตถประโยชน์ ทรงพระราชศรัทธาจะให้สัตวโลกข้าขอบขัณฑเสมาทั้งปวง จำเริญอายุและอยู่เย็นเป็นสุข ปราศจากทุกข์ภัยในชั่วนี้และชั่วหน้า จึงมีพระราชโองการมานพระบัณฑูรสุร-

สิงหนาทดำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อมสั่งว่า แต่นี้สืบไป เถิงณวันเดือน ๖ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ แรมค่ำ ๑ เป็นวันพิธีวิสาขบูชานักขัตตฤกษ์ใหญ่ พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวจะทรงรักษาพระอุโบสถศีล ปรนนิบัติพระสงฆ์ ๓ วัน ปล่อยสัตว์ ๓ วัน ห้ามมิให้ผู้ใดฆ่าสัตว์ตัดชีวิตเสพสุราเมรัยใน ๓ วัน ถวายประทีปตั้งโคมแขวนเครื่องสักการบูชาดอกไม้เพลิง ๓ วัน ให้เกณฑ์ประโคมเวียนเทียนพระพุทธเจ้า ๓ วัน ให้มีพระธรรมเทศนาในพระอารามหลวง ถวายไชยทาน ๓ วัน ส่วนพระบรมราชวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาทไพร่ฟ้าอาณาประชาราษฎร ลูกค้าวานิช สมณชีพราหมณ์ทั้งปวงจงมีศรัทธาปลงใจลงในการกุศล อุตสาห์กระทำวิสาขบูชาให้เป็นประเพณียั่งยืนไปทุกปีอย่าให้ขาด ฝ่ายฆราวาสนั้นจงรักษาอุโบสถศีล ถวายบิณฑบาตทาน ปล่อยสัตว์ตามศรัทธาทั้ง ๓ วัน ดุจวันตรุษสงกรานต์ เพลาเพลแล้วมีพระธรรมเทศนาในพระอาราม ครั้นเพลาบ่ายให้ตกแต่งเครื่องสักการบูชาพวงดอกไม้มาลากระทำให้วิจิตรต่าง ๆ ธูปเทียนชวาลาทั้ง (ธง) ผ้าธงกระดาษออกไปยังพระอารามบูชาพระรัตนตรัย ตั้งพนมดอกไม้ แขวนพวงดอกไม้ธูปเทียนธงใหญ่ธงน้อยในพระอุโบสถพระวิหาร ที่ลานพระเจดีย์และพระศรีมหาโพธิ และ ผู้ใดจะมี เครื่อง ดุริยดนตรี มะโหรี พิณพาทย์ เครื่อง เล่น สมโภชประการใด ๆ ก็ตามแต่ใจศรัทธา ครั้นเพลาค่ำให้บูชาพระรัตนตรัยด้วยเครื่องบูชาประทีปโคมตั้ง โคมแขวน จงทุกหน้าบ้านร้านโรงเรือนและเรือแพทุกแห่งทุกตำบล ให้ฆราวาสทำดังกล่าวนี้จงถ้วนครบ

๓ วัน และณวันเดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำนั้น เป็นวันเพ็ญบุรณมี ให้ข้าทูลละอองธุลีพระบาทในพระราชวังหลวง ในกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ประชุมกันถวายฉลากภัตรแก่พระสงฆ์ และให้มรรคนายกทั้งปวงชักชวนสัปรุษทายก บรรดาที่อยู่ใกล้เคียงอารามใด ๆ ให้ทำฉลากภัตรถวายพระสงฆ์ในอารามนั้น ๆ เพลาบ่ายให้เอาหม้อใหม่ใส่น้ำลอยด้วยดอกอุบลบัวหลวงวงสายสิญจน์สำหรับเป็นน้ำปริตไปตั้งที่พระอุโบสถ พระสงฆ์ลงพระอุโบสถแล้วจะได้สวดพระพุทธมนต์จำเริญพระปริตธรรม ครั้นจบแล้วหม้อน้ำของผู้ใดก็ให้เอาไปกินอาบประพรมรดเหย้าเรือนเคหาบำบัดโรคอุปัทวภัยต่าง ๆ ฝ่ายพระสงฆ์สมณะนั้น ให้พระราชาคณะฐานานุกรมประกาศให้ลงพระอุโบสถแต่เพลาเพลแล้วให้พร้อมกัน ครั้นเสร็จอุโบสถกรรมแล้ว เจริญพระปริตธรรมแผ่พระพุทธอาชญาไปในพระราชอาณาเขตต์ รำงับอุปัทวภัยทั้งปวง ครั้นเพลาค่ำเป็นวันโอกาสแห่งพระสงฆ์สามเณรกระทำสักการบูชาพระศรีรัตนตรัย ที่พระอุโบสถและพระวิหารด้วยธูปเทียนโคมตั้งโคมแขวนดอกไม้และประทีปเป็นต้น พระภิกษุที่เป็นธรรมกถึกจงมีจิตต์ปราศจากโลภโลกามิส ให้ตั้งเมตตาศรัทธาเป็นบุเรจาริกจงสำแดงธรรมเทศนาให้พระสงฆ์สามเณรและสัปรุษฟังโดยอันควรแก่ราตรีวันนั้นทุกอาราม ให้กระทำตามพระราชบัญญัติดังกล่าวมานี้เสมอไปทุกปีอย่าให้ขาด ถ้าฆราวาสและพระสงฆ์สามเณรรูปใดเป็นพาลทุจจริตจิตต์คะนองหยาบช้าหามิศรัทธาไม่ กระทำความอันมิชอบให้เป็นอันตรายแก่ผู้กระทำวิสาขบูชาในวันนักขัตฤกษ์นั้น ก็ให้ร้อย

แขวงนายบ้านนายอำเภอกำชับตรวจตราสอดแนมจับกุมเอาตัวผู้กระทำผิดให้จงได้ ถ้าจับกระหัยฐได้ในกรุง ฯ ให้ส่งกรมพระนครบาล นอกกรุง ฯ ส่งเจ้าเมืองกรมการ ถ้าจับพระสงฆ์สามเณรได้ในกรุง ฯ ส่งสมเด็จพระสังฆราช พระพนรัตน์ นอกกรุง ฯ ส่งเจ้าอธิการ ให้ไล่เลียงไต่ถาม ได้ความเป็นสัตย์ให้ลงโทษลงทัณฑกรรมตามอาญาฝ่ายพระพุทธจักรและพระราชอาณาจักร จะได้หลาบจำอย่าให้ทำต่อไป และให้ประกาศป่าวร้องอาณาประชาราษฎรลูกค้าวานิชสมณชีพราหมณ์ให้รู้จงทั่ว ให้กระทำดังพระราชบัญญัติดังกล่าวมานี้จงทุกประการ ถ้าผู้ใดมิฟังจะเอาตัวผู้กระทำผิดเป็นโทษโดยโทษานุโทษ

พิธีวิสาขบูชาที่ทำในกรุงเทพ ฯ เมื่อรัชชกาลที่ ๒ ปรากฏว่ามีการเหล่านี้* คือ ทำโคมปิดกระดาษ ชักเสาไม้ไผ่ยอดผูกฉัตรกระดาษพระราชทานไปปักจุดเป็นพุทธบูชาตามพระอารามหลวง วัดละสี่เสาอย่าง ๑ ให้อำเภอกำนันป่าวร้องราษฎรให้จุดโคมตามประทีปตามบ้านเรือนเป็นพุทธบูชาอย่าง ๑ หมายแผ่พระราชกุศลแก่ข้าราชการให้ร้อยดอกไม้มาแขวนเป็นพุทธบูชาในวัดพระศรีรัตนศาสดารามทั้ง ๓ วันอย่าง ๑ มีดอกไม้เพลิงของหลวงตั้งจุดเป็นพุทธบูชาที่หน้าวัดพระศรีรัตนศาสดารามอย่าง ๑ นิมนต์พระสงฆ์ให้ให้อุโบสถศีลและแสดงธรรมเทศนาแก่ราษฎรตามพระอารามหลวงฝั่งตะวันออก ๑๐ วัด ฝั่ง

*** เรื่องลักษณะทำพิธีวิสาขบูชาเมื่อในรัชชกาลที่ ๒ และที่ได้แก้ไขในรัชชกาลต่อมา มีพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชนิพนธ์ไว้โดยพิสดาร แจ้งอยู่ในหนังสือเรื่องพระราชพิธี ๑๒ เดือน**

ตะวันตก ๑๐ วัด เครื่องกัณฑ์เป็นของหลวงพระราชทาน และให้อำเภอกำนันป่าวร้องตักเตือนราษฎร ให้ไปรักษาศีลฟังธรรมและห้ามการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตอย่าง ๑ ทำธงจรเข้ไปปักเป็นพุทธบูชาตามพระอารามหลวงวัดละคันอย่าง ๑ เลี้ยงพระสงฆ์ในท้องพระโรง พระราชทานฉลากภัตร แล้วสดับปกรณ์พระบรมอัฏฐิอย่าง ๑.

พระราชปุจฉา
ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ปีมะเส็งสัปตศก จ.ศ. ๑๒๐๗ พ.ศ. ๒๓๘๘

ศุภมัสดุ จุลศักราช ๑๒๐๗ สัปปสังวัจฉร .... ดิถีรวิวาร บริเฉทกาลกำหนด เพลาบ่ายโมงเศษ พระบาทสมเด็จบรมนารถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ผู้ดำรงทศพิธราชธรรมอนันตปรีชาอันมหาประเสริฐ เสด็จออกณพระทีนั่งอำมรินทรวินิจฉัย มไหสุริยพิมาน โดยสถานอุตราภิมุข ทรงพระราชรำพึงถึงสรรพกิจการพระราชกุศลซึ่งทรงบำเพ็ญมา แต่ในอดีตแลปัจจุบันเป็นมูลเหตุ จึ่งมีพระราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ดำรัสเหนือเกล้า ..... ภูริปรีชาราชเสนายดีศรีสาลักษณ์ อัญเชิญพระราชปุจฉา .. ผะเดียงถาม สมเด็จ พระ สังฆราช แล พระ ราชา คณะ ผู้ ใหญ่ ผู้ น้อย ทั้ง ปวง ว่า สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว จำเดิมแต่พระองค์ได้เสวยถวัลราชมไหสุริยสมบัติ ก็มีพระกมลหฤทัยโสมนัสเป็นอุกฤษฐ์ ในกิจอันทำนุกบำรุงพระบวรพุทธศาสนา พร้อมด้วยพระประสาทศรัทธา ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลรักษาสรรพสุจ ิต ในทศพิธราชธรรมทั้ง ๑๐ ประการ ก็ไพศาลรุจิโรภาษ ด้วยพระราชสิริสวัสดิ์มหัจราชานุภาพกฤษฎาธิคุณวิบุลยมหันตอิศริยยศ ปรากฏดั่ง ....ภาณุมาศปราศจากเมฆันตรายในมัชฌันติกสมัย ....พฤทธิ ตามเยี่ยงอย่างบุรพภาค

พุทธภูมิกโพธิสัตว์ อันปฏิบัติในมงคลมาตาปิตุปัฏฐานวัตตจริยา เป็นพระอารมณ์โดยนิจกาล ก็บันดาลให้สมเด็จพระพันปีหลวงกรมพระศรีสุลาไลยอันทรงพระกฤติคุณ มีศีลาจารวัตรคุณเป็นอาทิ เป็นธงไชยเฉลิมพระบรมขัตยราชประยุรวงศานุวงศ์ และเป็นที่เคารพรักแห่งสมณพราหมณาประชาราษฎรทั้งปวง ให้ด่วนเสด็จทิวงคตล่วงไปให้เสื่อมสูญเสียมหามงคล............ จรรยาอย่างหนึ่ง ก็ถึงซึ่งภาวะเป็นปริณามทุกข์.........................ฉะนี้ สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ก็ทรงพระทุกขโทมนัสพระหฤทัยนัก อนึ่งเบื้องว่าพระราชโอรสและพระราชบุตรีพระองค์ใด ที่วางพระทัยทรงพระมหากรุณาโปรดทำนุกบำรุง ให้รุ่งเรืองด้วยอิศริยยศ บริวารยศ ดังมหาอัคคีขันธ์อันใหญ่ ก็พลันดับสูญสิ้นพระชนม์ไปเสียก่อน มิได้ดำรงอยู่คู่พระบารมีหนีทิวงคตไป ให้ได้ทรงเสวยปิยวิปโยคทุกข์ ด้วยทรงพระเมตรภาพเสน่หาอาลัย จนแต่ชั้นพระสนมที่มีอัธยาศัย.......... สามิภักดิสุจริตทรงพระการุณาภาพชุบเลียงให้รุ่งเรือง ....เอิญให้ถึงชิพิตันตรายหนีบุญไปก่อน มิได้อยู่ฉลองพระเดชพระคุณ ให้ได้เสวยพระโทมนัสทุกข์นั้นเนือง ๆ ด้วยทรงพระกรุณา ทั้งพระบรมราชวงศานุวงศ์พระองค์ใด ที่หวังพระทัยว่าเป็นคู่บุญบารมี ควรจะเป็นกำลังราชการช่วยทำนุกบำรุงแผ่นดิน เป็นที่พึ่งแก่สมณพราหมณาประชาราษฎรได้ เหมือนดุจลันเกล้า ๆ กรมพระราชวังบวร ๆ และกรมหมื่นสุรินทรรักษ์นั้น ก็พลันมละพระราชภารธุระเสีย เสด็จ.............. สวรรคตไป ก็ตั้งแต่ทรงพระอาลัยเสวยทุกขโทมนัส.......... ....

แต่ข้าทูลลอองธุลีพระบาทที่มีสติปัญญาควรที่จะวางพระทัยได้ราชการ เหมือนอย่างพระยาสุรเสนา ฉิม พระยาพิพัฒนโกษา อิ่น พระยาธิเบศรบดี พิม พระยาราชมนตรีบริรักษ์ พู แลพระยาศรีสหเทพ เพ็ง พระยาเทพอรชุน ทองอิน พระมหามนตรี ทรัพย์ พระอินทรเทพ ช้าง พระพิเรนทรเทพ เกย ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดชุบเลี้ยงไว้ตามยศถาศักดิ์โดยขนาด ก็มิได้อยู่สนองพระเดชพระคุณ ด่วนถวายบังคมลาดับสูญไป ก็มีพระอาลัยอยู่ด้วยทรงพระเมตตา โดยชั้นแต่พระราชพาหนะศรีพระนคร .... เจริญพระเกียรติยศไปในนานาประเทศมีเศวตกุญชรชาติและราชมงคลสินธพเป็นต้นนั้น ก็พลันพิบัติอันตรายทำลายชีพ เป็นแต่เช่นนี้เนือง ๆ มีอุปมาดุจมหามงคลสาลพฤกษ์พญารังใหญ่ อันเป็นประธานแก่อเนกนานาทุมาชาติในทิศทั้งปวง มีลำต้นและปริมณฑลบริบูรณ์ เป็นที่อาศัยเสพสมาคม แห่งสรรพสัตว์จัตุบทหวิบาทต่าง ๆ แต่มีกิ่งใหญ่พอจะเจริญยังปริมณฑลให้บริบูรณ์ขึ้นแล้ว พันเอิญให้มีผู้มาตัดรอน .... ลิดล้างให้เสียปริมณฑลไป มิให้บริบูรณ์ขึ้นได้ ..... ความเป็นดังนี้จึงทรงพระราชดำริสังสัยสังเวชพระทัยนักว่า แต่ปางก่อนนั้นได้ทรงสำสมพระราชกุศลไว้ฉันใด จึงมีผลเป็นมหัปผลานิสงส์ ส่งให้เสวยวิบุลยราชสมบัติฉะนี้ แล้วไฉนจึงให้ได้เสวยปริยวิปโยคทุกขเนือง ๆ ด้วยผลแห่งโบราณกรรมอันใดดังนี้ หรือจะเป็นปัจจุบันกรรมสิ่งใดมาให้ผลเป็นทิฐธรรม โดยจะว่าปัจจุบันกรรมเล่า ก็ทรง

พิจารณาด้วยพระปรีชาญาณว่า พระราชธุระนั้นมากเกลือกจะเคลือบเคลิ้มพระสติไปให้ทศราชธรรมอันใดอันหนึ่ง พระราชหฤทัยจะ .... อกุศลทุจริตสิ่งใดบ้าง แลทรงพระราชอนุสรคำนึงถึงโทษที่ประมาทพลาดพลั้งไป มาตรว่าครั้งหนึ่งสองครั้ง ก็ยังมิได้ทรงเห็นปรากฏ ประการหนึ่งพระกมลหฤทัยมากไปด้วยพระเมตตาเป็นปกติธรรมดา มิได้ทรงพระราชดำริที่จะให้ร้ายแก่กษัตริย์พระองค์ใดในประเทศใด ๆ ด้วยอิสสาจิตต์ มาตรว่าวารจิตต์หนึ่งก็บมิพึงมี เว้นไว้แต่ขัติยราชไพรีอันจะมาเบียดเบียนบีฑาประชาราษฎรในพระราชอาณาเขตต์ให้ได้ความเดือดร้อน เหมือนพระเจ้าเวียดนามมิญมางแลนักองจันท์นักองสงวน ซึ่งเป็นปัจจามิตรนั้น ได้ทรงทราบข่าวว่ามีอันตรายทำลายชีวิตเสียแล้ว ก็ทรงพระโสมนัสปรีดาบ้าง ด้วยอำนาจทรงพระกรุณาแก่ไพร่ฟ้าประชากร เกรงว่าจะได้ความเดือดร้อนอันเกิดภยันตรายเพราะกษัตริย์ข้าศึกทั้งหลายเหล่านี้ หรือจะว่าเหตุมิจฉาวิตกที่ยินดีดังนั้นนั้น มาตามทันให้ผลเห็นประจักษ์ในทิษฐธรรม ก็ทรงพิจารณาเห็นว่าพระเมตตานั้นมีมากนัก แต่มิจฉาจิตต์นิดหนึ่งเท่านั้น เห็นว่าหาควรที่จะให้ผลเป็นทิษฐธรรมได้ไม่ แลเฉลียวพระทัยระลึกถึงราชประเพณี ในการที่จะป้องกันรักษาพระราชอาณาเขตต์ แลดำรัสให้ข้าทูลละอองธุลีพระบาทแกล้วทหารไปปราบปรามปรปักษ์ที่ประทุษร้ายเบียนเสียนหนามแผ่นดิน เขาก็กวาดต้อนครัวอพยพเอาพักพวกผู้ผิด ให้พลัดพรากจากถิ่นฐานที่อยู่นั้นมา ปรารถนาจะให้รางับขาดสูญซึ่งเสี้ยนแผ่นดินดังนี้ กรรมนี้หรือจะมาอำนวยผล

ให้ได้เสวยปิยวิปโยคทุกข์ฉะนี้เนือง ๆ ในปัจจุบัน ถึงกระนั้นบรรดาครอบครัวต่างประเทศที่เป็นพวกพ้องผู้ผิด ซึ่งกวาดต้อนเข้ามานั้น ก็ยังทรงพระเมตตาหาเวรอาฆาตมิได้ ย่อมพระราชทานเสบียงอาหารแลเงินตราผ้าเสื้อ ทั้งเหย้าเรือนตั้งเป็นคามนิคมชุบเลี้ยงให้ได้ความสุขตามสมควร และจะได้มีพระกมลเจตนาประทุษร้ายให้ทุกขโทษแก่พวกผู้ผิดก่อน ก็หามิได้ กรรมที่มิได้มีเจตนานี้หรือจะมาอวยผลให้ตั้งแต่เสวยพระทุกขโทมนัสเนือง ๆ ดังนี้ แม้ว่าอเจตนากรรมเช่นนี้จะมาให้ผลได้โดยแท้เล่า ก็จะพึงมีตั้งแต่ได้เสวยราชสมบัติแต่ก่อนนั้น กรรมอย่างนี้ก็ยังหามีแก่พระองค์ไม่ อันลักษณะที่จะยังพระทัยให้เศร้าหมองด้วยทุกขโทมนัสเช่นนี้ ย่อมมีมาแต่ยังไม่ได้ราชาภิเศกเสวยราชสมบัติ แต่ครั้งยังทรงพระเยาว์อยู่นั้น ก็เสียสมเด็จพระราชอนุชาทั้งสองพระองค์อันควรจะอยู่คู่พระบารมี ก็เสด็จดับสูญเสียพระชนม์ไปก่อน มิได้อยู่ช่วยทำนุกบำรุงแผ่นดิน ครั้นทรงพระเจริญแล้วแลข้าพระบาทบทบริจาทีมีจิตต์สวามิภักดิ์ต่องพระราชอัธยาศัยก็ดี แลข้าทูลลอองธุลีพระบาทที่ร่วมพระนม แลราชบริวารที่วิสสาสะสนิทชิดพระองค์ ได้เล่นฝุ่นเล่นทรายโดยเสด็จมาแต่ก่อนก็ดี คนทั้งหลายเหล่านี้สมควรที่จะอยู่ฉลองพระเดชพระคุณให้ทรงชุบเลี้ยงโดยขนาด ก็มิได้อยู่ฉลองพระบาทยุคล บันดาลอันตรายไป อีกทั้งพระราชโอรสแลพระราชธิดาพระองค์ใหญ่ที่หนึ่งที่สองนั้น ก็มิควรที่จะอยู่รับพระราชธุระเป็นกำลังราชการ ก็บันดาลพิบัติดับสูญไปเสียก่อน บมิได้อยู่ทันถึงเสด็จเถลิงถวัลราชสมบัติจนถึงล้นเกล้า ฯ สมเด็จ

พระพุทธเจ้าหลวง ก็ยังไม่ควรที่จะด่วนเสด็จสวรรคต ควรจะทรงพระชนม์อยู่ดำรงพระราชอาณาจักร บริรักษ์บำรุงเลี้ยงโลกสืบต่อไปอยู่ดี ๆ ก็เสด็จทิวงคตลับล่วงไปดังนี้ จะว่าเป็นปัจจุบันกรรมก็ใช่ที่ด้วยแต่ก่อนนั้นกรรมที่ปราศจากเจตนาเช่นนี้ก็ยังหามิไม่ ให้ทรงพระสังเวชสงสัยพระทัยนักว่า ได้กระทำอกุศลสิ่งใดไว้ จึงให้ทรงเสวยพระทุกขโทมนัสเนือง ๆ ฉะนี้ อนึ่งถึงได้ทรงพระอาดูรด้วยวิโยคทุกข์ดังนี้ก็ดี จะได้มีพระกมลสันดานดำริอิสสาใคร ที่บริบูรณ์ด้วยบุตรภรรยาคณาญาติเขาอยู่พร้อมเพรียงกันนั้น แต่มาตรว่าขณะจิตต์หนึ่งก็หามิได้ ทรงพิจารณาเห็นว่า เพราะทำกุศลสิ่งใดไว้จึงให้ผลบริบูรณ์ดังนี้เล่า กระทำอกุศลสิ่งใดไว้จึงให้ผลให้ได้วิโยคทุกข์เช่นนี้ ก็ให้ยังเกิดธรรมสังเวชสงสัยพระทัยยิ่งนัก อนึ่งอกุศลกรรมสิ่งใดที่บุคคลกระทำแล้วจะพึงให้ผลให้ได้เสวยปิยวิปโยคทุกข์ ถ้าทรงทราบกรรมนั้นแล้วก็จะได้ทรงมนสิการมละเสียซึ่งกรรมนั้น แลกุศลสิ่งใดที่จะพึงให้ผลพ้นจากวิปโยคทุกข์ที่ยังเกิดดังนี้ ถ้าทรงทราบแล้วก็จะทรงพระอุตสาหะสันนิจยาการซึ่งกุศลสิ่งนั้น ให้เจริญต่อไปเป็นอาจิณกุศล

อนึ่ง ได้ทรงสดับพระธรรมเทศนาอยู่เนือง ๆ ว่ากุศลากุศลอันใดที่เป็นอาจิณกรรมแล้ว ก็อาจให้ผลเป็นทิฏฐธรรมเวทนิยะโดยแท้ จึงทรงพระอุตสาหะตั้งพระทัยบำเพ็ญพระราชกุศล เป็นต้น คือทรงปฏิสังขรณ์พระอารามใหญ่น้อยมาเป็นอาจิณ พระราชประสงค์จะให้ถาวรวัฒนาการยืนนาน จึงให้ถาปนาการด้วยศิลาและอิฐปูนเป็น

เสนาสนะไว้โดยมาก มีพระศรีรัตนศาสดารามแลพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชบุรณ อรุณราชธาราม สุทัศนเทพธาราม บวรนิเวศอาวาส ราชโอรสธาราม เป็นอาทิ แต่ล้วนขจิตรจนาด้วยกาญจนมณีมีอเนกประการ แลทรงสร้างพระพุทธปฏิมากร หล่อด้วยสุวรรณรัชฎามัยไพโรจน์ด้วยสัตตรัตนอลังการาภรณ์ พื้นมหัคฆภัณฑ์อันมีราคามาก ที่หล่อด้วยทองสัมฤทธิองค์ใหญ่ ๆ คือพระประธานในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพธาราม แลพระพุทธอนันตคุณ ในพระอุโบสถวัดราชโอรสธาราม ทั้งพระพุทธชมภูนท ในพระวิหารวัดอรุณ กับพระพุทธปาลิไลย ซึ่งประดิษฐานไว้เป็นพระประธานในพระอุโบสถวัดกัลยาณมิตรนั้นก็มี แล้วได้สร้างพระพุทธรูปพระสัพพัญญูเจ้าทั้ง ๒๘ พระองค์ไว้ในพระอุโบสถวัดอัปสรสวรรค์ แลรูปพระอรหันต์อสีติมหาสาวกทั้ง ๘๐ พระองค์ไว้ในวิหารวัดราชบุรณะล้วนหล่อด้วยทองสัมฤทธิทั้งสิ้น แลได้ทรงปฏิสังขรณะพระพุทธสัตถารสถอาวาสสระเกษวิหาร ที่ถาปนาการด้วยอิฐปูนเป็นพระพุทธรูปองค์ใหญ่ ๆ นั้น คือพระพุทธไสยา ประธานในมหาวิหารพระเชตุวนาวาสราชโอรสธาราม แลพระประธานในพระวิหารหลวงวัดกัลยาณมิตรเป็นต้น แลที่พระอารามอื่น ๆ นั้น ก็ทรงสร้างพระพุทธปฏิมาใหม่บ้าง ทรงปฏิสังขรณ์บ้าง สิ้นพระราชทรัพย์เป็นมูลค่าทองสัมฤทธิก็มากกว่ามากนักหนาแล้ว แล้วได้ทรงสร้างพระมหาสถูปแลพระเจดีย์ใหญ่ ๆ ก็หลายตำบล คือพระมหาสถูปวัดอรุณราชธาราม แลราชบุรณาวาสอีก พระมหาเจดีย์ทั้งสามในพระเชตุวนาราม ทั้งสิงหพเจดีย์ในบวรนิเวศวิหารแลสมุทรเจดีย์อันประดิษฐานกลางมหาสมุทรเป็นต้น

อนึ่ง ทรงพระราชศรัทธาสร้างพระปริยัติไตรปิฎกธรรมวังคสัตถุศาสนาไว้หลายฉบับ เป็นนิรันตรกาลหาประมาณที่สุดมิได้ ล้วนขจิตไปด้วยทองทั้งกรอบแลฉลากก็รจเรกอเนกประณีตภัณฑ์สรรพสุวรรณาภิอลังกฎมิประการต่าง ๆ ผ้าห่อแลสายรัดนั้น ล้วนสุพรรณพิจิตรโกไสยพัตรแต่พื้นค่ามาก ทั้งยังโปรดเกล้า ฯ ให้สืบเสาะหาฉบับขึ้นใหม่อีก แต่นานาประเทศจนถึงลังกาทวีป ได้มาสร้างเพิ่มเติมขึ้นไว้เป็นอันมาก ก็ยังหารู้สิ้นสุดพระราชประสงค์ที่ทรงพระราชศรัทธาไม่

อนึ่ง ทรงถาปนาพระภิกษุสงฆ์ซึ่งเรียนรู้พระปริยัติธรรมขึ้นเป็นพระราชาคณะ แลถานานุกรมเปรียญก็มากกว่าแต่ก่อน ทรงพระราชอุทิศถวายนิจภัตรจัตุปัจจัยไตรจีวร แลบริกขารภัณฑ์ล้วนวัตถุอันประณีต สมควรแก่สมณฐานันตรศักดิ์เป็นนิจมิได้ขาด แล้วโปรดให้หาปัณฑิตาจารย์ทั้งหลาย มาบอกพระไตรปิฎกธรรมแก่พระภิกษุสามเณร พระราชทานเสื้อผ้าแลเงินตราประจำเดือนอัตรา ทั้งให้ตั้งโรงทานศาลาทรงบริจาคพระราชทรัพย์แจกจ่ายเป็นวัตถุทานต่าง ๆ อุทิศทั่วไปแก่คณาเนกนิกรยาจกวณิพกปัณาประชาชนแลบรรพชิต เป็นนิรันดรกาล แล้วโปรดประทานพระราชทรัพย์ จำหน่ายถวายชีวิตสัตว์จตุบาททวิบาทแลมัจฉาชาติทั้งหลาย ให้พ้นชีพิตันตรายปล่อยไปโดยยถาสุขทุกทิวาอาจิณ และสรรพราชกุศลกิจอื่น ๆ ที่เป็นนิพัทธวัฒกิริยาทั้งสิ้น ก็มีอีกอเนกนานัปประการ หวังพระทัยจะให้เป็นกุศลูปนิสัยานิสงส์โดยยิ่ง ผลนั้นจะได้ช่วยอุปถัมภ์บำรุงพระองค์ กับทั้งพระญาติประยุรวงศ์ แลข้าทูลลอองธุลีพระบาททั้งปวง

ให้อยู่ยืนนานพร้อมเพรียงกัน ซึ่งบำเพ็ญพระราชกุศลทั้งปวงนั้น ก็เป็นมหาอาจิณกุศลรายดังนี้ ไฉนจึงมิให้สำเร็จผลที่ทรงพระราชประสงค์เฉลิมพระบวรศรัทธาบ้างเลย ให้ตั้งแต่เสวยพระทุกขโทมนัสเนือง ๆ ด้วยพระเมตตาฉะนี้

อนึ่ง ซึ่งสรรพสิ่งพระราชกุศล มีทรงสมาทานซึ่งองค์อุโบสถศีลแลพุทธาทิคุณภาวนาแลวิปัสสนาภาวนา แลสักการบูชาเคารพพระรัตนตรัย แลธรรมทานธรรมเสาวนะเป็นอาทิทั้งนี้ จะได้มีพระอัธยาศัยเจือไปด้วยตัณหาปรารถนาซึ่งมนุษยสมบัติแลสวรรคสมบัติอันเป็นโลกิย์นั้นหาบมิได้ ตั้งพระทัยหมายมั่นแต่พระสัพพัญญุตัญญาณอย่างเดียวโดยแท้ แลการเมื่อทรงบำเพ็ญพระราชกุศลขณะใด ก็ได้ทรงหล่อหลั่งทักษิโณทกพระราชูทิศแผ่ผลไปแก่สรรพสัตว์ทั้งหลายทั่วสกลโลกธาตุ มีพระบรมญาติประยูรวงศาและหมู่มัจจามาตย์ปราชญ์บรรสัชเป็นต้น ไฉนจึงผลแห่งปัตตานุปทานบุญกิริยาวัตถุนั้นจึงมิได้ช่วยทำนุกบำรุงป้องกันรักษาพระบรมคณาญาติ แลราชบรรสัชทั้งปวงให้มีความเจริญปราศจากอันตรายได้เล่า หรือพระบรมราชประยูรวงศา แลข้าทูลลอองธุลีพระบาททั้งหลายฝ่ายหน้าฝ่ายในเหล่านี้ มีอกุศลกรรมทำแต่ก่อน จึงให้มีอายุสั้นพลันทำลายชีพด้วยอำนาจอุปัจเฉทกกรรมแห่งตนเอง ก็เหตุไฉนเล่าชนเหล่านี้จึงได้มาบังเกิดเป็นพระราชสัมพันธพงศา แลปริจาริกราชเสวกามาตย์เป็นที่สิเนหภาพสนิทชิดชอบพระอัธยาศัย จนได้ทรงพระกรุณาโปรดชุบเลี้ยง แล้วบันดาลให้พลันถึงชีพิตันตรายไป ให้ต้องทรงพระ

อาลัยรันทดทุกขโทมนัสเนือง ๆ เล่า ครั้นทรงพระดำริไปก็ยังเกิดวิจิกิจฉาเคลือบแคลงพระทัยเสร้าหมอง ประหนึ่งมิจฉาวิตกจะเกิดขึ้นในบวรสันดานเสียแล้ว

อนึ่ง ซึ่งบุคคลกระทำกุศลสิ่งดังฤา จึงมีอายุยืนอยู่พร้อมไปด้วยบุตรนัดดาคณาญาติ อย่างพระวิสาขามหาอุบาสิกานั้นก็ดี อนึ่งบุคคลกระทำอกุศลสิ่งใด จึงให้ผลให้พลัดพรากจากที่รักที่เจริญใจนั้นก็ดี ขอพระผู้เป็นเจ้าทั้งปวงพิจารณาพระบาลีถวายวิสัชนามาให้สิ้นข้อพระราชปุจฉา เป็นธรรโมวาทานุศาสน์ ถ้าชอบตักเตือนพระสติให้ทรงทราบ จะได้ทรงปฏิบัติบำเพ็ญซึ่งกุศลสิ่งนั้น บำบัดเสียซึ่งบาปสิ่งนั้นตามในโอวาท แห่งพระผู้เป็นเจ้าทั้งปวง จะได้เป็นเยี่ยงอย่างขัติยวรยาราชานุวัตรวิถีสืบไปในภายหน้า ให้ถวายวิสัชนาเข้ามาให้แจ้งเถิด.

แก้พระราชปุจฉา ความที่ ๑

อาตมภาพ พระพิมลธรรม จะได้รับพระราชทานถวายวิสัชนาในพระราชปุจฉามานั้น อาตมภาพพิจารณาตฤกตรองไป เห็นความว่าลักษณะบุคคลทั้งหลาย อันเป็นบุถุชนที่ยังเวียนวนอยู่ในวัฏสงสาร ย่อมมีจิตต์ตกไปจากปีติและความศุขโดยมาก ย่อมกอบไปด้วยทุกข์โทมนัศขัดอยู่มิได้ขาดเลย เหตุไฉนจึงเป็นไปดังนั้นเล่า เหตุว่าสัตวทั้งหลายนั้นย่อมปราศจากสิ่งอันเป็นที่รักใคร่ ก็อันใดเล่าซึ่งเป็นที่รักนั้น สิ่งอันเป็นที่รักนั้นได้แก่สัตวแลสังขาร คือบุตรแลภรรยาประยุรวงศาบิดามารดาคณาญาติทั้งหลาย แลทรัพย์สมบัติทั้งปวงเหล่านี้ เป็นที่รักใคร่แก่สัตวทั้งปวง บางเมื่อชนทั้นหลายมีบุตรภรรยาเป็นต้นนั้น ครั้นต้องแสงพระอาทิตย์อันกล้าหาญ กล่าวคือชาติทุกข์ ชราทุกข์ มรณทุกข์เข้าแล้ว ก็ถึงซึ่งสภาวะหาบัญญัติมิได้ ก็ทำลายสายสูญล่วงลับไป แต่บุคคลที่ยังเหลืออยู่นั้น ย่อมกอบไปด้วยทุกข์โทมนัศ ระฦกถึงผู้ที่รักใคร่อันดับสูญไปนั้น ก็เมื่อเป็นอย่างนี้จะว่าบุคคลที่รักใคร่อาไลยถึงนั้น ได้กระทำซึ่งอกุศลกรรมไว้เป็นประการใด ซึ่งเป็นทั้งนี้ก็เพราะอกุศลอันตนได้กระทำไว้แต่ชาติปางก่อน ปางก่อนนั้นตนได้กระทำปาณาติบาตกรรม ครั้นตนกระทำกาลกิริยาตายแล้ว ก็ไปบังเกิดในอบายภูมิทั้ง ๔ ครั้นจุติจากอบายภูมิแล้ว ก็ขึ้นมาบังเกิดในมนุษยโลก เมื่อมาบังเกิดนั้นฝ่ายกุศลอันตนกระทำไว้แต่บุพพชาติปางก่อนนั้น เข้าอุปถัมภ์เป็น

ชนกกรรมนำปฏิสนธิให้มาบังเกิดในสกูลอันสูง อุดมไปด้วยสมบัติทั้งหลายเป็นอันมาก ครั้นนานมา ๆ ผลวิบากแห่งปาณาติบาตที่ตนกระทำไว้นั้นยังหาสิ้นไม่ จึงมาให้ผลเข้าเบียนตน ให้วิโยคพลัดพรากจากสัตวแลสังขารอันเป็นที่รัก กระทำบุคคลผู้นั้นให้ได้ความทุกข์โทมนัศ เป็นไปทั้งนี้ก็เพราะผลแห่งปาณาติบาตกรรมสิ้นทั้งนั้น เมื่อบุคคลจะปรนิบัติให้ปราศจากปิยวิปโยคทุกข์นั้น พึงรักษาศีลให้บริสุทธิ์ เหตุมีบาลีในปรมรรถโชติกาอรรถกถาขุททกปาฐว่า "ปาณาติปาตาเวรมณิยา เจตฺถ ฯลฯ ปิเยหิ มนาเปหิ สทฺธึ อวิปฺปโยคตา ทีฆายุกตาติ" สำแดงข้อความว่า ผลทั้งหลายมีต้นว่า "องฺคปจฺจงฺคสมนฺนาคตตา" คือภาวะบริบูรณ์ด้วยอวัยวะน้อยใหญ่ ๑ "อาโรหปรินาหสมฺปตฺติ" คือบริบูรณ์ไปด้วยกายอันสูงและเป็นปริมณฑล ๑ "ชวสมฺปตฺติ" คือบริบูรณ์ด้วยกำลัง ๑ "สุปติฏฺฐิตปาทตา" คือภาวะมีท้าวตั้งเป็นอันดี ๑ "จารุตา" คือภาวะรุ่งเรือง ๑ "สุจิตา" คือภาวะสะอาด ๑ "มุทุตา สุขิตา" คือภาวะอ่อนแลเป็นสุข ๑ "สุรตา มหพฺพลตา" คือภาวะแกล้วกล้าและมีกำลังมาก ๑ "วิสิฏฐวจนตา" คือภาวะมีถ้อยคำอันสละสลวย ๑ "อเภชฺชปริสตา" คือภาวะมีบริสัชมิได้พลัดพรากจากตน ๑ "อฉมฺภิตา" คือภาวะมิได้สะดุ้งตกใจกลัว ๑ "อปฺปธํสิกตา" คือภาวะอันข้าศึกกำจัดมิได้ ๑ "ปรูปกฺกเมนอมรณตา" คือภาวะมิได้ตายด้วยความเพียรแห่งผู้อื่น ๑ "อนนฺตปริวารตา" คือภาวะมีบริวารหาที่สุดมิได้ ๑ "สุรูปตา สุสณฺฐานตา" คือภาวะมีรูปงาม และมีสัณฐานอันงาม ๑ "อปฺปาพาธตา อโสกิตา"

คือภาวะมีอาพาธน้อยและมีความโศกน้อย ๑ "โลกปิยตา" คือ ภาวะเป็นที่รักแห่งสัตวโลก ๑ "ปิเยหิ มนาเปหิ สทฺธึ อวิปฺปโยคตา" คือ ภาวะมิได้พลัดพรากจากสัตวแลสังขารอันพึงรักแลยังจิตต์ให้จำเริญ ๑ "ทีฆายุกตา" คือภาวะมีอายุยืน ๑ แลผลวิเศษดังสำแดงนี้เป็นผลแห่งการเว้นจากปาณาติบาต

ซึ่งมีพระราชปุจฉาว่า จำเดิมแต่ได้เสวยซึ่งวิบูลราชสมบัติมา จะได้มีความประมาทหามิได้ อุสาหะบำเพ็ญศีลทานการกุศลมิได้ขาด ได้ฐาปนาการพระอารามทั้งหลายไว้เป็นอันมาก แล้วได้อุทิศส่วนกุศลให้แก่ชนทั้งหลาย มีพระราชบุตรแลพระราชธิดาเป็นอาทิ ที่ซอยอัชฌาศรัยจะได้เป็นที่ปฤกษารักษาซึ่งแผ่นดินสืบไป ไฉนเล่าผลแห่งกุศลที่ได้อุทิศให้แก่ชนทั้งหลายนั้น จึงมิให้ผลแก่ตนและคนทั้งปวงให้เห็นเป็นทิฏฐะบ้างเล่า ซึ่งพระราชกุศลที่พระองค์บำเพ็ญนั้น ก็มีผลานิสงส์เป็นเอนกอนันต์ คงจะให้ผลไปในอนาคตกาลสิ้นกาลช้านาน ซึ่งจะจัดเป็นทิฏฐธรรมเวทนิยกรรมให้ผลเห็นประจักษ์ในชาตินี้ไม่ได้ ซึ่งผลจะเป็นทิฏฐธรรมเวทนิยกรรมในชาตินั้น ต่อเมื่อได้พร้อมด้วยสัมปทาทั้งสี่จึงจะให้ผลเห็นประจักษ์ในชาตินี้ได้ และบรมบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ ทรงพระราชศรัทธาบำรุงพระบวรศาสนาในครั้งนี้เป็นที่สุดที่แล้ว ทรงกระทำซึ่งพระราชกุศลเป็นอาจิณมิได้ขาด พระชนมายุจะวัฒนาจำเริญสิ้นกาลนาน ครั้นสิ้นพระชนมายุสังขารแล้ว อาไศรยเพราะพระราชกุศลเป็นอาจิณกรรม ก็จะน้อมนำพระองค์ให้ไปบังเกิดในเทวโลก สมด้วยพระพุทธฎีกาตรัสเทศนาไว้ว่า "อิธ

โมทติ เปจฺจ โมทติ" บุคคลผู้ใดเมื่ออยู่ในมนุษยโลก กอปร์ด้วยศรัทธาเชื่อมั่นในศีลทานการกุศลทั้งหลาย อุสาหะยินดีในที่กระทำการกุศล ครั้นนานมาเกือบใกล้จะถึงมรณาสันภาพ แลมีอารมณ์ตฤกตรองในกองกุศลที่ตนได้กระทำไว้นั้น ก็มีความยินดีในกองการกุศลแห่งอาตมา ครั้นจุติแล้ว ก็ได้ขึ้นไปบังเกิดในที่อันชื่นชม คือสมบัติในเทวโลก แลบุคคลได้กระทำบาปนั้นย่อมมีความเดือดร้อนไปด้วยอกุศล เมื่อจะใกล้ดับสูญนั้นพิจารณาไปก็เห็นแต่อกุศลที่ตนได้กระทำไว้ ก็บังเกิดวิปฏิสารเดือดร้อนด้วยกรรมแห่งตน ครั้นดับสูญแล้วก็ไปบังเกิดในที่อันเดือดร้อนคืออบายภูมิทั้งสี่ ตรัสเทศนาไว้ฉะนี้

อนึ่งเล่าพระพุทธองค์ตรัสเทศนาไว้ว่า "เปมโต ชายเต โสโก เปมโต ชายเต ภยํ" ซึ่งโศกเศร้าโสกาภยันตราย จะบังเกิดขึ้นแก่สัตวทั้งปวงนั้น ก็ย่อมบังเกิดขึ้นแต่ความรักนั้นสิ่งเดียว พระธรรมเทศนาตรัสไว้ฉะนี้ นักปราชญ์ผู้กอปร์ด้วยธรรโมชปัญญาพึงพิจารณาดูเทอญ ซึ่งอนิจตาธรรมแห่งสัตวทั้งหลาย แล้วก็พึงบำบัดเสียซึ่งวิปโยคทุกข์ให้เบาบางจากสันดานแห่งตนด้วยตทังคปหานและวิขัมภน-ปหาน บุคคลผู้ใดมีสติระงับเสียได้ซึ่งความโศกให้เบาบางลงได้บ้าง ทำซึ่งจิตต์แห่งตนให้เกษมจากธุลีคือทุกข์โทมนัศได้แล้ว ก็เป็นอุตมมงคลอันอุดมในอิธโลกแลปรโลก

อนึ่งเล่าในคัมภีร์ปรมรรถโชติกาทีปนีอรรถกถาจริยาปิฎกนั้นมีบาลีว่า "เปตสฺส หิตาย รุณฺณาทิกํ วา" สำแดงข้อความว่า บุคคลที่

เศร้าโศกร่ำไรรักซึ่งญาติอันดับสูญไปแล้วนั้น ประโยชน์แลความสุขอันใดซึ่งจะบังเกิดไปถึงหมู่ญาติทั้งปวงไม่มีเลย มีแต่จะกระทำซึ่งกายของตนให้ได้ความเดือดร้อนอย่างเดียว "เอวํ ติฏฺฐนฺติ ญาตโย อวิทฺธํสิโน" มีบาลีในคัมภีร์มงคลทีปนีสำแดงข้อความว่า ถึงจะร่ำไรเศร้าโศกประการใด ๆ ก็ดี ญาติที่ดับสูญไปนั้น ซึ่งจะได้กลับฟื้นเป็นขึ้นมาก็หามิได้ ตั้งอยู่อย่างไร ก็อยู่อย่างนั้น

อนึ่งเล่าพระองค์ตรัสเทศนาไว้ในคัมภีร์พระธรรมบทว่า "ปุตฺตมตฺถิ ธนมตฺถิ อิติ พาโล วิหญฺญติ" เป็นอาทิฉะนี้ ว่าบุคคลเป็นพาลหาปัญญามิได้ ย่อมพิรี้พิไรไปว่าลูกหญิงของข้า ลูกชายของข้า หลานของข้า และสมบัติทั้งปวงเป็นของข้า ย่อมว่ากล่าวไปฉะนี้เนือง ๆ อาไลยเพราะปราศจากวิจารณปัญญา เมื่อพิจารณาไปซึ่งสิ่งของทั้งปวงนั้นก็ใช่ของอาตมาสิ้นทั้งนั้น พระธรรมเทศนาโปรดไว้ฉะนี้ แลจะขึ้นเศร้าโศกไปใช่วิสัย ให้ดูเยี่ยงอย่างชนทั้งหลาย อันมิได้เศร้าโศกในกาลเมื่อบุตรของอาตมาอันอสรพิษขบตายนั้น อนึ่งเล่าความตายนั้นเป็นธรรมดา ประเวณีแห่งสัตวโลกทั้งหลาย อันท่องเที่ยวอยู่ในวัฏสงสาร อันมรณะนั้นจะได้เว้นจากบุคคลนั้นหามิได้ อนึ่งเล่าในคัมภีร์จริยาปิฎก มีข้อความว่า "คุณํ อนุสฺสรนฺโต" ถ้าแลบุคคลที่ยังอยู่นั้น ระลึกถึงคุณแห่งผู้ตายนั้นแล้ว ก็พึงกระทำกองการกุศลแล้ว ก็พึงอุทิศส่วนกุศลไปถึงเทอญ ก็จะประกอบด้วยผลานิสงส์แก่ผู้ดับสูญไปนั้นเป็นอันแท้ อนึ่งเล่าผู้ประกอบไปด้วยวิจารณปัญญา พิจารณาเห็นทุกขลักขณะแลอนิจจลักขณะแลอนัตต

ลักขณะ ก็พึงเจริญมรณานุสติกรรมฐาน โดยอาการเจ็ดประการอันมีในคัมภีร์วิสุทธิมัคนั้น พึงศึกษาอารมณ์แห่งตนให้แกล้วกล้าในพิจารณาซึ่งมรณานุสติกรรมฐานไว้ให้ชำนิชำนานแต่เนิ่น ๆ พึงดูเยี่ยงอย่างประเวณีแห่งโพธิสัตวเจ้าอันบำเพ็ญซึ่งพระโพธิญาณ พระองค์ย่อมให้บัญจมหาบริจาค มีน้ำพระทัยมิได้ย่อหย่อนพระบารมีตามตันติพุทธประเวณีพระมหาสัพพัญญูโพธิสัตว์ ที่ได้ตรัสแต่กาลปางก่อน

ขอถวายพระพร ซึ่งพระราชสมภารเจ้าได้เสวยซึ่งวิบูลราชสมบัตินั้น เพราะพระราชกุศลอันพระองค์ได้กระทำไว้แต่ในบุพพชาติปางก่อน เหตุพระบาลีในนิธิกัณฑสูตรว่า "ปเทสรชฺชํ อิสฺสริยํ ฯลฯ สพฺพเมเตน ลพฺภติ" อรรถาธิบายความว่า "ปเทสรชฺชํ" อันว่าสมบัติในประเทศก็ดี "อิสฺสริยํ" อันว่าภาวะเป็นใหญ่ คือสมบัติแห่งจักรพรรดิราชก็ดี "จกฺกวตฺติ สุขํ ปิยํ" อันว่าความสุขแห่งพระยาจักรพรรดิ อันบุคคลปรารถนายินดีก็ดี "เทวรชฺชมฺปิ ทิพฺเพสุ" อันว่าสมบัติแห่งเทพยดาในเทวโลกก็ดี แลผลทั้งสิ้มีประเทศรัชเป็นต้น ดังถวายวิสัชนามานี้ แต่ล้วนบุคคลได้ด้วยบุญนิธิ ขุมทรัพย์คือบุญสิ้นทั้งนั้น

ขอถวายพระพร ซึ่งพระราชปุจฉาดังนี้ ใช่วิสัยที่อาตมภาพจะวิสัชนาได้ เป็นวิสัยแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าวิสัชนา อาตมภาพพิจารณาดูบาลีสองแห่ง คือปรมัตถโชติอรรถกถาขุททกปาฐ ๑ นิธิกัณฑสูตร ๑ พบบาลีสองแห่งเท่านี้ ขอถวายพระพร ฯ

แก้พระราชปุจฉา ความที่ ๒

อาตมภาพ พระธรรมเจดีย์ มุนิวงศนายกติปิฎกธรา มหาคณฤศร บวรสังฆาราม คามวาสี อันสถิตย์ณจักวรรดิราชาวาศวรวิหารพระอารามหลวง ขอถวายพระพรว่า อาตมภาพได้รับพระราชทานข้อพระราชปุจฉามาแล้ว พิจารณาในข้อพระราชปุจฉาแต่ต้น จนอวสานก็เห็นว่าจะทรงทราบในพระราชบวรสันดานแล้ว ด้วยทรงพระสดับพระสัทธรรมเทศนาทั่วไปในห้องพระไตรปิฎกแล้ว จักถวายวิสัชนาโดยสังเขปกถาตามแต่จะได้ พอประดับพระสติปัญญาบารมี

แก้ข้อ ๑

ซึ่งทรงพระปริวิตกว่า ได้บำเพ็ญพระราชกุศลสิ่งใดไว้ จึงได้มาเสวยศิริราชสมบัติดังนี้ อาตมภาพพิจารณาเห็นว่า ประพฤติเป็นไปด้วยอำนาจบุญญาภินิหาร หากได้ทรงบำเพ็ญมาแต่เบื้องบุริมภพ โดยวารพระบาลีในนิธิกัณฑสูตรว่า "เอสเทวมนุสฺสานํ สพฺพกามททโท นิธิ ฯลฯ สพฺพเมเตน ลพฺภติ" เนื้อความว่าบุญนิธิ ขุมทองกล่าวคือบุญนี้ ย่อมสำเร็จความปรารถนาแห่งเทพดาแลมนุษย์ทั้งปวง "ยํยํ เทวาภิปตฺเถนฺติ" เทพยดาแลมนุษย์ทั้งหลาย จะปรารถนาซึ่งสมบัติสิ่งใด ๆ ก็ย่อมได้ตามความปรารถนาสิ้นทุกประการ ด้วยบุญนิธิขุมทองกล่าวคือบุญ "สุวณฺณตา สุสรตา" อนึ่งบุทคลมีฉวิวรรณพรรณแห่งกายอันงามเปรียบเสมอด้วยทอง แลมีสุรเสียงอันไพเราะห์ประดุจเสียงแห่งท้าวมหาพรหมแลนกกรเวกก็ดี "สุสณฺฐานํ สุรูปตา"

อนึ่งบุทคลจะมีสัณฐานแห่งสรีรกายอันงาม สถานประเทศแห่งอังคาพยพใหญ่น้อยควรจะเสมอก็เสมอ ควรจะเต็มก็เต็ม ควรจะกลมก็กลม แลมีสกลกายินทรีย์อันงามพร้อม คือไม่สูงหนักไม่ต่ำหนัก ไม่พีหนักไม่ผอมหนัก ไม่ดำหนักไม่ขาวหนัก นั้นก็ดี "อาธิปจฺจํ ปริวาโร" บุทคลจะได้เปนอธิบดี คือได้เปนขัติยมหาศาล พราหมณมหาศาล คหบดีมหาศาล มีบริวารมากนั้นก็ดี สมบัติทั้งปวงนี้บุทคลย่อมได้ด้วยบุญนิธิขุมทองกล่าวคือกองบุญ "ปเทสรชฺชํ อิสฺสริยํ" อนึ่งบุทคลจะได้เปนอิศราธิบดีเปนใหญ่ในประเทศราช แลผ่านสมบัติเปนบรมจักรพรรดิ ได้เปนใหญ่ในทวีปทั้ง ๔ นั้นก็ดี "เทวรชฺ-ชมฺปิ ทิพฺเพสุ" บุทคลอันเปนมนุษย์ได้ไปเสวยสมบัติทิพในเทวโลกเหมือนพระยาสักมันทาตุราชนั้นก็ดี บุทคลอันจุติจากมนุษยโลกแล้วได้ไปเปนเทวราชเปนใหญ่ในเทวโลกนั้นก็ดี สมบัติทั้งปวงนี้บุทคลย่อมได้ด้วยบุญนิธิขุมทองกล่าวคือกองบุญ ใช่แต่เท่านั้นบุญนิธินี้ ย่อมให้สำเร็จผลตลอดจนพระโลกุตรสมบัติ อาไศรยวารพระยาลิดังนี้ แลซึ่งได้มาเสวยศิริราชสมบัติดังนี้ ก็จัดได้ชื่อเปนไปด้วยกุศลราษีพระบารมีได้บำเพ็ญมาแต่ในกาลปางก่อน

แก้ข้อ ๒

ประการหนึ่ง ซึ่งทรงพระปริวิตกปรารภถึงสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง พระพันปีหลวง ถึงว่ายังไม่ควรที่จะเสด็จสวรรคต แลด่วนเสด็จสวรรคตล่วงไป พระบรมราชประยูรวงศานุวงศ์ มีองค์สมเด็จพระอนุชาธิราชเปนอาทิ ก็ยังไม่ควรจะเสด็จทิวงคต ไฉนจึงเสด็จ

ทิวงคตล่วงไป แลข้าพระบาทบริจาฝ่ายใน แลข้าทูลลอองธุลีพระบาททั้งปวงฝ่ายน่า ก็ยังไม่ควรที่จะลาล่วงลับไป เหตุไฉนจึงถวายบังคมลาล่วงลับไป แลราชพาหนะทั้งปวงเล่าก็ยังไม่ควรที่จะล่วงลับไปก็ดี

ข้อนี้อาตมภาพพิจารณาเห็นว่า เป็นไปด้วยอำนาจผลแห่งอกุศลกรรมของท่านที่มีมาแล้วในกาลก่อน อาไศรยวารพระบาลีในคัมภีร์พระสารสังคหะแลทศศีลว่า "ปาณาติปาโต ฯลฯ ปาณาติปาตสฺส วิปาโก" ความว่า บุทคลผู้ใดกระทำปาณาติบาตกรรม บุทคลผู้นั้นเมื่อได้มาเกิดเป็นมนุษย์นั้น เศษบาปเป็นกรรม ๔ ประการ คือ อุปบีฬกะกรรม ๑ อุปัจเฉทกะกรรม ๑ ชนกะกรรม ๑ อุปัตถัมภกะกรรม ๑ เป็น ๔ อุปบีฬกะกรรมนั้นเป็นพนักงานที่จะเบียดเบียฬสัตวให้ยากลำบากเวทนา อุปัจเฉทกะกรรม เป็นพนักงานที่จะเข้าไปใกล้ได้โอกาศแล้วก็จะตัดซึ่งชีวิตินทรีย์แห่งสัตวให้ขาด ชนกะกรรมเป็นพนักงานที่จะยังสัตวให้อุบัติบังเกิดในที่ชั่วต่ำช้า อุปัตถัมภกะกรรมเป็นพนักงานที่จะอุปถัมภ์ค้ำชูอุดหนุนสัตวให้ได้ทุกข์ได้ยาก ให้ได้ความลำบากเวทนามีประการต่าง ๆ ไม่รู้แล้ว กรรมทั้งหลายให้ผลให้เป็นบุทคลมีอายุสั้น พลันมรณภาพแต่ในประถมไวยแลมัชฌิมไวย "ปิเยหิ มนาเปหิ วิโยโค" กรรมที่กระทำไว้วิโยคพลัดพรากจากสัตวแลสังขารอันเป็นที่รักแลเป็นที่ยังจิตต์ให้เจริญ ก็เพราะปาณาติบาตใช่แต่เท่านั้น ปาณาติบาตนี้มีโทษมากอยู่ สมเด็จพระบรมครูตรัสเทศนา

แก่ศุภมานพ ในศุภสูตรในคัมภีร์พระมัชฌิมนิกายอุปริปัณณาสว่า "มาณว" ดูกรศุภมานพ "มนุสฺสา" อันว่ามนุษย์ทั้งหลาย "กมฺมสฺสกา" มีกรรมเป็นของแห่งตน "กมฺมทายาทา" อนึ่งมนุษย์ทั้งหลายมีกรรมเป็นทรัพย์แห่งตน "กมฺมโยนี" อนึ่งมนุษย์ทั้งหลายมีกรรมเป็นกำเนิดแห่งตน "กมฺมพนฺธุ" อนึ่งมนุษย์ทั้งหลายมีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ญาติแห่งตน "กมฺมปฏิสรณา" อนึ่งมนุษย์ทั้งหลายมีกรรมเป็นที่พึ่งแห่งตน มนุษย์ทั้งหลายที่เกิดมามีอายุสั้นพลันมรณภาพแต่ประถมไวยมัชฌิมไวยนั้น ก็เพราะกระทำปาณาติบาตกรรม ฆ่าสัตวตัดชีวิตในบุริมภพ

อนึ่งบุทคลทั้งหลายที่เกิดมา ย่อมมากไปด้วยโรคาพยาธิมักป่วยมักไข้นั้น "วิเหธนชาติกา" เพราะเหตุเบียดเบียฬสัตวกระทำให้สัตวลำบากป่วยเจ็บ กระทำทัณฑกรรมต่าง ๆ "อทยาปนฺนา" ไม่เอ็นดูสัตวในบุริมภพนั้น

อนึ่งบุทคลทั้งหลายที่เกิดมา "ทุพฺพณฺณา" มีสีสันพรรณอันเศร้าหมองนั้น ก็เพราะเหตุมีความโกรธมากในบุริมชาตินั้น

อนึ่งบุทคลทั้งหลายที่เกิดมา "อปฺเปสกฺขา" มีศักดานุภาพน้อยนั้น ก็เพราะเหตุผูกจิตรอิจฉาริศยาประทุษฐร้ายในลาภสักการครุการมานนะวันทนะบูชาแห่งชนทั้งหลายอื่นในบุริมภพ

อนึ่งบุทคลทั้งหลายที่เกิดมา มีสมบัติพัศถานน้อยนั้น ก็เพราะเหตุมิได้ให้ซึ่งเข้าและน้ำวัตถายานมาลาคันธะวิเลปนะ แก่สมณะแลพราหมณ์ในบุริมภพ

อนึ่งบุทคลที่เกิดมา มีตระกูลอันต่ำช้านั้น ก็เพราะเหตุไม่มีคารวะ เป็นคนกระด้างด้วยมานะ ไม่มีคารวะบิดามารดา สมณะพราหมณ์ แลพระอุปัชฌาย์อาจารย์แลผู้เฒ่าผู้แก่ ควรจะบูชาก็ไม่บูชา ในปุริมชาตินั้น

อนึ่งบุทคลที่เกิดมา "ทุปปญโญ" เป็นคนโง่เง่าเฉาโฉดหาปัญญาบมิได้นั้น เพราะเหตุไม่ได้ถามซึ่งอรรถธรรมแก่สมณะแลพราหมณาจารย์ ท่านเป็นผู้นักปราชญ์ว่า "กึ ภนเต กุสลํ" ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ จะกระทำเป็นประการใด จึงจะเป็นบุญเป็นกุศล "กึ อกุสลํ" กระทำเป็นประการใดจึงเป็นบาปเป็นอกุศลจะได้ไต่ถามดังนี้ก็หามิได้ กระทำแต่อกุศลกรรมในปุริมชาตินั้น ครั้นเกิดมาในชาตินี้จึงหาปัญญาบมิได้ สมเด็จพระศาสดาตรัสพระสัทธรรมเทศนาในอกุศลราษี มีปาณาติบาตเป็นต้น แก่ศุภมานพยุติลงเพียงนี้

สมเด็จพระศาสดาจึงตรัสพระสัทธรรมเทศนา "ปาณาติปาตาเวรมณี" ในกุศลราษีมีเว้นจากปาณาติบาตเป็นต้น ต้องเข้าในข้อที่ทรงพระปริวิตกว่าจะบำเพ็ญพระราชกุศลสิ่งใดจึงจะมีพระชนมชีพยืนนั้นแก่ศุภมานพว่า "มาณว" ดูกรศุภมานพ "ทีฆายุโก" บุทคลที่มีอายุอันยืนนั้น ก็เพราะกุศลที่ตนรักษาศีลปาณาติบาต ไม่ฆ่าสัตวตัดชีวิต สันดานมากไปด้วยเมตตากรุณา "ทยาปนฺโน" อนุเคราะห์เอ็นดูสัตว เห็นสัตวต้องไภยได้ทุกข์แล้ว ก็คิดอ่านปลดเปลื้องให้พ้นจากมรณภาพ ด้วยอุบายอันเป็นธรรมปราศจากโทษปราศจากบาป

อนึ่งบุทคลที่เกิดมา "อปฺปาพาโธ" มีความศุขมากไม่อาพาธ

ป่วยไข้ ปราศจากทุกข์โศกโรคภัยนั้น "อวิเหธกชาติโก" เพราะเหตุที่ไม่เบียดเบียฬสัตว ไม่กระทำให้สัตวทั้งปวงได้ความลำบากสันดานมากไปด้วยหิริ แลโอตัปปในปุริมชาติปุริมภพ

อนึ่งบุทคลที่เกิดมาแลมากด้วยญาติมากด้วยสมบัติพัศถาน มิได้ยากมิได้จน เพราะกุศลที่ตนรักษาศีลอทินนาทาน ไม่ฉกไม่ลักไม่ช่วงไม่ชิงไม่ฉ้อไม่ตระบัดเอาทรัพย์อันเจ้าของหวงแหนรักษา อนึ่งก็มีใจศรัทธาอุสาหะบำเพ็ญทาน ทรมานจิตต์ตระหนี่เสียได้

อนึ่งบุทคลที่เกิดมา มีบุตรภรรยาว่าง่ายสอนง่ายตั้งอยู่ในถ้อยคำ มิได้กระทำให้เคืองให้แค้น มีแต่จะแสวงหาประโยชน์มาให้ แต่ใจก็มิได้ส่งไปในภายนอก ได้บุตรภรรยาที่ดี ๆ อย่างนี้ เพราะกุศลที่ตนรักษาศีลกาเมสุมิจฉาจารไว้เป็นอันดี มิได้ประมาทในปุริมชาติ

อนึ่งบุทคลที่เกิดมามีตบะเดชะมาก จะว่ากล่าวสิ่งใดชนทั้งปวงบมิอาจฝ่าฝืนเกินเลยได้ ชนทั้งหลายนับถือเชื่อฟังตั้งอยู่ในถ้อยคำนั้นด้วยอำนาจกุศลที่รักษาศีลมุสาวาทไว้ในชาติหนหลัง ในปุริมภพนั้นถือความสัตย์ปราศจากมายา กุศลนั้นติดตามมาอำนวยผลเกิดมาจึงมีตบะเดชะมีสง่า มีวาจาประสิทธิประสาท ชนทั้งหลายบมิอาจจะล่วงจะเกินได้

บุทคลที่เป็นนักปราชญ์มีสติสัมปชัญญะ บริบูรณ์ด้วยหิริแลโอตัปปะ มาตรว่าแก่ชราก็หาฟั่นหาเฟือนไม่ เป็นคนดีมีสติมาก มิได้รู้เป็นใบ้เป็นบ้านั้น ด้วยกุศลที่รักษาศีลสุราเมรัยไว้ในปุริมภพ

ตกว่าสรรพสัตวในโลกสันนิวาศ จะชั่วจะดีจะมีจะยากจะได้เสวย

สุขแลทุกข์นั้นแล้วด้วยกุศลแลอกุศลประชุมแต่ง

อนึ่งบุทคลที่เกิดมา "มหาปญฺโญ" เปนบุทคลมีปัญญามาก เฉลียวฉลาด ก็เพราะกุศลที่ตนไม่ประมาท มีคารวะเคารพแก่สมณะพราหมณาจารย์ท่านผู้เปนปราชญ์ "ปริปุจฺฉิตา" ได้ถามว่า "กึ ภนฺเต กุสลํ" ข้าแต่พระผู้เปนเจ้า จักกระทำเปนประการใด จึงจะเปนบุญเปนกุศล "กึ อกุสลํ" กระทำเปนประการใด จึงเปนบาปเปนอกุศล "กึ สาวชฺชํ" กระทำเปนประการใด จึงประกอบไปด้วยโทษ "กึ อนาวชฺชํ" ทำเปนประการใด จึงจะไม่มีโทษ อุสาหะได้ถามแล้วก็ปรนิบัติตามคำสอน แต่ในบุริมชาติ ครั้นเกิดมาชาตินี้จึงมีสติแลปัญญาปรีชาญาณอันประเสริฐ

สมเด็จพระทศพลญาณตรัสประทานพระสัทธรรมเทศนาด้วยบุทคลอันกระทำซึ่งปัญจพิธเวรกรรมทั้งห้า แล้วตรัสเทศนาด้วยบุทคลอันเว้นจากปัญจพิธเวรกรรมทั้งห้า แก่ศุภมานพจบลงแล้ว ศุภมานพได้ตั้งอยู่ในพระไตรสรณคมน์ ถวายวิสัชนาโดยสังเขปกถาในศุภสูตรยุติลงแต่เพียงนี้

แก้ข้อ ๓

อนึ่งซึ่งได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล เปนต้นว่าทานและศีลสดับพระสัทธรรมเทศนา แล้วแลทรงแผ่ส่วนพระราชกุศลนั้น แด่สมเด็จพระประยูรวงศานุวงศ์ มีองค์สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง พระพันปีหลวงเปนต้น แลให้ทั่วไปแก่สรรพสัตวทั้งปวง แลพระราชกุศลซึ่ง

ทรงแผ่ให้ขมีอาจป้องกันรักษาซึ่งพระประยูรวงศานุวงศ์ มีองค์สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง พระพันปีหลวง เป็นต้นไว้ได้ ด้วยอำนาจอกุศลมาตาปิตุฆาฏกรรมมีกำลังกล้า เป็นกรรมาวรณ์ป้องกันซึ่งกุศลทั้งปวงเสียได้นั้นอย่างหนึ่ง จะป่วยกล่าวไปใยถึงโลกิยปุถุชนเล่า จนแต่พระอริยบุคคลอันประเสริฐ คือพระมหาโมคคัลลานเถรเจ้า สำเร็จซึ่งสาวกบารมีญาณ เป็นบรมอรรคสาวกเบื้องซ้ายแล้ว เมื่ออกุศลคือมาตาปิตุฆาฏกรรมที่พระผู้เป็นเจ้ากระทำไว้ในกาลก่อนนั้นมีกำลังกล้า โจรทั้งหลาย ๕๐๐ มาเข้าแวดล้อมซึ่งวิสันสถานที่อยู่ของพระผู้เป็นเจ้าไว้ พระมหาโมคคัลลานเถรรู้ว่าโจรมาล้อมไว้แล้ว พระผู้เป็นเจ้าก็ออกโดยช่องดาลไป วันนั้นโจรทั้งหลายไม่พบแล้ว ไปวันอื่นโจรทั้งหลายก็ไปล้อมเข้าไว้อีก พระผู้เป็นเจ้าก็ทำลายปริมณฑลช่อฟ้าเหาะไป "เอวํ เต โจรา" โจรทั้งหลายพากันไปแวดล้อมดังนั้นสิ้น ๒ เดือน แล้วก็กระทำอันตรายท่านไม่ได้ ครั้นล่วงเข้าในเดือนเป็นคำรบ ๓ พระผู้เป็นเจ้าก็รู้ว่า มาตาปิตุฆาฏกรรมนำโจรทั้งหลายมา พระผู้เป็นเจ้าก็ไม่หลีกหนี โจรทั้งหลายก็จับพระผู้เป็นเจ้าแล้ว ก็ประหารพระผู้เป็นเจ้าให้แหลก เหลืออยู่แต่พระธาตุประมาณเท่าเมล็ดข้าวสาร "ฌานเวเฐน ถิรํ กตฺวา" พระผู้เป็นเจ้าก็ผูกพันพระกายให้มั่นด้วยเชือกกล่าวคือฌาน มาถวายนมัสการสมเด็จพระทศพลญาณ แล้วกลับไปปรินิพพานในฐานที่นั้น อาตมภาพนำมาถวายวิสัชนา เพื่อจะให้ทรงทราบว่าอกุศลกรรมมีกำลังกล้า

พระมหาโมคคัลลานเถรนี้ ได้ที่เอตทัคคว่าเลิศว่าประเสริฐ

ข้างฤทธิ์แล้ว พระผู้เป็นเจ้าก็ไม่เอาฤทธิ์มาป้องกันโจร คือมาตาปิตุฆาฏกรรมได้ สมเด็จพระทศพลญาณเจ้าก็เป็นอรรคบุทคลอันเลิศยอดโลกแล้ว ก็ยังไม่เอาพระพุทธานุภาพเจ้าไปช่วยพระมหาโมคคัล-ลานป้องกันโจรคือมาตาปิตุฆาฏกรรมได้ จะป่วยกล่าวไปใยกับด้วยโลกิยบุถุชน วัตถุนี้อยู่ในคัมภีร์พระธรรมบท

แก้ข้อ ๔

ซึ่งทรงพระปริวิตกว่า จะบำเพ็ญพระราชกุศลสิ่งใด จึงจะมีพระชนม์ยืนพร้อมด้วยพระราชโอรสพระราชธิดา พระประยูรวงศานุวงศ์นั้น อาตมภาพพิจารณาเห็นว่า แต่ชั้นพระวิสาขามหาอุบาสิกา ท่านมีอายุยืนพร้อมด้วยประยูรวงศาคณาญาติแล้ว ไฉนเล่านางสุทัตติกุมารีที่พระวิสาขาตั้งไว้ให้เป็นไวยาวัจกร สำหรับปรนิบัติพระสงฆ์ที่เข้าไปฉันในเรือนวันละ ๒๐๐๐ นั้น นางสุทัตติปรนิบัติพระสงฆ์มาไม่สู้ช้าสู้นาน อกุศลของนางสุทัตติที่กระทำไว้ในปุริมภพนั้น เป็นอุปัจเฉทกะกรรมเข้าตัดเอาชนมชีพของนางสุทัตตินั้นให้ขาดเด็ดไปแต่ในประถมไวย กุศลที่นางสุทัตติกระทำในปัจจุบันชาติก็ช่วยชีวิตนางสุทัตติไม่ได้ กุศลของพระวิสาขาก็บริบูรณ์ ก็ไม่อาจจะช่วยชนมชีพแห่งนางสุทัตติได้ บุตรนัดดาคณาญาติที่มีอายุยืนอยู่พร้อมเพรียงกันกับด้วยนางวิสาขานั้น ก็เพราะกุศลที่ตั้งอยู่ในวัตรปรนิบัติ มีศรัทธาเชื่อลงในคุณแห่งพระศรีรัตนไตร บำเพ็ญทานตั้งอยู่ในปัญจางคิกศีลและพระอัษฎางคิกศีลาจารวัตรปรนิบัติเสมอด้วยพระวิสาขามาแต่ในปุริมชาติ จึงมีชนมชีพอายุยืนอยู่พร้อมด้วยพระวิสาขา "กาเรตฺวา"

นางให้ชนทั้งหลายกระทำการฌาปนกิจแห่งนางสุทัตติแล้ว "อสกฺ-โกนฺตี" นางบมิอาจดำรงซึ่งความโศกไว้ได้ "ทุกฺขี ทุมฺมนา" นางเสวยซึ่งทุกข์โทมนัศไปยังสำนักนี้แห่งพระศาสดา นางถวายนมัสการสมเด็จพระทศพลญาณแล้ว นั่งร้องไห้อยู่ในฐานที่นั้น สมเด็จพระศาสดามีพระพุทธฎีกาตรัสว่า ดูกรนางวิสาขา ไฉนจึงมานั่งร้องไห้อยู่ในฐานที่นี้ พระวิสาขากราบทูลว่า "ภนฺเต" ข้าแต่พระพุทธองค์ผู้ทรงพระเจริญ "วตฺตสมฺปนฺนา" นางสุทัตติหลานสาวเกล้ากระหม่อม ประกอบด้วยวัตรปรนิบัติ เป็นที่พึ่งแก่พระสงฆ์ทั้งหลายบัดนี้นางวิโยคพลัดพรากจากเกล้ากระหม่อมไปแต่ในประถมไวย เกล้ากระหม่อมจึงมีความโศกาไลยอยู่ในนางสุทัตติดังนี้ พระวิสาขามหาอุบาสิกานี้ ก็มีพระบารมีบริบูรณ์ได้พระโสดาวัตตาภิรัติมาแต่พระนางมีชนมชีพได้ ๗ ปี้ นางก็เสวยปิยวิปโยคทุกข์ดังนี้ ถึงมาตรว่าจะเป็นไปพร้อมด้วยพระประยูรวงศานุวงศ์บริบูรณ์ เหมือนนางวิสาขาก็ดีก็ไม่พ้นจากที่เสวยปิยวิปโยคทุกข์

แม้มิได้ยุติด้วยธรรมกถาอธิบายโวหารในข้อใดข้อหนึ่งก็ดี ขอเดชะพระเมตตาคุณพระกรุณาคุณพระขันติคุณ จงทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานอไภยแก่อาตมภาพ ผู้มีสติปัญญาน้อย ขอถวายพระพร ฯ

แก้พระราชปุจฉา ความที่ ๓

พระวินัยมุนี ส่งวิสัชชนาแก้พระราชปุจฉามา

วันอาทิตย์เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีมะเส็งสัปตศก (๑๒๐๗)

อาตมภาพพระวินัยมุนี อันสถิตย์ณยพิตพิมุขวรวิหารพระอาราม หลวง รับพระราชทานถวายวิสัชชนาในพระราชปุจฉา ที่ทรงพระมหา กรุณาโปรดรับสั่งให้ราชบุรุษอัญเชิญมาผะเดียงถามนั้น ข้อซึ่งทรง พระราชดำริอนุสรคำนึงถึงพระบรมประยุรวงศา และข้าทูลละอองธุลี พระบาท ทั้งฝ่ายในและฝ่ายหน้า อันถึงชีวิตันตรายดับสูญไปนั้น อาตมภาพพิจารณาเห็นว่า เป็นประเพณีสรรพสัตว์ทั้งหลายอันสัญจร ท่องเที่ยวอยู่ในสังสารวัฏแล้ว ก็ย่อมวิโยคพลัดพรากจากกัน สมเด็จ พระสัพพัญญูมีพระพุทธฎีกาบัณฑูรธรรมเทศนาไว้ ในพระมหาปริ นิพพานสูตรว่า สพฺเพเหว ปิเยหิ มนาเปหิ นานาภาโว วินาภาโว เป็นอาทิฉะนี้ แปลเป็นเนื้อความว่า สรรพสัตวนิกรทั้งหลาย ย่อม จักพิโยคบำรายปราศจากสัตว์และสังขาร อันเป็นที่รักที่เจริญใจ บุทคล จะดำริว่าปัญจขันธ์อันใดอันปัจจัยประชุมตกแต่ง มิพินาสฉิบหาย เป็นธรรมดา ปัญจขันธ์อันนั้น อุบัติบังเกิดมาแล้ว จงอย่าได้ พินาสฉิบหายเลย ความดำริดังนี้ บุทคลจักได้สำเร็จดังมโนรถ แต่ที่ดังฤๅ

ประการหนึ่ง ปิยวิปโยคทุกข์นี้ย่อมบังเกิดแต่ความร้อน พระพุทธ

ฎีกาตรัสธรรมเทศนาแก่กฎุมพีผู้หนึ่ง ในปิยชาติกสูตรว่า ปิยชาติกา โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา ปิยปฺปภูติกา แปลเป็นเนื้อความว่า ความโศกและปริเทวทุกข์โทมนัสอุปายาส ความคับแค้นทั้งปวง ย่อมเกิดแต่ความรักเป็นเดิมเกิด

ข้อซึ่งทรงพระราชดำริว่า ทรงพระอุตสาหะบำเพ็ญพระราชกุศลต่าง ๆ เป็นอเนกประการ คือทรงพระราชศรัทธาถาปนาและปฏิสังขรณ์ซึ่งพระอาวาสราชวิหาร กุฎีเสนาสนะ พร้อมด้วยพระพุทธปฏิมาและพระเจดียฐาน และทรงสร้างพระปริยัติไตรปิฎกล้วนขจิตบรรจงและทรงพระราชทานอาหารบิณฑบาต แก่ภิกษุสงฆ์สามเณรเป็นอันมาก และทรงพระบริจาคพระราชทรัพย์ซื้อสัตว์ปล่อยเป็นนิจ และพระราชกุศลอื่น ๆ ก็มีอีกเป็นอันมาก ให้เอมโอชด้วยโภชนากระยาหาร ทั้งวัตถาลงการสรรพโอสถ ทั่วไปแก่เสวกามาตยราษฎรประชาทั้งปวง ทรงสร้างพระราชกุศลทั้งนี้แล้ว ก็ทรงพระมหากรุณาโปรดอุทิศส่วนพระราชกุศลนั้นไป แก่สรรพสัตวนิกรทั้งปวง ทั่วทั้งสากลจักรวาฬ เหตุไฉนปัตตานุปทานานุโมทนาบุญกิริยาวัตถุนั้น จึงมิได้ช่วยบำรุงรักษาพระบรมวงศา และข้าทูลละอองธุลีพระบาท ให้นิราศจากอันตรายได้เล่า กระแสพระดำริดังนี้ อาตมภาพพิจารณาเห็นว่า เมื่อทรงพระราชูทิศโปรดพระราชทานส่วนพระราชกุศลไปนั้น พระประยุรวงศาและข้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งหลาย จักมิได้รับพระราชทานอนุโมทนา ส่วนพระราชกุศลจึงมิได้คุ้มครองรักษา เพราะเหตุกุศลบุทคลอื่นกระทำ จักได้ให้ผลแก่บุทคลผู้อื่นหามิได้ มิ

พระบาลีในพระมงคลทีปนีว่า

น อญฺเญน กตํ กมฺมํ อญฺญสฺส ผลทํ โหติ

เนื้อความในพระบาลีก็เหมือนกันกับเนื้อความในเบื้องต้นที่ถวายวิสัชชนามาแล้วแต่หลัง ประการหนึ่งถึงว่าได้รับพระราชทานอนุโมทนาส่วนพระราชกุศลก็ดี ปัตตานุโมทนาบุญกิริยาวัตถุนั้น มิได้ยังเกิดในปฐมเชาวนะ ปัตตานุโมทนานั้นจึงมิได้เป็นทิฏฐธรรมเวทนียะ

มีพระบาลีในอรรถกถามัชฌิมนิกายว่า กมฺมํ หิ กริยมานเมว ตโย โกฏฺฐาเส ปูเรติ เป็นอาทิฉะนี้ แปลเป็นเนื้อความว่า กุศลและอกุศลอันบุทคลกระทำ ย่อมหยั่งส่วนทั้งหลายสามให้บริบูรณ์ คือ จัดเป็นทิฏฐธรรมเวทนียกรรมส่วนหนึ่ง จัดเป็นอุปปัชชเวทนียกรรมส่วนหนึ่ง จัดเป็นอปราปรเวทนียกรรมส่วนหนึ่ง จึงเป็นสามส่วนด้วยกัน อธิบายว่า ปฐมเชาวนเจตนาอันเป็นกุศลและอกุศลนั้น จัดเป็นทิฏฐธรรมเวทนียกรรม ให้ผลปรากฏในอัตตภาพชาตินี้ ถ้าไม่ออำนวยผลในเบื้องปัจจุบัน ก็เป็นอโหสิกรรม เชาวนเจตนาเป็นคำรบเจ็ด จัดเป็นอุปปัชชเวทนียกรรม ให้ผลในอัตตภาพเป็นลำดับ ถ้าไม่ให้ผลในชาติอันเป็นลำดับ ก็เป็นอโหสิกรรม เชาวนเจตนาทั้งหลาย ๕ ในระหว่างแห่งเจตนาทั้งสองนั้น จัดเป็นอปราปรเวทนียกรรม ได้โอกาสเมื่อใด ก็ให้ผลเมื่อนั้นในอนาคตกาล เพราะเหตุพระบาลีดังนี้ อาตมภาพพิจารณาเห็นโดยอัตตโนมัติยาธิบายว่า พระราชประยุรวงศ์ และข้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งปวง แม้ว่าได้อนุโมทนาส่วนพระราชกุศลก็ดี ปัตตานุโมทนากุศลเจตนานั้นมิได้เป็นไปในปฐม

เชาวนะ จึงมิได้เป็นทิฏฐธรรมให้ผลเห็นประจักษ์ในชาตินี้ ปัตตานุโมทนาเจตนานั้น จัดเป็นไปตั้งแต่เชาวนะคำรบสอง ตราบท้าวถึงสัตมเชาวนวิถี กุศลเจตนานั้นจัดเป็นอุปปัชชเวทนิยกรรม และอปราปรเวทนิยกรรม จักให้ผลในชาติอันเป็นลำดับและในชาติอื่นๆ ในอนาคตกาล จึงมิได้สำเร็จผลเป็นทิฏฐธรรมเห็นประจักษ์ในชาตินี้

ข้อซึ่งทรงพระราชดำริปรารภว่า อกุศลกรรมอันใดจักอวยผลให้ได้ทรงเสวยปิยวิปโยคทุกข์ จักทรงมละเสีย กุศลอันใดจักให้ผลสโมสรพร้อมเพรียงด้วยพระประยุรวงศาเป็นอาทิ จักทรงบำเพ็ญซึ่งกุศลอันนั้น อาตมภาพพิจารณาเห็นว่า อกุศลกรรมคือปาณาติบาต และอทินนาทาน ทั้งกาเมสุมิจฉาจาร อกุศลกรรมทั้งสามประการนี้แลอาจเพื่ออวยผลให้ได้เสวยปิยวิปโยคทุกข์ ข้อซึ่งกุศลจักอวยผลให้สโมสรพร้อมเพรียงนั้น ถ้าทรงบำเพ็ญพระราชกุศลแต่พระองค์ฝ่ายเดียว แล้วแลทรงปณิธานปรารถนา ก็จักคุ้มครองรักษาได้แต่อวิญญาณกวัตถุ คือสิริราชโภไคศวรรย์สรรพราชูปริโภคทั้งปวงเหมือนดังโชติกเศรษฐี ในชาติก่อนเมื่อยังเกิดเป็นอปราชิตคหบดีนั้น เห็นพราหมณ์ผู้หนึ่งมาลักไปซึ่งแก้วมณีของอาตมา จึงตั้งความปรารถนาไว้ว่า ขออย่าให้ทรัพย์พัสดุวิบัติอันตราย ครั้งเมื่อยังเกิดเป็นโชติกเศรษฐี พระเจ้าอชาตศัตรุราช กอปด้วยพหลกำลังโลดลอยขึ้นไปในอากาศได้ ๘๐ ศอก ก็ไม่อาจถอดแหวนจากองคุลีแห่งมหาเศรษฐีได้ แต่สวิญญาณกทรัพย์ คือราชบริวารยศเป็นต้น จักให้สโมสรพร้อมเพรียงนั้น อาตมภาพพิจารณาเห็นว่า

ต้องบำเพ็ญกุศลพร้อมด้วยกันทั้งสองฝ่าย จึงจักพร้อมเพรียงกัน เหมือนดังธรรมปาลชาดก เรื่องธรรมปาลชาดกนั้นว่า ในอดีตกาลมีบ้านตำบลหนึ่งนามชื่อว่า ธรรมปาลคาม ในกาสิกราษฎรประเทศ เพราะเหตุบ้านนั้นเป็นที่อยู่แห่งตระกูลอันอภิบาลรักษาซึ่งทศกุศลกรรมบถธรรมในตระกูลอันนั้น โดยต่ำแต่ทาษกรรมกรก็ให้ทานรักษาศีลสมาทานอัษฎางคิกอุโบสถ พระบรมโพธิสัตวอุบัติบังเกิดในตระกูลนั้น นามชื่อว่าธรรมปาลกุมาร ครั้นเจริญวัยวุฒิภาพแล้ว บิดาให้ทรัพย์พันหนึ่งส่งไปสู่เมืองตักกสิลา เพื่อจะให้เรียนศิลปศาสตร พระมหาบุรุษบรมโพธิสัตวไปสู่เมืองตักกสิลาราชธานีแล้ว ก็เรียนศิลปศาสตรในสำนักทิศาปาโมกขอาจารย์ ได้เป็นอันเตวาสิกผู้ใหญ่กว่ามานพ๕๐๐ บุตรผู้ใหญ่แห่งอาจารย์นั้นกระทำมรณกาล ทิศาปาโมกขอาจารย์กับมานพและหมู่ประยูรญาติทั้งหลาย ปริเทวนาร่ำไรพากันไปกระทำฌาปนกิจยังสุสานประเทศ แต่ธรรมปาลกุมารพุทธางกูรโพธิสัตว์ผู้เดียวมิได้ปริเทวนาการ ธรรมปาลกุมารจึงบอกแก่มานพทั้งหลายว่าประเวณีตระกูลเราไม่ตายแต่หนุ่ม ต่อชราจึงกระทำกาลกิริยาตาย มานพทั้งหลายจึงบอกแก่อาจารย์ ๆ จึงถามสอบธรรมปาลกุมาร ๆ ก็ก็รับว่าจริงดังนั้น ทิศาปาโมกขอาจารย์จึงดำริว่า ธรรมปาลกุมารนี้กล่าวถ้อยคำควรอัศจรรย์ยิ่งนัก อาตมาจะไปถามบิดาธรรมปาลกุมารดู ถ้าจริงดังนั้น อาตมาก็จักบำเพ็ญซึ่งธรรมอันนั้น ดำริดังนั้นแล้วจึงนำอัฐิแพะมาล้างเสียแล้วใส่ลงในกระทอ กับจุลุปฐากคนหนึ่งมาสู่ธรรมปาลคามโดยลำดับ แล้วก็ไปประดิษฐานยืนอยู่แทบประตู

เรือน ครั้นพราหมณ์ผู้เป็นบิดาธรรมปาลกุมารรู้ ก็เชิญให้ขึ้นไปสู่เรือน แล้วให้นั่งเหนือบัลลังก์ และเชิญให้บริโภคโภชาหาร ทิศาปาโมกขอาจารย์บริโภคโภชเสร็จแล้ว จึงบอกว่า ธรรมปาลกุมารบุตรของท่านประกอบด้วยปรีชาญาณ เรียนจบเพทางคศาสตร์สรรพวิทยาคมทั้งปวง อาพาธป่วยหนักลงกระทำกาลกิริยาตายเสียแล้ว สรรพสังขารธรรมทั้งหลายนี้มิได้เที่ยง ท่านจงอย่าได้โศกเศร้าเสียน้ำใจเลย มหาพราหมณ์ได้สดับตบหัตถ์แล้วก็สำรวลสรวลด้วยศัพทสำเนียงอันดัง ทิศาปาโมกขอาจารย์จึงถามว่า เหตุดังฤๅท่านจึงสำรวล มหาพราหมณ์จึงบอกว่า บุตรข้าพเจ้าไม่กระทำกิริยาตาย ที่ตายนั้นจักเป็นบุทคลผู้อื่น ทิศาปาโมกขอาจารย์จึงว่า ท่านไม่เชื่อก็จงดูอัฐิบุตรแห่งท่าน กล่าวดังนั้นแล้วก็นำอัฐิออกสำแดงให้ดู มหาพราหมณ์จึงกล่าวว่าอัฐินี้จักเป็นอัฐิอื่น บุตรแห่งข้าพเจ้าไม่กระทำกาลกิริยาตาย ชนทั้งหลายในตระกูลแห่งข้าพเจ้าเจ็ดชั่วตระกูลแล้ว ไม่เคยตายแต่หนุ่ม ท่านแกล้งกล่าวมุสาวาท ทิศาปาโมกขอาจารย์ได้สดับแล้วโสมนัสยินดี บอกโดยอันควรแก่จริงแล้วจึงถามว่า ท่านประพฤติพรตพรหมจรรย์เป็นประการใด ชนทั้งหลายในตระกูลแห่งท่านจึงมิได้ตายแต่หนุ่ม มหาพราหมณ์จึงบอกว่า ข้าพเจ้าทั้งหลายพร้อมกันประพฤติซึ่งกุศลสุจริตทั้งสิบประการ เว้นเสียจากอกุศลอันลามก ละเสียซึ่งมิตรอันเป็นพาล ส้องเสพซึ่งบัณฑิตยชาติ เมื่อจะบำเพ็ญทานก็บริบูรณ์ด้วยเจตนาทั้งสามประการ เหตุดังนั้นคนทั้งหลายในตระกูลแห่งข้าพเจ้าจึงมิได้กระทำ

มรณกาลแต่หนุ่ม ทิศาปาโมกขอาจารย์จึงขอเรียนซึ่งกุศลกรรมบถนั้น ยับยั้งอยู่สองสามวันแล้วก็ลากลับไปเมืองตักกสิลา สิ้นเนื้อความในธรรมปาลชาดกโดยสังเขป อาตมภาพพิจารณาเห็นดังนี้ จึงรับพระราชทานถวายพระพรว่า สวิญญาณกวัตถุ คือพระประยุรวงศาและข้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งปวง มละเสียซึ่งอกุศลกรรม บำเพ็ญซึ่งไตรพิธสุนทรสุจริตธรรมให้บริบูรณ์ โดยพระราชกฤษฎาภินิหารถ้าหากอกุศลกรรมที่กระทำมาแต่ก่อนมิได้แล้ว ก็จะสโมสรพร้อมเพรียงอยู่คู่พระบารมี ด้วยอานุภาพผลไตรพิธสุจริตธรรม อาตมภาพรับพระราชทานถวายวิสัชชนาบำรุงปการสนองพระเดชพระคุณ ควรมิควรขอเดชะพระเมตตาธิคุณ พระกรุณาคุณ พระขันติคุณ จงทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานอภัยแก่อาตมผู้มีสติปัญญาน้อย ขอถวายพระพร.

รายงานประชุมพระเถรานุเถระ

วันที่ ๔ พฤษภาคม ๒๔๖๖ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า พร้อมด้วยพระเถรานุเถระ ๑๘ รูป

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์
สมเด็จพระพุฒาจารย์
พระญาณวราภรณ์
พระพรหมมุนี
พระอุบาลีคุณูปมาจารย์
พระธรรมปาโมกข์
พระธรรมเจดีย์
พระธรรมไตรโลกาจารย์
พระเทพมุนี
พระเทพเวที
พระเทพสุธี
พระเทพกวี
พระเทพโมลี
พระราชมุนี
พระราชสุธี
พระราชเวที
พระราชโมลี
พระรัชมงคลมุนี

ประชุมที่พระอุโบสถวัดราชบพิธ เวลา ๔ นาฬิกา ๑๐ นาฑี หลังเที่ยง เปิดประชุม หารือกันด้วยเรื่องมีพระราชปุจฉาว่า ทรงพระราชอนุสรถึงผู้มีคุณูปการแด่พระองค์ ผู้ล่วงลับไปแล้ว มีพระราชประสงค์จะทรงบำเพ็ญพระราชกุศล อุทิศไปพระราชทานผู้นั้น แต่ผู้นั้นเป็นคนต่างชาติไม่ใช่พุทธศาสนิกชน ทำอย่างไรจะเป็นผลสำเร็จแก่ผู้นั้น ๆ ลงมติพร้อมกันถวายวิสัชนาว่า ผู้ตายจะเป็นคนต่างชาติหรือมิใช่ ไม่เป็นประมาณ ลัทธิฝ่ายเราเคยทำอย่างใด ควรทำอย่างนั้น อันจะเป็นผลสำเร็จแก่ผู้ตายนั้น ก็เพราะเหตุ ๓ ประการ ผู้ให้อุทิศถึงผู้ตายนั้น ๑ ผู้ตายนั้นรับอนุโมทนา ๑ ทานที่ผู้ให้ ๆ แก่ทักขิเณยบุทคล ๑ ฯ

เวลา ๕ นาฬิกา ๓ นาฑี หลังเที่ยง เลิกประชุม ฯ

(สำเนา)

พระราชปุจฉา

พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จออกประทับณท้องพระโรงค่ายหลวงหาดเจ้าสำราญ จังหวัดเพ็ชรบุรี ณวันจันทร์ที่ ๒๓ เมษายน พระพุทธศักราช ๒๔๖๖ มีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้า ฯ แก่เจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี ว่า ทรงพระราชอนุสรคำนึงถึงผู้ซึ่งมีอุปการคุณแด่พระองค์มาแต่หนหลัง อันล่วงลับไปสู่ปรโลกแล้วนั้น มีพระราชประสงค์จะ

ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล เพื่ออุทิศส่วนบุญกุศลพระราชทานไปให้ แต่ว่าผู้นั้น ๆ เป็นชนต่างชาติ ซึ่งมิได้อยู่ในพระพุทธศาสนา เมื่อมีพระราชประสงค์เช่นนี้จะทำอย่างไรจึงจะให้ศรัทธาได้สำเร็จ เป็นผลบุญแก่ผู้นั้น อันอาจได้โดยญาณวิถีสมพระราชประสงค์ที่ทรงพระราชศรัทธา บำเพ็ญพระราชกุศลพระราชทานไปให้นั้นได้ ให้เจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี เชิญพระราชปุจฉาข้อนี้ทูลถามพระเจ้าวรวงศ์เธอ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า และถามสมเด็จพระราชาคณะพระราชาคณะพิจารณาแล้ว และให้ถวายวิสัชนาไป แล้วให้นำข้อวิสัชนาขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวาย

ศาลากรมวัง ค่ายหลวงหาดเจ้าสำราญ

วันที่ ๒๔ เมษายน พระพุทธศักราช ๒๔๖๖

(ลงนาม) เจ้าพระยาธรรมา

(สำเนา)

ลายพระหัตถ์สมเด็จพระสังฆราชเจ้า

ที่ ๗/๑๐

วัดราชบพิธ

วันที่ ๕ พฤษภาคม ๒๔๖๖

เจริญพรมายังเจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี เสนาบดีกระทรวงวัง

พระราชปุจฉาที่เจ้าคุณเชิญไปให้พระเถรานุเถระถวายวิสัชนานั้นอาตมภาพได้ นัดพระเถรานุเถระประชุม พิจารณาเห็นพร้อมกัน ถวาย

วิสัชนา ดังคำถวายวิสัชนาซึ่งส่งมาพร้อมกับหนังสือนี้ และได้ส่งรายงานการประชุมเรื่องนี้มาด้วย ฯ

(ลงพระนาม) กรมหมื่นชินวรสิริวัฒน์

(สำเนา)

คำถวายวิสัชนา พระราชปุจฉา

พระราชปุจฉาที่เจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี เสนาบดีกระทรวงวัง เชิญมาขอให้พระเถรานุเถระถวายวิสัชนานั้น มีความว่า สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงพระราชอนุสรถึงผู้ซึ่งมีอุปการคุณแด่พระองค์ ผู้ล่วงลับไปสู่ปรโลกแล้ว มีพระราชประสงค์จะทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอุทิศกัลปนาผลพระราชทานผู้นั้น แต่ผู้นั้นเป็นคนต่างชาติ หาใช่พุทธศาสนิกชนไม่ จะทำอย่างไรถึงจะให้เป็นผลสำเร็จแก่ผู้นั้น โดยญาณวิถี สมพระราชประสงค์ดังนี้ ฯ อาตมภาพทั้งปวงขอถวายวิสัชนาแก้พระราชปุจฉานี้ ฯ เข้าใจว่า บุทคลผู้มีคุณูปการเช่นนั้น จะเป็นพุทธศาสนิกชนหรือมิใช่ หาเป็นประมาณไม่ ควรมุ่งเอาลัทธิหรือศาสนาที่ผู้บำเพ็ญนับถือเป็นประมาณ เมื่อผู้บำเพ็ญเชื่อว่าลัทธิหรือศาสนาใดเป็นดีเป็นถูก ก็ควรบำเพ็ญบุญตามลัทธิหรือตามศาสนานั้นแล้ว อุทิศส่วนกุศลไปถึงผู้ตาย ถ้าจะถือเอาลัทธิหรือศาสนาที่ผู้ตายถือเป็นประมาณแล้ว และถ้าผู้จะบำเพ็ญถือลัทธิหรือศาสนาตรงกันข้ามกับผู้ตาย จะทำอย่างไร ฯ อนึ่ง ถ้าผู้จะบำเพ็ญบุญเชื่อแน่ว่า ลัทธิที่ผู้ตายถือเป็นผิดเป็นบาป และจะ

ขึ้นทำเพื่อให้ถูกประสงค์ของผู้ตาย ก็จะกลายเป็นตนเองต้องทำบาป ตามลัทธิที่ตนถือ เช่นนี้ไม่เป็นอันทำบุญและอุทิศส่วนบุญแก่ผู้ตายได้ แต่ถ้าได้บำเพ็ญบุญในทางที่ลงกันได้ทั้ง ๒ ฝ่าย ก็น่าจะเป็นการดี ๆ สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า เป็นเอกอัครพุทธศาสนิกบัณฑิต พุทธศาสนูปถัมภก ควรทรงประพฤติพระราชจรรยาตามพระพุทธศาสโนวาทเป็นหลักฐาน อันพระพุทธศาสโนวาทที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทานไว้ อาจใช้ได้ทั่วไปไม่นิยมฉะเพาะชนบางพวก อาศัยพระพุทธโอวาทเป็นมหัศจรรย์ดังนี้ จึงปรากฏเป็นเนมิตกนามว่าสมเด็จพระโลกนาถเจ้า ผู้วิภัชวาทีบรมศาสดาของประชุมชนทุกชั้น ๆ ตามพระราชปุจฉานั้น ควรยกพระพุทธภาษิตที่ตรัสแค่พระเจ้าพิมพิสารมาอ้างว่า อทาสิ เม อกาสิ เม ญาติ มิตฺตา สขา จ เม เปตานํ ทกฺขิณํ ทชฺชา ปุพฺเพ กตมนุสฺสรํ ดังนี้ มีความว่าเมื่อบุทคลมาระลึกถึงคุณูปการ อันผู้ละโลกนี้ไปแล้ว ได้ทำไว้แล้วในก่อนว่า ผู้นี้ได้ให้สิ่งนี้แก่เรา ผู้นี้ได้ทำกิจสิ่งนี้ของเรา หรือผู้นี้เป็นญาติ เป็นมิตร์เป็นสหายของเรา ดังนี้ ก็พึงให้ทักขิณาทานเพื่อผู้เหล่านั้นอันละโลกนี้ไปแล้ว ดังนี้ ๆ คำว่า อทาสิ เม ผู้นี้ได้ให้สิ่งนี้แก่เรา และคำว่า อกาสิ เม ผู้นี้ได้ทำกิจสิ่งนี้ของเราทั้ง ๒ วาจกนี้หมายบุทคลทั่วไป หาได้หมายชนชาติเดียวกันหรือต่างชาติไม่ เพราะฉะนั้นเคยทรงบำเพ็ญพระราชกุศล แล้วทรงอุทิศส่วนพระราชกุศลนั้นพระราชทานแก่ชนร่วมชาติฉันใด ชนต่างชาติก็ควรทรงฉันนั้น ๆ

พระราชกุศลที่ทรงพระราชอุทิศ จักเป็นผลสำเร็จแก่ผู้นั้น ท่าน

ว่าเพราะบริบูรณ์ด้วยเหตุ ๓ ประการ คือ ผู้วายชนม์ทราบพระบรมราชูทิศแล้วถวายอนุโมทนา ๑ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลแล้ว ทรงพระราชอุทิศแก่ผู้วายชนม์นั้น ๑ ปฏิคาหกผู้รับบิณฑบาตภที่ทรงบริจาคเป็นทักขิเณยบุทคล ๑ เมื่อไม่พร้อมด้วยเหตุ ๓ ประการนี้แล้ว ก็หาเป็นผลสำเร็จแก่ผู้วายชนม์ไม่ ฯ

บุรพเปตพลีทักษิณานุประทานกิจ ท่านที่เป็นบัณฑิตได้เคยบำเพ็ญสืบมาแต่โบราณกาล เช่นพระโพธิสัตวเสวยพระชาติเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ มีพระนามว่า ติโลกวิชัย ก็ได้ยังประชุมชนให้สมาทานบุญสมบัติที่ได้ทรงบำเพ็ญไว้แล้ว จึงได้ตรัสคาถาอันมาในพุทธาปทานว่า

ยํกิญฺจิ กุสลกมฺมํ กตฺตพฺพํ กิริยํ มม เป็นต้น แปลความว่า กิริยาคือกุศลกรรมอันใดอันหนึ่ง อันเราพึงทำด้วยกาย วาจา ใจ กิริยาคือกุศลกรรมนั้น เป็นของจะถึงสุคติในไตรทศเทวโลก อันเราทำแล้ว ฯ สัตวเหล่าใดที่มีสัญญา หรือสัตวเหล่าใดที่หาสัญญามิได้ สัตวเหล่านั้นทั้งปวงจงเป็นผู้มีส่วนบุญ จงเสวยผลแห่งบุญที่เราทำแล้ว ฯ บุญนั้นที่เราทำแล้ว อันสัตวเหล่าใดทราบดีแล้ว สัตวเหล่านั้นจงเสวยผลแห่งบุญที่เราให้แล้ว บรรดาสัตวเหล่านั้น สัตวเหล่าใดไม่ทราบบุญที่เราทำแล้วนั้น ขอเทวดาทั้งหลายช่วยไปแจ้งแก่สัตวเหล่านั้นให้ทราบ ฯ สัตวเหล่าใดทั้งหมดในโลกนี้ เป็นอยู่อาศัยอาหาร สัตวเหล่านั้นทั้งหมดจงได้อาหารที่ยังใจให้ฟูด้วยความคิดคือบุญฤทธิ์ของเรา ดังนี้ ฯ ติโลกวิชัยภาษิตนี้ แสดงบัตตาทิสน

ธรรมแก่ผู้ละโลกนี้ไปแล้ว ไม่นิยมใคร อุทิศให้ทั่วกันทั้งมนุษย์ อมนุษย์ตลอดจนสัตวดิรัจฉาน เป็นแบบอย่างสืบมา ฯ

(ลงพระนาม) กรมหมื่นชินวรสิริวัฒน์
วัดราชบพิธ

วันที่ ๕ พฤษภาคม ๒๔๖๖

(สำเนา)

จดหมายของเสนาบดีกระทรวงวัง

หาดเจ้าสำราญ, ศาลากรมวัง
วันที่ ๑๓ พฤษภาคม พระพุทธศักราช ๒๔๖๖

กราบทูล พระเจ้าวรวงศ์เธอ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๕ พฤษภาคม พุทธศกนี้ ประทานวิสัชนาของพระเถรานุเถระ ซึ่งได้ประชุมพิจารณาเห็นพร้อมกันถวายวิสัชนามีข้อความตามรายการประชุมนั้น เกล้ากระหม่อมได้นำขึ้นทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายทรายฝ่าลอองธุลีพระบาทแล้ว ได้พระราชทานกระแสร์พระราชโองการตามที่ได้คัดสำเนาถวายมาในครั้งนี้ด้วยแล้ว เพื่อฝ่าพระบาทจะได้ประทานรับสั่งให้พระเถรานุเถระที่ได้มีนามประชุมในครั้งนั้น ทรายกระแสร์ที่โปรดเกล้าฯ พระราชทาน เกล้ากระหม่อมได้ถวายสำเนาหนังสือกราบบังคมทูล และพระราชกระแสร์มาในคราวนี้ด้วยแล้ว.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

(ลงนาม) เจ้าพระยาธรรมา

(สำเนา)

หนังสือกราบบังคมทูล

ค่ายหลวงหาดเจ้าสำราญ

วันที่ ๑๑ พฤษภาคม พระพุทธศักราช ๒๔๖๖

ขอเดชะฝ่าลอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้าได้เชิญกระแสร์พระราชปุจฉา จดหมายทูลถวายไปยังสมเด็จพระสังฆราชเจ้า เมื่อวันที่ ๒๕ เมษายน ศกนี้ สมเด็จพระสังฆราชเจ้าได้ประชุมสมเด็จพระราชาคณะแลพระราชาคณะ แล้วทรงแถลงข้อความในพระราชปุจฉา ณ ท่ำกลางเถรสมาคม ที่ประชุมกัน เห็นพร้อมกันจึงได้ถวายวิสัชนาตามที่สมเด็จพระสังฆราชเจ้าจดข้อความนั้น ๆ ประทานมายังข้าพระพุทธเจ้า ลงวันที่ ๕ พฤษภาคม และได้มาถึงต่อเมื่อวันที่ ๑๐ เดือนนี้ ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานนำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทรายฝ่าลอองธุลีพระบาท

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม

ขอเดชะ

(ลงนาม) ข้าพระพุทธเจ้า

เจ้าพระยาธรรมาธิกรณ์

(สำเนา)

จดหมายของราชเลขาธิการ

กรมราชเลขาธิการ
หาดเจ้าสำราญ จังหวัดเพ็ชรบุรี
วันที่ ๑๒ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๖๖

เรียน ท่านเจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี

ตามหนังสือกราบบังคมทูลพระมหากรุณาลงวันวานนี้ ส่งลายพระหัตถ์สมเด็จพระสังฆราชเจ้า เรื่องได้ประชุมพระเถรานุเถระถวายวิสัชนาตอบพระราชปุจฉา ว่าด้วยเรื่องจะทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอุทิศไปพระราชทานแก่ชนต่างชาติที่ล่วงลับไปมานั้น ความทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ว่า ได้ทรงอ่านวิสัชนาของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า และพระเถรานุเถระแล้ว มีพระราชหฤทัยยินดีที่ได้ทรงรับคำชี้แจงอย่างแจ่มแจ้งอันเป็นเครื่องเพิ่มพูลพระปัญญาขึ้น ทั้งยิ่งทำให้ทรงรู้สึกมากขึ้นอีกด้วยว่า พระพุทธศาสนาของเราเป็นศาสนาอันเรียกได้ว่า กว้างขวางด้วยประการทั้งปวง เป็นศาสนาอันควรแก่วิญญูชนโดยแท้ และตามคำวิสัชนาของพระเถรานุเถระทั้งนี้ ก็แสดงให้ปรากฏชัดว่า สมควรทีเดียวที่จะเรียกว่าพระศาสนาของพระพุทธองค์ ผู้ซึ่งสาธุชนย่อมกล่าวสรรเสริญอยู่เป็นนิตย์ ด้วยคำว่า "มหาการุณิโก นาโถ" ดังนี้

(ลงนาม) พระยาราชสาสนโสภณ
ลงนามแทนราชเลขาธิการ

ย่อพระราชปุจฉาที่พิมพ์แล้ว ๕ ภาค

ประชุมพระราชปุจฉา ภาคที่ ๑ พระราชปุจฉาครั้งกรุงศรีอยุธยา

พระราชปุจฉาสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ความว่า

ที่ภิกษุปลงสิกขาบทว่า "พุทฺธํ ปจฺจกฺขามิ" แปลว่า ข้าพเจ้าจะปลงสรณคมน์ที่สมาทานด้วยอุปสมบทว่า "พุทฺธํ สรณํ" นั้น สรณคมน์มิได้ติดตัวไปด้วยหรือ ?

อนึ่ง เมื่อบวชเป็นภิกษุต้องสวดญัตติเป็นอันมาก ครั้นเมื่อสึก ว่าแต่ ๒—๓ คำ เท่านี้ ก็ขาดจากเป็นภิกษุนั้นเป็นไฉน ?

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ถวายวิสัชชนาว่า

ที่ปลงสรณคมน์นั้น เพื่อให้สรณคมน์สำหรับภิกษุขาดไปเสียก่อน เป็นคฤหัสถ์แล้วจึงสมาทานเอาสำหรับคฤหัสถ์ใหม่ และเมื่อสึกว่าแต่เพียง ๒—๓ คำนั้น เช่นเดียวกับเมื่อจะก่อสร้างย่อมช้า ส่วนการทำลายนั้นทำได้เร็ว

พระราชปุจฉาสมเด็จพระเพทราชา เรื่องปฤษณาธรรม ๘ ประการ ว่า

(๑) ทางใหญ่อย่าเที่ยวจร

(๒) ลูกอ่อนอย่าอุ้มรัด

(๓) หลวงเจ้าวัดอย่าให้อาหาร

(๔) ไม้โกงอย่าทำกงวาน

(๕) ช้างสารอย่าผูกกลางเมือง

(๖) ถ้าจะให้เป็นลูกให้เอาไฟสุมต้น

(๗) ถ้าจะให้ล่มบรรทุกแต่เบา

(๘) ถ้าจะเรียนโหราให้ฆ่าอาจารย์ทั้ง ๔ เสีย

ทั้งนี้หมายความว่ากระไร ?

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ถวายวิสัชชนาว่า

(๑) ทางใหญ่อย่าเที่ยวจร หมายถึงทาง ๒ ทาง คือ กามสุขัลลิกานุโยค ประกอบด้วยกามสุขในเบ็ญจกามคุณทั้งหลาย ๑ อัตตกิลมถานุโยค ประกอบด้วยวัตรปฏิบัติอันให้เกิดทุกข์ลำบากแก่ตน ๑ ทั้งสองนี้นับเป็นทางใหญ่ อย่าให้เที่ยวจรไป

(๒) ลูกอ่อนอย่าอุ้มรัด หมายความว่า ลูกอ่อนนั้น ได้แก่วงศาคณาญาติ และอุ้มนั้น มี ๒ อย่าง อุ้มแล้วรัดอย่าง ๑ อุ้มแต่มิให้รัดอย่าง ๑ อุ้มหมายความว่าอุปการอุดหนุน แต่อย่าอุ้มรัด คืออุปการบำรุงด้วยตัณหาอุปาทาน ให้เป็นแต่อุปการรักษาญาติวงศ์ทั้งหลายแต่ตามประเพณีอันมีเมตตาจิตต์ อย่ารัดให้ติดตัวด้วยสามารถตัณหาอุปาทาน ดุจดังบุทคลอุ้มลูกอ่อน และมิได้รัดเข้าให้ติดตัวฉะนั้น

(๓) หลวงเจ้าวัดอย่าให้อาหาร หมายความว่า หลวงเจ้าวัดได้แก่จิตต์อันเป็นประธานเป็นใหญ่แก่เจตสิกทั้งปวง

เช่นเดียวกับหลวงเจ้าวัด อันเป็นประธานแก่ภิกษุลูกวัด ที่ว่าอย่าให้อาหารนั้น คือ อย่าให้จิตต์ยินดีต่ออาหาร ทั้ง ๔ คือ กวฬิการาหาร ผัสสาหาร มโนสัญเจตนาหาร และวิญญาณาหาร เพราะว่าอาหารทั้ง ๔ นี้ กอบด้วยภัย ๔ ประการ คือ นิกันติภัย อุปคมนภัย อุปปัตติภัย และปฏิสนธิภัย

(๔) ไม้โกงอย่าทำกงวาน หมายความว่า กงวานทั้งปวงเป็นอุปการแก่ลำสำเภาให้แข็งแรงมั่นคง สำเภาที่ไม่มีกงวาน มิอาจทนทานกำลังละลอกในท้องทะเลได้ ก็จะอับปางลง มิอาจข้ามทะเลได้ กงวานนั้นให้เอาไม้ตรงมาทำ อย่าเอาไม้โกงมาทำกงวานฉันใด พระโยคาวจร ผู้ปรารถนาจะข้ามทะเล กล่าวคือสังสารวัฏฏ์ให้ถึงนฤพาน ก็ฉันนั้น อย่าสร้องเสพด้วยคนอันคดอันโกง อันเป็นอสัตบุรุษ ให้สร้องเสพด้วยคนอันซื่อตรง เป็นสัตบุรุษ จึงจะข้ามสงสารถึงนฤพานได้ตามปรารถนา อันว่ากัลยาณมิตรอำมาตย์ทาสกรรมกรนั้น เปรียบด้วยกงวานสำเภา จิตต์แห่งโยคาวจรนั้น ดุจพาณิชนายสำเภาแล

(๕) ช้างสารอย่าผูกกลางเมือง หมายความว่า ช้างทั้งหลายมิได้ยินดีจะอยู่ในเมือง ย่อมยินดีจะอยู่ในแต่ป่าอย่างเดียว ฉันใด พระโยคาวจรผู้เจริญวิปัสสนากรรมฐาน

ก็ฉันนั้น มิได้ยินดีในสังขารธรรมทั้งปวง แต่ยินดีอยู่ในนฤพาน อันระงับกิเลสธรรมที่ให้เดือดร้อนกระวนกระวาย ช้างสารนั้นคือพระโยคาวจร อย่าผูกนั้น คือนิพพิทานุปัสสนา กลางเมืองนั้น คือ สังขารธรรม

(๖) ถ้าจะให้เป็นลูกให้เอาไฟสุมต้น หมายความว่า ลูกนั้นได้แก่ผลทั้ง ๔ คือโสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผลและอรหัตตผล ไฟนั้นได้แก่มรรคญาณทั้ง ๔ คือ โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค ต้นนั้น คือ กิเลสธรรมอันมีอวิชชาตัณหาเป็นมูล พระโยคาวจรผู้ปรารถนาผลทั้ง ๔ นั้นให้พึงเจริญวิปัสสนากรรมฐาน เผาเสียซึ่งกิเลสธรรมอันเป็นสัญโยชน์ อันเป็นมูลเสีย ดุจว่าเอาไฟสุมต้นไม้ฉะนั้น

(๗) ถ้าจะให้ล่มให้บรรทุกแต่เบา หมายความว่า สำเภาอันบรรทุกสินค้าเบามีผ้ายและผ้าแพรไหมเป็นต้น หามิศิลากดท้องเป็นอับเฉามิได้นั้น พอชักใบกะโดงขึ้นให้เต็มกำลัง ครั้นลมแรงพัดต้องใบนั้น สำเภาก็จะหกคว่ำล่มลงฉับพลัน ถ้ามีศิลาหรือของหนักเป็นอับเฉาแล้ว สำเภานั้นก็มิได้ล่ม และจะท่องเที่ยวไปมาอยู่ในท้องทะเลสิ้นกาลช้านาน อันพระโยคาวจรผู้ปรารถนาจะให้ถึงอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ มิให้ยังเกิดในวัฏฏสงสาร

สิบไปนั้น พึงบรรทุกแต่ของเขา คืออกุศลธรรมทั้งหลาย จึงจะพลันถึงนฤพาน มิได้ท่องเที่ยวไปในวัฏฏสงสาร ดุจสำเภาอันบรรทุกแต่เบาและพลันล่มลงฉะนั้น

(๘) ถ้าจะเรียนโหราให้ฆ่าอาจารย์ทั้ง ๔ เสีย หมายความว่า คัมภีร์โหรานั้นได้แก่วิชชา ๓ คือ ทิพยจักษุญาณ บุพเพนิวาสญาณ และอาสวักขยญาณ, อาจารย์ทั้ง ๔ นั้น ได้แก่อกุศลธรรมทั้ง ๔ คือ โลภะ โทสะ โมหะ และมานะ พระโยคาวจร ผู้ปรารถนาวิชชา ๓ ประการนั้น ก็พึงฆ่าอาจารย์ คือ อกุศลธรรมทั้ง ๔ นั้นเสีย

พระราชปุจฉาสมเด็จพระบรมโกศ

พระราชปุจฉาที่ ๑ เรื่องสังฆภัตร ความว่า

ทายกแต่งจังหันไว้ในบ้านในเรือน แล้วถวายสังฆภัตร ถ้ามีสงฆ์มาแต่รูปเดียว จะได้สงฆ์รูปใดทำอปโลกนกรรม และจังหันที่ทายกถวายแก่สงฆ์ ๆ ฉันเหลือแล้ว สงฆ์ให้จังหันนั้นแก่ผู้ใด ๆ กิน ผู้นั้นจะเป็นโทษหรือไม่?

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ถวายวิสัชชนาว่า

ไม่พบบาลีในวินัยว่าให้ทำอปโลกนกรรม

ภายหลังได้เชิญประชุมพระราชาคณะ และพระครู ๖ รูป ปรึกษากัน สมเด็จพระพิมลธรรมว่า ถวายจังหันเป็นสังฆภัตร แล้วว่าบาลีเป็นอปโลกนกรรม ในพระวินัยมิได้พบ เห็นแต่ปรัมปราจารย์ทำสืบ ๆ กันมา สมเด็จ

พระพุทธโฆษาจารย์ว่า ในวินัยบัญญัติว่า ทายกถวายสังฆภัตร สงฆ์รับประเคนแล้ว จึงยกไปชี้บอกแก่พระมหาเถระ ๆ จึงให้สงฆ์แจกกัน หากบุทคลจะเปรียบเทียบกระทำกัน

และจังหันที่ทายกถวายแก่สงฆ์ ครั้นสงฆ์แจกกันแล้วก็เป็นของส่วนบุทคล ฉันเหลือแล้ว ให้แก่ผู้ใดกินหาโทษมิได้

(ตอนท้ายสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ถวายวิสัชชนาสังฆภัตร ๑๔ อย่าง และสมเด็จพระพิมลธรรม ถวายวิสัชชนาสังฆภัตร ๑๘ อย่าง)

พระราชปุจฉาที่ ๒ เรื่องอุทิศเทวดาพลี ความว่า

ญาติพี่น้องบำเพ็ญกุศลสิ่งใด ๆ ในมนุษยโลกนี้ แล้วอุทิศส่วนบุญนั้นไปให้แก่ญาติผู้เป็นเทวดา ญาติผู้เป็นเทวดาจะได้ส่วนบุญหรือมิได้ ? และส่วนบุญนั้นไปอยู่ที่ไหน ?

สมเด็จพระสังฆราช และพระราชาคณะ ถวายวิสัชชนาว่า

เทวดาจำพวกใดได้อนุโมทนาส่วนบุญ ซึ่งญาติอุทิศไปให้ ผลบุญนั้นก็เจริญแก่เทวดาผู้นั้น เว้นไว้แต่พรหมโลก เพราะพรหมโลกหน่วงเอาฌานเป็นอารมณ์ มิได้มีอารมณ์อื่น ส่วนเทวดาจำพวกใดมิได้อนุโมทนาก็ไม่ได้ และผลบุญนั้นก็เจริญแก่ทายกผู้เป็นเจ้าของทานนั้นเอง

พระราชปุจฉาสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (เพิ่มเติม ครั้งที่ ๑)

พระราชปุจฉาที่ ๑ ความว่า

พระสงฆ์วัดวังไชยนินทาพระเจ้าแผ่นดินว่ารักแขกเมือง

ยิ่งกว่าข้าแผ่นดิน จึงให้ขับพระนั้นเสีย ชอบหรือมิชอบ ?

พระพรหมวัดปากน้ำประสบ ถวายวิสัชชนาว่า

ซึ่งสงฆ์นินทาพระเจ้าแผ่นดินนั้นมิชอบ แล้วจึงถามอำมาตย์ผู้รับพระราชโองการมาว่า พระเจ้าแผ่นดินได้ยินเองหรือ ? บอกว่าข้าหลวงได้ยินแล้วกราบทูล พระพรหมว่าถ้าข้าหลวงได้ยินแล้วกราบทูล กูว่าด้วยมิได้ เพราะพระเจ้าแผ่นดินก็ไม่ได้ยิน กูก็ไม่ได้ยิน

พระราชปุจฉาที่ ๒ ความว่า

ในสารสงเคราะห์ว่าชาวอุดรกุรูมิได้เป็นทุกข์ถึงกันนี้ผิดปรมัตถ์ เพราะว่าโลกีย์จะไม่เป็นทุกข์กระไรได้

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ถวายวิสัชชนาว่า

เพียงแต่บุทคลจำเริญมรณานุสสติไว้แต่เมื่อยังดีอยู่ เมื่อมรณะมาถึง ก็ยมิได้สะดุ้งตกใจกลัว ก็ชาวอุดรกุรูนั้นตามธรรมดามิได้หวงแหนพัศดุทั้งปวง และศีล ๕ ประการก็ตั้งอยู่ในสันดานมั่นคง จึงมิได้เป็นทุกข์

พระราชปุจฉาที่ ๓ ความว่า

บุทคลเชื่อกรรม เข้าไปในป่า พบช้าง พบเสือ ก็ถือเสียว่าแล้วแต่กรรม ไม่หลบหนี เสือช้างก็ทำร้ายสิ้นชีวิต ดังนี้จะว่ามีกรรมหรือหามิได้ ?

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ถวายวิสัชชนา (ความที่ ๑) ว่า

บุทคลผู้นั้นหาวิจารณปัญญามิได้ ชื่อว่ามีบุพเพกตทิฏฐิ

วิปลาส เชื่อแต่กรรมที่กระทำแต่ก่อนสิ่งเดียว นักปราชญ์มิควรสรรเสริญ

พระธรรมไตรโลก ถวายวิสัชชนา (ความที่ ๒) ว่า

บุทคลอันถือกรรมและมิได้พิจารณาเหตุอันผิดและชอบนั้น ได้ชื่อว่า ปุพพเหตุกทิฏฐิ เป็นถือผิดประกอบกรรมอันผิด เพราะโมหะ มิกรรมหนหลัง ในที่ใดมีสัตว์ร้ายเสือร้าย พระพุทธเจ้ายังทรงอนุญาตให้ภิกษุขึ้นต้นไม้หนีได้

พระราชปุจฉาที่ ๔ ให้นายสิทธิ์มาถามพระพรหม

นายสิทธิ์ — บัดนี้แขกเมืองเข้ามาเป็นอันมาก จะเห็นเป็นประการใด?

พระพรหม — บุญสมภารพระเจ้า (แผ่นดิน) มากนัก ซึ่งแขกเมืองเข้ามามากดังนี้ ด้วยเดชะโพธิสมภาร

นายสิทธิ์ — แขกเมืองจะเข้ามาอีกมากกว่านี้นั้น เห็นยังจะเป็นประการใด ?

พระพรหม — แขกเมืองจะเข้ามาอีกนั้น ย่อมทราบอยู่ในพระไทยพระเจ้า (แผ่นดิน) ทุกประการแล้ว

พระราชปุจฉาสมเด็จพระนารายน์มหาราช (เพิ่มเติมครั้งที่ ๒)

พระราชปุจฉาที่ ๑ ความว่า

พระโคดมบรมโพธิสัตว์ เมื่อเป็นพระเวสสันดรก็ดี พระเมตไตรยโพธิสัตว์ เมื่ออยู่ในชั้นดุสิต หรือเมื่อจุติมาเกิดในมนุษย์ก็ดี จะรู้พระองค์ว่าจะได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าหรือไม่ ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๑ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ถวายวิสัชชนาว่า

พระโคดมโพธิสัตว์ เมื่อเกิดเป็นพระเวสสันดรนั้น พระปัญญาญาณแก่กล้าแล้ว รู้พระองค์ว่าจะได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าเที่ยงแท้ พระเมตไตรยโพธิสัตว์ เมื่ออยู่ในชั้นดุสิตหรือจุติมาเกิดในมนุษยโลก ก็รู้พระองค์ว่าจะได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้า ดุจพระสมณโคดมเหมือนกัน

พระราชปุจฉาที่ ๒ ไม่มีพระราชปุจฉา แต่รู้ได้จากคำแก้พระราชปุจฉานั้น เข้าใจว่ากล่าวด้วยทศพลญาณ ๑๐ ประการ คืออะไรบ้าง ? ต่างกับสัพพัญญุตญาณอย่างไร ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๒

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ถวายวิสัชชนา ความที่ ๑ ตั้งบาลีแล้วแปลเป็นข้อ ๆ ไปจนจบ ๑๐ ประการ

พระธรรมไตรโลก ถวายวิสัชชนา ความที่ ๒ ตั้งบาลีแต่น้อย และว่าเนื้อความมาก แล้วตอนท้ายถวายวิสัชชนาว่าทศพลญาณนี้ รู้แต่กิจแห่งตัวเองแต่ละสิ่ง ๆ ส่วนสัพพัญญุ-ตญาณนั้น รู้อารมณ์ทั้งปวงทั่วไป

พระราชปุจฉาที่ ๓ ไม่มีพระราชปุจฉา แต่เข้าใจว่าปุจฉาโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ

แก้พระราชปุจฉาที่ ๓

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ถวายวิสัชชนา ความที่ ๑ กล่าวแก้ ยกบาลี บอกแต่จำนวนย่อ ๆ

พระธรรมไตรโลก ถวายวิสัชชนา ความที่ ๒ กล่าวแก้ยกบาลีแปลแจงจำนวนพิสดาร

พระราชปุจฉาที่ ๔ ความว่า

เมื่อศาสนาจะสูญไปจากโสฬสมหานครนั้น พระไตรปิฎกทั้งปวงจะสูญไปแห่งใดสิ้น จึงหาผู้ใดร่ำเรียนมิได้ ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๔

(สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ?) ถวายวิสัชชนา ความที่ ๑ เมื่อก่อนในโสฬสมหานครนั้น พระอรหันต์ปฏิสัมภิทาญาณมีมาก ย่อมทรงพระไตรปิฎกขึ้นใจทุก ๆ องค์ กุลบุตรที่เกิดในภายหลัง หาอุปนิสสัยบั่งจัยมิได้ มิอาจทรงพระไตรปิฎกไว้ได้ ครั้นอาจารย์นิพพานแล้ว พระไตรปิฎกในโสฬสมหานครจึงอันตรธานไป

พระธรรมไตรโลก ถวายวิสัชชนา (ความที่ ๒) สงฆ์ทั้งปวงผู้ทรงพระไตรปิฎก ย่อมอาศัยจตุปัจจัยแห่งทายกเมื่อมัชฌิมประเทศร่วงโรย สงฆ์จึงไปประชุมกันในปัจจันตประเทศ เหตุจะอาศัยทายกผู้มีศรัทธา เหตุนี้ศาสนาในมัชฌิมประเทศ (โสฬสมหานคร) จึงสูญไป

พระราชปุจฉาที่ ๕ ความว่า

เหตุไรจึงห้ามมิให้บวชคนกะเทย ? และพระอรหันต์นั้นเหมือนคนกะเทยหรือไม่ ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๕

(สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์?) ถวายวิสัชชนา ความที่ ๑ พระพุทธเจ้าห้ามมิให้บวชคนกะเทยนั้น เพราะเหตุคนกะเทยเป็นอภัพพบุทคล มิควรจะได้มรรคได้ผล เหตุมีกิเลสกล้า พระอรหันต์ต่างกันกับคนกะเทย เพราะคนกะเทยไม่มีของลับ และยังมีราคะ โทสะ โมหะ อวิชชา ตัณหา และบาปธรรมทั้งปวง ส่วนพระอรหันต์นั้น ของลับยังคงมีอยู่ แต่ราคะ โทสะ โมหะ อวิชชาตัณหา และบาปธรรมทั้งปวงหามีไม่

พระธรรมไตรโลก ถวายวิสัชชนา ความที่ ๒ มนุษย์ทั้งปวง เป็นไตรเหตุกปฏิสนธิก็มี เป็นทุเหตุกปฏิสนธิก็มี ทั้งสองพวกนี้ พระพุทธเจ้าอนุญาตให้บวชได้ ส่วนคนกะเทยนั้นเป็นอเหตุกปฏิสนธิ พระพุทธเจ้าไม่ทรงอนุญาตให้บวช และคนกะเทยนั้นยังมีราคะตัณหา มีความกำหนัดตามคดีโลกเหมือนมนุษย์ทั้งปวง ส่วนพระอรหันต์นั้นกิเลสราคะขาดหายไป จึงไม่เหมือนกัน.

ประชุมพระราชปุจฉา ภาคที่๒ พระราชปุจฉาในรัชกาลที่๑ ตอนที่๑

พระราชปุจฉาที่ ๑ ความว่า

สิ่งซึ่งมีผู้อุทิศเป็นกัลปนาในอารามนั้น ๆ แต่กาลก่อนเป็นต้น ซึ่งบัดนี้ยับเยินสาบสูญแล้ว จะควรทำประการใดจึงจะไม่มีโทษ ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๑ สมเด็จพระสังฆราช และพระราชาคณะ ๒ รูป ถวายวิสัชชนาว่า

สิ่งซึ่งอุทิศเป็นกัลปนาของอารามใด มิควรนำไปอุทิศบูชาในอารามอื่น แต่ถ้าอารามเดิมไม่มีผู้รักษา จะนำมารักษาและปฏิสังขรณ์ในอารามอื่นก็ควร ถ้าเป็นพระพุทธรูปใหญ่โตนัก นำมามิได้ จะเอาทรัพย์ที่เป็นกัลปนาไปจำหน่ายเป็นสัมภาระ ทำเป็นร่มขึ้นก็ได้ตามสมควร ส่วนทรัพย์ที่เหลือจะนำไปสร้างพระไตรปิฎก แล้วจารึกอุทิศเฉพาะอารามนั้น แต่นำไปรักษาไว้ในอารามอื่นไปพลางก่อน จนกว่าจะมีผู้รักษาในอารามนั้น แล้วจึงส่งคืน ก็ควรสิ่งอื่นเป็นกุฎิ และเตียงตั่งของสงฆ์ หรือของเจดีย์ ก็เช่นเดียวกัน แต่ทั้งนี้เป็นแต่สิกขาบทห้ามพระภิกษุฝ่ายเดียว ฝ่ายฆราวาสหากล่าวว่ามีโทษไม่

พระราชปุจฉาที่ ๒ แยกข้อความเป็น ๕ ข้อ คือ

ข้อ ๑ ที่ว่าสรรพสัตว์ทั้งปวงที่เกิดมาในวัฏฏสงสาร ล้วนเป็นญาติกัน ก็ในศาสนาพระพุทธเจ้าทั้ง ๓ พระพุทธองค์ที่ล่วงมาแล้วนั้น ปรทัตตูปชีวิเปรตที่เป็นญาติของพระเจ้าพิมพิสารนั้น มิได้เป็นญาติกับคนที่เกิดในศาสนาพระเจ้าทั้ง ๓ พระองค์นั้นบ้างหรือ จึงได้ทนทุกขทรมานรอพระเจ้าพิมพิสารอยู่ถึง ๓ ชั่วพุทธันดร

ข้อ ๒ อายุของปรทัตตูปชีวิเปรตอันเป็นเศษบาปจากนรก เหตุ

ไรจึงยืนกว่าสัตว์ในมหาอเวจีนรก ?

ข้อ ๓ อายุสัตว์ในอเวจีมหานรกนั้น กำหนดด้วยกัลป์แผ่นดินหรืออันตรากัลป์

ข้อ ๔ พระปัจเจกโพธิและพระยาจักรพรรดิ จะเกิดขึ้นเมื่อสิ้นศาสนาพระเจ้าแห่งเราหรือไม่ ?

ข้อ ๕ พระอินทร์และเทวดาองค์ใหม่ จะได้วิมานและบริวารของององค์เก่า หรือได้เป็นส่วนบุญของตนเอง ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๒ พระสงฆ์ ๑๖ รูป มีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประธาน ถวายวิสัชชนาว่า

ข้อ ๑ เมื่อครั้งศาสนาพระพุทธเจ้าทั้ง๓พระองค์นั้น หมู่ญาติมิได้รฤกถึง หรือรฤกถึงและได้อุทิศไป หากแต่เปรตมิได้อนุโมทนา เพราะหมู่เปรตจะพ้นทุกข์ได้ด้วยเหตุ ๓ ประการ คือ ญาติได้บำเพ็ญกุศลและอุทิศไปให้ ๑ เปรตเหล่านั้นได้อนุโมทนา ๑ ปฏิคาหก ผู้รับทาน เป็นผู้ควรแก่ทักษิณา ๑ ผลทานจึงจะสำเร็จแก่หมู่เปรต จนมาถึงผลทานแห่งพระเจ้าพิมพิสาร

ข้อ ๒ ข้อนี้เป็นด้วยโทษที่ตนเบียดเบียฬของที่ท่านอุทิศให้แก่สงฆ์ประมาณเก้าหมื่น และของที่อุทิศถวายพระเจ้าและโทษเผาโรงทานเป็นโทษอันใหญ่หลวง

ข้อ ๓ กำหนดด้วยอันตรากัลป์ คือ นับอายุมนุษย์ตั้งแต่

๑๐ ปี ขึ้นไปถึง ๑๐๐ ปี ๆ ทวีขึ้นปีหนึ่ง จนถึงอสงไขย แล้วลดลง ๑๐๐ ปี ถอยปีหนึ่งลงมาจนคงอยู่ ๑๐ ปี ดังนี้ชื่ออันตรากัลป์

ข้อ ๔ เมื่อสิ้นศาสนาพระเจ้าแห่งเราแล้ว อายุสัตว์น้อยต่ำกว่า ๑๐๐ ปีลงไปจน ๑๐ ปีนั้น พระปัจเจกโพธิและพระยาจักรพรรดิ มิได้ยังเกิด ถ้าอายุสัตว์เจริญขึ้นตั้งแต่ ๑๐๐ ปีไปจนถึงอสงไขย พระปัจเจกโพธิและพระยาจักรพรรดิจึงจักยังเกิด

ข้อ ๕ เทวบุตรองค์ใดองค์หนึ่งมีพระอินทร์เป็นต้น ที่มีทิพยวิมานและบริวารเป็นอันมากนั้น เมื่อจุติแล้ววิมานและบริวารยังคงอยู่ ถ้าเทวบุตรเกิดใหม่มีบุญควรจะได้ ก็ได้มรดกขององค์ก่อน ส่วนบริวารองค์ก่อนนั้นก็ย่อมจะจุติไปบ้าง เทวบุตรลางองค์ก็ได้ทิพยวิมานและบริวารด้วยบุญแห่งตนเอง แต่ถ้าเป็นอากาศวิมานแล้ว เมื่อเจ้าของจุติ วิมานและบริวารก็จุติสูญไป เหตุว่าสมบัตินั้นหาควรแก่เทวบุตรองค์อื่นไม่

พระราชปุจฉาที่ ๓ ความว่า

เมื่อมาฆมานพเป็นพระอินทร์ ก็มีช้างเอราวัณ และสมบัติอื่น ๆ เกิดด้วยบุญ แต่เมื่อผู้อื่นได้เป็นพระอินทร์ต่อไปนั้น จุติขึ้นไปแต่มนุษย์หรือ ๆ เทวบุตรอยู่ในชั้นนั้นเลื่อนขึ้นเป็นพระอินทร์ และจะมีช้างเอราวัณและสมบัติอื่น

เหมือนมาฆมานพหรือไม่ ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๓ สมเด็จพระสังฆราช พร้อมด้วยพระราชาคณะ ๑๕ รูป ถวายวิสัชชนาว่า

ถ้าบุทคลบำเพ็ญกุศล สมควรจะได้จะเป็นพระอินทร์แล้ว ก็ย่อมจะได้ยังเกิดเป็นพระอินทร์ ส่วนการสร้างกุศลนั้น ก็มีต่าง ๆ กัน แต่หลักสำคัญบุทคลจะได้เป็นพระอินทร์ต้องบำเพ็ญวัตตบท ๗ ประการ ส่วนสมบัติของพระอินทร์ก็ย่อมต่าง ๆ กัน แต่สมบัติอันเป็นหลักฐานเช่น บัณฑุกัมพลศิลาอาศน์ ไม้ปาริกชาติ นันทนอุทยาน เป็นต้นนั้น ย่อมตั้งอยู่ตราบเท่าสิ้นภัททกัลป์ และช้างเอราวัณนั้นก็เกิดขึ้นด้วยอานุภาพเทวบุตรนิรมิต แม้ถึงเทวบุตรองค์นั้นจุติแล้ว ก็ย่อมมีเทวบุตรอื่นนิรมิตเป็นช้างเอราวัณถวายพระอินทร์ ตามประเวณีมาแต่ก่อน

พระราชปุจฉาที่ ๔ แยกพระราชปุจฉาเป็น ๔ ข้อ คือ

ข้อ ๑ เหตุไรจึงนับอายุมนุษย์ตั้งแต่ ๑๐ ปีขึ้นไปจนถึงอสงไขย แต่อสงไขยลงมาจน ๑๐ ปี ว่าชื่ออันตรากัลป์ ซึ่งเป็นกำหนดอายุสัตว์ในอเวจี ?

ข้อ ๒ โทษอนันตริยกรรมทั้ง ๕ กับ โทษญาติพระยาพิมพิสารกินของสงฆ์เผาโรงทาน ข้างไหนจะหนักเบากว่ากัน?

ข้อ ๓ ถ้ากัลป์ฉิบหายวันใด สัตว์ในอเวจีมหานรกที่พ้นทุกข์ในวันนั้นจะพ้นทุกข์ไปทีเดียวหรือ ๆ กรรมจะให้

ผลสืบไปในกัลป์อื่นอีก ?

ข้อ ๔ โทษเปรตญาติพระยาพิมพิสาร ว่าเขากว่าอนันตริยกรรม กรรมนั้น ครั้นไฟบรรลัยกัลป์มา ก็ว่าพ้นโทษ ได้ไปเกิดในพรหมโลก ส่วนเปรตพวกนี้เหตุไรจึงต้องทรมานในจักรวาฬนี้ จักรวาฬโน้นช้านานถึง ๙๒ แผ่นดิน ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๔ สมเด็จพระสังฆราช พร้อมด้วยพระราชาคณะ ๑๕ รูป ถวายวิสัชชนาว่า

ข้อ ๑ วิธีนับอันตรากัลป์นั้นมี ๒ ประการ คือ ถ้านับอายุแผ่นดินว่านาน ๖๔ อันตรากัลป์ ให้นับแต่อสงไขยลงมาถึง ๑๐ ปี แล้วนับ ๑๐ ปีขึ้นไปถึงอสงไขย เป็นอันตรากัลป์ ๑ ถ้านับอายุอเวจีให้นับอายุมนุษย์ตั้งแต่ ๑๐ ปีขึ้นไปถึงอสงไขย แต่อสงไขยลงมาถึง ๑๐ ปีเป็นอันตรากัลป์ ๑

ข้อ ๒ โทษอนันตริยกรรมทั้ง ๕ เป็นครุกรรมโทษหนัก แต่มีกำหนดสิ้นโทษเร็ว โทษเปรตญาติพระยาพิมพิสารกินของสงฆ์ เผาโรงทาน เป็นพหุลกรรมโทษมากยืดยาว กว่าจะสิ้นโทษนั้นช้านาน

ข้อ ๓ ถ้ากัลป์ฉิบหายวันใด สัตว์ในอเวจีนรกก็พ้นทุกข์ในวันนั้นทีเดียว กรรมหาให้ผลสืบไปในกัลป์อื่นอีกมิได้

ข้อ ๔ โทษกินของสงฆ์เผาโรงทาน เช่น เปรตผู้เป็นญาติพระยาพิมพิสารนั้น ชื่อว่าพหุลกรรมเป็นโทษช้านานยืดยาว แม้จะได้เสวยทุกขเวทนาไม่สาหัสเหมือนอนันตริยกรรมก็จริง แต่เป็นอปราปรเวทนียกรรมให้ผลยืดยาวช้านาน เมื่อไฟบรรลัยกัลป์ไหม้แผ่นดินให้สูญสิ้น และสัตว์อื่นไปเกิดในสวรรค์แล้วอกุศลกรรมจึงยกเปรตจำพวกนี้ไปทนทุกขทรมานอยู่ในจักรวาฬอื่นอีกช้านานถึง ๙๒ แผ่นดิน

พระราชปุจฉาที่ ๕

มีพระบาลีกล่าวว่า เมื่อแรกปฐมกัลป์ พระโพธิสัตว์ได้เป็นกษัตริย์ ชื่อว่าพระเจ้ามหาสมมติวงศ์ แต่อีกแห่งหนึ่งว่า พระโพธิสัตว์ได้เป็นพระอินทร์ในต้นภัททกัลป์นี้ เนื้อความทั้ง ๒ นี้เถียงกันอยู่ พระโพธิสัตว์เป็นพระเจ้ามหาสมมติวงศ์หรือเป็นพระอินทร์แน่ ?

อีกประการหนึ่ง ที่มาฆมานพได้เป็นพระอินทร์นั้น ได้บำเพ็ญกุศลในภัททกัลป์นี้ หรือในกัลป์อื่น

แก้พระราชปุจฉาที่ ๕ สมเด็จพระสังฆราช และพระราชาคณะ ๑๕ รูป ถวายวิสัชชนาว่า

เมื่อแรกตั้งปฐมกัลป์ พระโพธิสัตว์เป็นพระยามหาสมมติวงศ์นั้น หาได้มีพระบาลีกำหนดวันเดือนปีว่าเท่าใดมิได้

แต่ที่มีพระบาลีว่า พระโพธิสัตว์ได้เป็นพระอินทร์ในต้นภัทท-กัลป์ เป็นภายหลังพระเจ้ามหาสมมติวงศ์มาช้านาน แต่ทว่าในระยะกาลที่พระอรรถกถาจารย์เรียกปฐมกัลป์ด้วยกันฉะนั้นการที่มาฆมานพได้เป็นพระอินทร์ ก็บำเพ็ญกุศลในภัททกัลป์นี้

พระราชปุจฉาที่ ๖ แยกพระราชปุจฉาเป็น ๓ ข้อ คือ

ข้อ ๑ มีพระบาลีว่า อสูรคิดถึงต้นปาริกชาติในดาวดึงส์ จึงขึ้นไปทำสงครามกับพระอินทร์ เห็นเป็นหนึ่งว่าต้นปาริกชาติเกิดอยู่ก่อนพระอินทร์มาฆมานพ

ข้อ ๒ ถ้าต้นปาริกชาติเกิดภายหลัง เพราะบุญของพระอินทร์มาฆมานพแล้ว จะเป็นไม้ประจำดาวดึงส์ได้หรือ ? และถ้าเป็นไม้ประจำดาวดึงส์แล้ว จะว่าเกิดเพราะบุญมาฆมานพได้หรือ ?

ข้อ ๓ ที่ว่าเมื่อแรกตั้งปฐมกัลป์ หามีดาวดึงส์ไม่ มีแต่สุทัศนะนครเป็นที่อยู่ของเนวาสิกเทวดา ต่อเมื่อพระอินทร์กับพวกขึ้นไปขับไล่เนวาสิกเทวดาลงมาอยู่ในอสูรพิภพ ที่นั้นจึงได้ชื่อว่าดาวดึงส์สืบมา ถ้าดังนั้นจักรวาฬอื่นไม่มีพระอินทร์หรือ และเรื่องพระอินทร์วิวาทกับอสูรนั้นมีทุกจักรวาฬหรือไม่ ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๖ สมเด็จพระสังฆราช และพระราชาคณะ ๑๕ รูปถวายวิสัชชนาว่า

ข้อ ๑ พระอินทร์ยังเกิดก่อน ต้นปาริกชาติยังเกิดภายหลัง ด้วยบุญของพระอินทร์ และที่อสูรขึ้นไปทำสงคราม กับพระอินทร์นั้น ก็เพราะเห็นต้นแคฝอยอันเป็นไม้ ใหญ่ประจำทวีปของตนเผล็ดดอก จึงชวนให้นึกถึง ต้นปาริกชาติ และพิภพเดิมของตน

ข้อ ๒ มีพระบาลีกล่าวว่า ต้นปาริกชาติเกิดภายหลังด้วย บุญของพระอินทร์ เป็นไม้ใหญ่ประจำดาวดึงส์ แม้ต้น แคฝอยประจำทวีปในอสูรพิภพ ก็เกิดขึ้นภายหลัง ด้วยบุญของพวกอสูร เมื่อพวกอสูรไปอยู่แล้ว ถึง ต้นไม้ใหญ่ประจำทวีปอีก ๕ แห่งนั้นก็ดี มิได้มีพระ บาลีว่าเกิดพร้อมกับตั้งกัลป์ตั้งแผ่นดิน มีพระพุทธเจ้า ตรัสว่า ไม้ประจำทวีปก็เพราะว่าเกิดขึ้นในส่วนเป็น ปฐมแล้วมีอายุยืนไปชั่วกัลป์แผ่นดิน

ข้อ ๓ ในจักรวาฬอื่น ก็มีพระอินทร์เหมือนกัน แต่พระ อินทร์ในจักรวาฬอื่น จะวิวาทกับอสูรเหมือนมงคล จักรวาฬนี้หรือไม่ ยังมิได้พบพระบาลีกล่าวไว้

พระราชปุจฉาที่ ๗ ความว่า

ถ้าบุทคลผู้ใดได้พลั้งพลาดในสงฆ์ จะมีวิธีขมาลุกโทษ ประการใด โทษนั้นจึงจะหายบริสุทธิ์

แก้พระราชปุจฉาที่ ๗ ถวายวิสัชชนาว่า

ผู้ใดด่าพระอริยเจ้า พระสงฆ์ ถ้าขอขมาโทษแล้วก็หาย

ถ้าท่านไปเสียที่อื่น จะตามไปมิได้ ให้ขมาในสำนักพระมหาเถระหรือภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง ถ้าท่านมรณภาพแล้วให้ขมาในที่เผา ถ้ากินของสงฆ์ ต้องใช้ให้มากกว่าของเดิมหลายร้อยหลายพันเท่า จึงหมดโทษ เว้นไว้แต่ที่เป็นมหันตโทษ ๆ นั้นไม่หาย

พระราชปุจฉาที่ ๘ ความว่า

ที่กล่าวถึงผลานิงส์อันยิ่งหย่อนกว่ากันโดยลำดับ ตั้งแต่บุคคลิกทาน, สังฆทาน, วิหารทาน ถึงพระไตรสรณคมน์ และรักษาศีลด้วย, จำเริญเมตตาภาวนา, เห็นพระไตรลักษณ์ ล้วนมีอานิสงส์ยิ่งกว่ากันเป็นลำดับ ถ้าจะเทียบดังได้บำรุงยกพระศาสนาข้างใดจะมีผลานิสงส์มากกว่ากัน

แก้พระราชปุจฉาที่ ๘ ถวายวิสัชชนาว่า

ทั้งนี้กล่าวโดยอาศัยไตรสรณคมน์เป็นโลกีย์ ศีลเป็นโลกุตร และเมตตาภาวนาซึ่งถึงอัปนาฌาน และการเห็นพระไตรลักษณ์อันใกล้มรรคผลอยู่แล้ว ถ้าเป็นปุถุชน และรักษาพระไตรสรณคมน์, ศีล ๕, ศีล ๘, อันเป็นโลกีย์จำเริญเมตตายังมิได้ถึงฌาน จำเริญวิปัสสนา มิได้ถึงมรรคผล จะนับว่ามีผลานิสงส์ยิ่งกว่าทำนุบำรุงยกย่องพระศาสนายังมิได้ เพราะการทำนุบำรุงยกย่องพระศาสนาเป็นปฏิบัติบูชา มีผลานิสงส์มากกว่าสิ่งเหล่านั้น

พระราชปุจฉาที่ ๙ แยกพระราชปุจฉาเป็น ๒ ข้อ คือ

ข้อ ๑ บุทคลในจักรวาฬอื่นรักษาศีล ๕, ศีล ๘, ศีล ๑๐ หรือไม่ ถ้ารักษาศีล ผู้ใดสั่งสอนให้รู้จักองค์แห่งศีล เมื่อไม่รู้จักองค์ศีล จะจัดเอาเป็นศีลได้หรือไม่ ?

ข้อ ๒ บุทคลเป็นนิยตมิจฉาทิฏฐิ ถ้าประพฤติต้องเข้าในศีล ๕ ศีล ๘ จะจัดเอาเป็นศีลได้หรือไม่ ถ้าเป็นศีลได้แล้วจะไปโลกันตนรกหรือไม่ ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๙ ถวายวิสัชชนาว่า

ข้อ ๑ ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ประการ เป็นโลกบัญญัติ นักปราชญ์ปฏิบัติสืบ ๆ กันมา เห็นว่ามีรักษากันทั่วไปในจักรวาฬอื่น เช่นคายสฤๅษีอันเป็นธรรมวาทีย่อมอธิษฐาน ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ นี้ด้วยตนเองแล้วสั่งสอนผู้อื่นให้รักษา, ชาวอุตตรกุรุก็รักษาศีล ๕ เป็นปกติ ดังนี้ เป็นต้น

ข้อ ๒ ถ้าประพฤติต้องเข้าในศีล ๕ ศีล ๘ ก็เห็นว่าเป็นศีลได้ ชื่อว่าสัมปัตตวิรัติศีล แต่ถึงมาตรว่าปฏิบัติต้องเข้าในสัมปัตตวิรัติศีลก็ดี ถ้านิยตมิจฉาทิฏฐิเหล่านั้น ยังมิได้ละทิฏฐิอันผิดแล้วยังถือว่าทำบุญไม่ได้บุญ ทำบาปไม่ได้บาป และมิได้นับถือคุณพระรัตนตรัย ครั้นตายไปก็ต้องไปตกในโลกันตนรก อานิสงส์สัมปัตตวิรัติศีลหาอาจช่วยได้ไม่

พระราชปุจฉาที่ ๑๐ แยกพระราชปุจฉาเป็น ๓ ข้อ คือ

ข้อ ๑ อานิสงส์แห่งสัมปัตตวิรัติศีล ซึ่งนิยตมิจฉาทิฏฐิปฏิบัติ พอเข้าแล้ว ๆ นั้น จะพลอยสิ้นสูญไปด้วยหรือจะให้ผลสืบไป ?

ข้อ ๒ ธรรมดาศีลแห่งพระพุทธมารดานั้น เกิดด้วยบารมีของพระพุทธมารดา หรือเกิดด้วยอานุภาพบุญแห่งพระโพธิสัตว์ ?

ข้อ ๓ บุคคลอันเป็นนิตยมิจฉาทิฏฐินั้น จะได้พ้นจากสังสารทุกข์สำเร็จแก่พระนิพพานหรือหามิได้ ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๑๐ ถวายวิสัชชนาว่า

ข้อ ๑ อานิสงส์แห่งสัมปัตตวิรัติศีลนั้น เป็นอปราปรเวทนียกรรม ซึ่งโทษนิยตมิจฉาทิฏฐิกำหนดที่สุดแห่งทุกข์ ถ้าโทษนั้นเคลื่อนคลายเมื่อใด สัมปัตตวิรัติศีลจะให้สำเร็จผลเมื่อนั้น หาสูญไม่

ข้อ ๒ ธรรมศีลแห่งพระพุทธมารดานั้น เกิดด้วยบารมีของพระพุทธมารดา และอานุภาพบุญแห่งพระโพธิสัตว์อันเป็นปัจฉิมภวิกชาติประกอบกัน

ข้อ ๓ นิยตมิจฉาทิฏฐิบุคคลนั้น จะพ้นมาจากโลกันตนรกได้ด้วยกุศลอันเป็นอปราปรเวทนียกรรม และเมื่อได้มาเกิดในมนุษยโลกแล้ว ถ้าได้บำเพ็ญกุศลเป็นวิวัฏฏคามิกุศลปรารถนาพระนิพพาน ก็จะได้พ้นจาก

ทุกข์ได้สำเร็จแก่พระนิพพาน แต่ทว่าเนิ่นนานหนักหนา จะกำหนดด้วยพระพุทธญาณนั้นมิได้

พระราชปุจฉาที่ ๑๑ ความว่า

แก้วแหวนเงินทองที่ผู้มีศรัทธาสร้างเป็นพระพุทธรูป พระสถูปเจดีย์ หรือบูชาไว้เป็นของพระรัตนตรัย ภายหลังโจรลักไปทำลายหรือนำมาขาย ผู้ไม่รู้ซื้อไว้ใช้สอยก็ดี หรือของเหล่านั้นทำลายไปเอง มีผู้ขุดร่อนได้มิทราบว่าเป็นของสงฆ์ นำมาใช้สอยเอง หรือให้ปันผู้อื่นก็ดี ทั้งนี้จะมีโทษหรือหาไม่ ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๑๑ ถวายวิสัชชนาว่า

แก้วแหวนเงินทองเหล่านั้น เมื่อตกเป็นของบุคคลแล้ว มีผู้ซื้อหาแลกเปลี่ยนบริโภคใช้สอย ด้วยเจ้าตัวมิได้เห็น ไม่ได้ยิน ไม่รังเกียจสงสัย เข้าใจว่าเป็นของบริสุทธิ์แล้ว ก็หาโทษมิได้ เพราะกรรมทั้งหลายมีเจตนาเป็นของสำคัญ เช่นเดียวกับภิกษุฉันเนื้ออันบริสุทธิ์สามประการ

พระราชปุจฉาที่ ๑๒ ความว่า

ที่ว่าเมื่อกัลป์ฉิบหายแล้ว พระอริยเจ้าในชั้นสุทธาวาสมหาพรหม ชวนกันลงมาดูดอกปทุมชาติอันเป็นบุพพนิมิตรในแผ่นดิน ถ้าเห็นดอกปทุมชาติ ก็รู้ว่า จะมีพระพุทธเจ้าบังเกิดในกัลป์นั้น เท่าจำนวนดอกบัว เป็นอสูญกัลป์ ถ้าไม่เห็นมีก็รู้ว่า กัลป์นี้ ปราศจากผู้มาตรัสเป็นพระพุทธเจ้า

เป็นสูญกัลป์ ถ้าแผ่นดินเป็นสูญญกัลป์ ติดต่อกัลป์ไป ตั้งหลายแสนกัลป์แล้ว พระอริยเจ้าในชั้นสุทธาวาสมหาพรหม ที่มีอายุยืนตั้งหลายหมื่นกัลป์ ก็ไปนิพพานกันหมดแล้ว ใคร จะมาดูดอกปทุมชาติอันเป็นบุพพนิมิตรเล่า ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๑๒ ถวายวิสัชชนาว่า

เมื่อสิ้นพระอริยเจ้าในชั้นสุทธาวาสแล้ว ยังแต่ท้าวมหาพรหมอันเป็นปุถุชน ก็พากันลงมาดูปทุมนิมิตรตามประเพณีเช่นเดียวกับพระอริยเจ้าในชั้นสุทธาวาสมหาพรหม แต่ทว่าต่อนาน ๆ จึงจะมีสักครั้ง

พระราชปุจฉาที่ ๑๓ ความว่า

เรื่องพระพุทธโฆษาจารย์ถวายพระธรรมเทศนาว่า พระโพธิสัตว์เกิดเป็นพระยากระต่ายในกำเนิดสัตว์เดียรฉาน ว่ามีปัญญาเกิดพร้อมมาแต่ปฏิสนธิจิตต์ อันเป็นอเหตุกปฏิสนธิจิตต์ฝ่ายบาป ก็ปัญญาเป็นชาติกุศล เกิดพร้อมกับอกุศลจิตต์ได้หรือ? ข้อความนี้ไม่ต้องด้วยพระพุทธฎีกาหรือประการใด?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๑๓ พระพุทธโฆษาจารย์ถวายพระพรรับสารภาพว่า

อาตมภาพถวายพระธรรมเทศนาเป็นสติสัมโมหะ ปราศจากปัญญา ถือแต่วาระพระบาลี มิได้ทันพิจารณาในอรรถาธิบาย จึงเข้าใจโดยอรรถอันผิด ขอพระราชทานอภัยโทษ

พระราชปุจฉาที่ ๑๔ ความว่า

พระโพธิสัตว์ที่ได้บำเพ็ญบารมีจนได้ลัทธยาเทศในสำนัก

พระพุทธเจ้า ว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ย่อมไม่ไปเกิดในจักรวาฬอื่น ส่วนพระสาวกที่ได้บำเพ็ญบารมีจนได้ลัทธยาเทศแล้ว จะไปบังเกิดในจักรวาฬอื่นบ้างหรือไม่ ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๑๔ ถวายวิสัชชนาว่า

พระสาวกที่บำเพ็ญบารมีจนได้ลัทธยาเทศแล้ว มิได้ไปบังเกิดในจักรวาฬอื่น ด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ อธิการมีทานบริจาคเป็นฉันทาธิการอันยิ่งนัก ๑ ฉันทตา คือมีความปรารถนาเป็นฉันทาธิบดีมั่นในอรหันตภูมิ มิได้จลาจลหวั่นไหว ๑

พระราชปุจฉาที่ ๑๕ ความว่า

ผู้สมาทานศีล ๕ แล้วไปประมาท ขาดศีล กับบุทคลมิได้สมาทาน แต่ไปกระทำปาณาติบาต อทินนาทานเป็นต้น ใครจะมีโทษมากกว่ากัน ? และผู้สมาทานศีล ๘ แล้วประมาท ขาดศีล หรือรักษา ไปไม่ได้ลาศีลเสียก่อน หรือทำศีลให้ด่างพร้อย จะมีโทษเป็นประการใด ? ถ้าดังนั้นไม่รับรักษามิดีกว่าหรือ ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๑๕ ถวายวิสัชชนาว่า

ผู้ได้รับศีล ๕ หรือมิได้รับก็ดี เมื่อล่วงศีลพร้อมด้วยองค์แล้ว ก็ชื่อว่าขาดศีลเหมือนกัน แต่ผู้รับศีล โทษน้อยเพราะมีเมตตาและเมตตาจิตต์ และหิริโอตตัปปะ ส่วนผู้มิ

ได้รับศีล มีโทษมาก เพราะปราศจากหิริโอตตัปปะ ส่วนผู้สมาทานศีล ๘ แล้วประมาทขาดอพรหมจริยา เป็นโทษให้เดือดร้อนกินแหนงเศร้าหมอง เป็นคลองอกุศลกรรมบถ จะให้ไปสู่อบายภูมิ ส่วนอีก ๓ ข้อ ไม่เป็นคลองแห่งอกุศลกรรมบถ แต่เป็นโทษในบัญญัติ ทำให้ศีลทั้งปวงเศร้าหมอง ส่วนผู้ที่รับศีล ๘ แล้ว รักษาไปไม่ได้ ลาเสีย ก็เป็นโทษตามตำแหน่งศีล แต่ว่าเบากว่ามิได้ลา (นอกนั้นมิได้แก้โดยตรง)

พระราชปุจฉาที่ ๑๖ ความว่า

เมื่อพระพุทธศาสนาครบ ๕๐๐๐ ปีแล้ว ก็สิ้นกาลกำหนดแล้ว ถ้ามีผู้ประทุษฐร้ายแก่เจดียฐานใด ๆ ซึ่งยังปรากฏอยู่ จะมีโทษหรือหามิได้ ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๑๖ ถวายวิสัชชนาว่า

เมื่อพระพุทธศาสนาครบ ๕๐๐๐ ปีแล้ว ถ้าบุทคลมีเจตนาเป็นอกุศลไปกระทำประทุษฐร้ายในเจดียฐานนั้น ๆ ผู้นั้นก็ได้บาปมาก.

ประชุมพระราชปุจฉา ภาคที่๓ พระราชปุจฉาในรัชกาลที่๑ ตอนที่๒

พระราชปุจฉาที่ ๑๗ ความว่า

ปลาว่ายน้ำตามลำเภาพึ่งธรรมที่พระสงฆ์อยู่ในสำเภาสังวัธยาย และนกแขกเต้าภาวนาอัฏฐิกรรมฐาน กลับชาติ

มาเป็นมนุษย์ได้สำเร็จพระอรหัตต์ เพราะอานิสงส์ฟังธรรม และภาวนาอัฏฐิกรรมฐานเท่านั้นหรือ ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๑๗ สมเด็จพระสังฆราช ถวายวิสัชชนาว่า

ปลาและนกแขกเต้านั้นจะได้พระอรหัตต์ เพราะฟังธรรมและบริกรรมอัฏฐิกรรมฐานแต่เท่านั้นหามิได้ อาศัยบารมีได้สร้างสมอบรมมามากแก่บริบูรณ์แล้ว จึงได้บรรลุพระอรหัตต์ แต่ที่กล่าวเพียงเท่านั้น ว่าเป็นสังเขปกถา

พระราชปุจฉาที่ ๑๘ พระธรรมเจดีย์ถวายเทศนาว่า

สัตวเกิดในอขณะอสมัย ๘ จำพวก ไม่ควรรักษาพรหมจรรย์ มิผิดกับพระพุทธฎีกาในพระสูตรต่าง ๆ หรือ

แก้พระราชปุจฉาที่ ๑๘ สมเด็จพระสังฆราช พร้อมด้วยพระราชาคณะ ๖ รูป ถวายวิสัชชนาว่า

ซึ่งพระธรรมเจดีย์ถวายพระธรรมเทศนาว่า สัตวอันเกิดในอขณะอสมัย ๘ จำพวกไม่ควรรักษาพรหมจรรย์นั้น ว่าแต่โดยย่อตามพระบาลี อขณะอสมัยศัพท์นั้นมิได้แปลว่า ไม่ควรจะรักษาพรหมจรรย์ อขณะศัพท์แปลว่าใช่ขณะจะเกิด ๆ แล้วเปล่าเสียจากมรรคผล อสมัย แปลว่า ใช่กาลจะตรัสรู้มรรคและผล และคำว่า พรหมจรรย์นั้น มีอรรถาธิบายได้ถึง ๑๒ ประการ สัตวที่เกิดในอขณะอสมัยนั้น แม้ถึงจะรักษาพรหมจรรย์ก็ไม่ได้ครบทั้ง ๑๒ ประการ หรือบางพวกก็ไม่ได้เลย คำที่กล่าวว่า อขณะอสมัยนั้นเป็นเยภุยยนัยตามที่เป็นไปโดยมาก

พระราชปุจฉาที่ ๑๙ แยกพระราชปุจฉาออกเป็น ๒ ข้อ คือ

ข้อ ๑ ผู้ร้ายลักทรัพย์ที่เขาถวายไว้เป็นของสงฆ์ จับได้ จึงปรับไหมจากผู้ร้ายนั้น ทรัพย์ที่ปรับไหมได้นั้น จะควรทำเป็นประการใดจึงจะพ้นโทษ ?

ข้อ ๒ สัตวนรกที่กำหนดอายุด้วยพุทธันดรนั้น ถ้าพุทธันดรยาวออกไป สัตวนั้นจะมิต้องทนทุกขทรมานมากไปหรือ ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๑๙ สมเด็จพระสังฆราช และพระราชาคณะ ๑๐ รูป ถวายวิสัชชนาว่า

ข้อ ๑ ทรัพย์ที่ปรับไหมได้นั้น แล้วแต่เจตนาของพระเจ้าแผ่นดิน จะเอาไปบูชาพระรัตนตรัยก็ควร

ข้อ ๒ พุทธันดรนั้นหาได้เท่ากันหมดไม่ สัตวเสวยทุกขเวทนา มีกำหนดช้าบ้าง เร็วบ้าง ตามผลกรรม

พระราชปุจฉาที่ ๒๐ ความว่า

นาคทั้งปวงย่อมกลัวมนต์ทิพย์ ยาทิพย์ ของอาลัมภายน์ ดุจกล่าวไว้ในจัมไปยนาคราชชาดก และภูริทัตตชาดก แต่เหตุไร พระสุทัศน์และนางอัจจมุขี ก็เป็นชาตินาค จึงเข้าไปเจรจาโต้ตอบกันกับอาลัมภายน์ ซึ่งกำลังสังวัธยายทิพยมนต์อยู่ หาได้กลัวไม่ ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๒๐ สมเด็จพระสังฆราช และพระราชาคณะ ๗ รูป ถวายวิสัชชนาว่า

ทิพยมนต์ของอาลัมภายน์นั้นเป็นทิพยมนต์ครุฑ ได้มาแต่สำนักดาบศ แต่นาคทั้งหลายที่เกิดในสกุลทั้ง ๗ มีสกุลธตรฐเป็นต้น หากลัวครุฑทำอันตรายไม่ นาคที่กลัวครุฑจำเพาะแต่ที่เกิดในสกุลต่ำกว่าสกุลทั้ง ๗ นั้น พระภูริทัตเกิดในสกุลธตรฐ จึงไม่กลัวทิพยมนต์ แต่เพราะเหตุที่จำศีล จึงไม่ทำอันตรายแก่อาลัมภายน์ ๆ จึงทำได้ตามปรารถนา เพราะกลัวศีลขาด แลพระสุทัศน์กับนางอัจจมุขี ก็เกิดสกุลเดียวกันกับพระภูริทัต จึงมิได้กลัว

พระราชปุจฉาที่ ๒๑ ความว่า

การบรรพชาอุปสมบท ย่อมมีในประเทศต่าง ๆ คือ เมืองเหนือ มอญ ลาว พม่า ว่าอักขระตามภาษาของตนผิดเพี้ยนกับสยามภาษา ที่พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายปรึกษากันให้สึกภิกษุลาวเสีย แล้วบวชใหม่ โดยมีบรรพชาโทษ เพราะอักขรวิบัตินั้น มีพระพุทธบัญญัติว่า อักขระภาษาอื่นผิดเพี้ยนไม่เป็นบรรพชาอุปสมบทหรือ ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๒๑ สมเด็จพระสังฆราช พร้อมด้วยพระราชาคณะ ๗ รูป ถวายวิสัชชนาว่า

ซึ่งกุลบุตรในประเทศเมือง ลาว มอญ พม่า เขมร บรรพชาอุปสมบทในภาษาของตนนั้น ย่อมสวดกรรมตามพระบาลีมคธภาษาอย่างเดียว และนักปราชญ์ต่าง ๆ ในประเทศเหล่านั้น ย่อมรู้มคธภาษา มิได้สวดให้ผิดอักขระ บรรพชา

อุปสมบทนั้นก็สมบูรณ์ นานมากุลบุตรในภายหลังมิได้รู้บาลี ว่าอักขระให้ผิดไป บรรพชาอุปสมบทก็ไม่สมบูรณ์ จึงให้สึกเสียแล้วบวชใหม่

พระราชปุจฉาที่ ๒๒ แยกพระราชปุจฉาออกเป็น ๖ ข้อ คือ

ข้อ ๑ คนใบ้หนวก จะอุปสมบทได้หรือไม่ ?

ข้อ ๒ บุทคลว่าอักขระผิดเพี้ยน คือว่า ระ เป็น ละ ฉะ เป็น สะ และมีสูตร โทธสุสจ ให้อาเทศ ได้อยู่ จะจัดเข้าในบรรพชาอุปสมบทได้หรือไม่ ?

ข้อ ๓ บุทคลกล่าวอักขระเสียงเบาดังเสียงกา เช่นเรื่องพระอุทายิ จะสวดปาฏิโมกข์ รับพระไตรสรณคมน์ บรรพชาควรหรือไม่ ?

ข้อ ๔ คนพูดไม่ชัด จะดีกว่า คนใบ้ บอด หนวกหรือไม่แล จะบรรพชาอุปสมบทได้หรือไม่ ?

ข้อ ๕ เวลา อุปสมบท ก็ มิได้ ซัก ถาม ถึง เรื่อง กล่าว อักขระวิปลาศ และคนมีอาพาธ ๕ ประการ แล้วกล่าวปฏิเสธว่าไม่มี จะมิเป็นมุสาหรือ จะอุปสมบทเป็นภิกษุได้หรือไม่ ?

ข้อ ๖ ซึ่งว่าคนใบ้ บอด หนวก บวชได้นั้น พระอุปัชฌาย์ พระกรรมวาจาจารย์ และเจ้าตัวผู้บวชจะสำคัญสิ่งไรจึงจะรู้ ว่าอักขระบริบูรณ์ ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๒๒ สมเด็จพระสังฆราช และพระราชาคณะ ๒๒ รูป ถวายวิสัชชนาว่า

ข้อ ๑ คนใบ้หนวก มิควรให้บรรพชาอุปสมบท แต่เมื่อให้บรรพชาอุปสมบทแล้ว ก็ย่อมเป็นภิกษุ หากพระแต่พระอุปัชฌาย์ และคณะสงฆ์ผู้ให้บวชเป็นโทษทั้งสิ้น

ข้อ ๒ ถ้าสงฆ์จะให้อุปสมบท อย่าให้ผิดเพี้ยนบทอักขระพยัญชนะ และกรรม จึงเป็นธรรม ให้บรรพชาเป็นสามเณรพึงกล่าวพระไตรสรณคมน์ให้ถูกต้องทั้งศิษย์และอาจารย์ จึงจะควร อนึ่งถ้าอนุญาตให้อาเทศได้ตามสูตรโทธสสจ ในคัมภีร์มูลนั้นแล้ว ภายหลังจะมีผู้อาเทศอักขระในพระไตรสรณคมน์ต่าง ๆ กันได้ตามชอบใจ เห็นไม่สมควร

ข้อ ๓ เรื่องพระอุทายินั้น ก่อนจะสวดปาฏิโมกข์ก็ได้บอกให้รู้แล้วว่า เสียงของตนเป็นดังนั้น แต่ก็ได้พยายามจะสวดให้ดีอยู่ เมื่อพยายามด้วยเจตนาอันดีแล้ว แม้จะสวดไม่คล่องเขาไป ก็หาโทษมิได้ และพระอุทายินั้น สวดปาฏิโมกข์ก็ดี ว่าพระไตรสรณคมน์บรรพชาก็ดี จะได้ผิดอักขระหามิได้ หากแต่เสียงดุจเสียงกา ไม่สละสลวยเท่านั้น

ข้อ ๔ คนพูดไม่ชัดเพี้ยนอักขระนั้น ดีกว่าคนใบ้ บอดหนวก เพราะยังจะสอนได้อยู่ บรรพชาอุปสมบทได้

ข้อ ๕ ที่มิได้ถามถึงการกล่าวอักขรวิปลาศในเวลาอุปสมบท ก็เพราะว่า การบรรพชาเป็นสามเณรนั้นมีอาจารย์ผู้ให้พระไตรสรณคมน์ชำระมาก่อนแล้ว จึงมิได้ถามซ้ำด้วยเรื่องพระไตรสรณคมน์ ถามถึงอันตรายิกธรรมอันเป็นกิจอุปสมบทต่อไปทีเดียว

คนมีอาพาธ ๕ ประการ เมื่อพระกรรมวาจาจารย์ถาม ก็ปฏิเสธนั้น หาเป็นมุสาวาทไม่เพราะเป็นคำว่าตามพระพุทธบัญญัติ เช่นเดียวกับถามว่า "มารดาบิดาอนุญาตแล้วหรือ?" ก็ถ้ามารดาบิดาตายแล้ว จะได้อนุญาตที่ไหน แต่ก็คงรับว่า "อาม ภนฺเต" เหมือนกัน ฉะนั้นการที่ผู้นั้นอุปสมบทก็ย่อมเป็นภิกษุ แต่ว่าถ้าสงฆ์รู้ว่าผู้นั้นมีอาพาธ ๕ ประการแล้วให้อุปสมบท ก็เป็นโทษ แต่ถ้าไม่รู้ ก็หาโทษมิได้

ข้อ ๖ คนใบ้ บอด หนวก นั้น มีพระพุทธบัญญัติห้ามมิให้บวชเลย

พระราชปุจฉาที่ ๒๓ ความว่า

คนว่าอักขระวิปลาศนั้น มีโทษประการใด จึงไม่โปรดถ้าดัดแปลงสั่งสอนมิได้ แล้วจะสวดญัตติให้เป็นภิกษุทีเดียวไม่ได้หรือ ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๒๓ สมเด็จพระสังฆราช และพระราชาคณะทั้งปวง ถวายวิสัชชนาว่า

การบรรพชาอุปสมบท ต้องอาศัยพระไตรสรณคมน์เป็นมูล อาจารย์ผู้จะให้ และศิษย์ผู้จะรับต้องว่าให้ถูกอักขระพยัญชนะ ฐานกรณ์ การบรรพชาอุปสมบทจึงจะบริบูรณ์ และคนที่ว่าอักขระวิปลาศ จะพิพากษาเอาว่า มีศรัทธาอุตสาหะอยู่ แต่หากว่าวิปลาศไป ให้บรรพชาอุปสมบทเกิดเช่นนี้เห็นว่ายังเบาไป ไม่ต้องด้วยหลักในพระวินัย จะเป็นทิฏฐานุคติพ้นเพื่อนสืบไป

พระราชปุจฉาที่ ๒๔ แยกพระราชปุจฉาได้ ๒ ข้อ คือ

ข้อ ๑ บุทคลจะบรรพชาเป็นสามเณรนั้น ถ้าว่าพระไตรสรณคมน์มิชัด มิเป็นสามเณร แต่ถ้าผู้นั้นมีศรัทธาตั้งใจมั่นคง ตั้งใจจะรักษาพระไตรสรณคมน์ และศีล ๑๐ จะไม่ดีกว่าผู้ที่ว่าไตรสรณคมน์ชัด แต่ไม่มีศรัทธาปฏิบัติหรือ ?

ข้อ ๒ พระพุทธเจ้าโปรดสัตว์ กำหนดเอาอักขระพยัญชนะเป็นประมาณ หรือกำหนดเอาจิตต์ศรัทธาเป็นประมาณ ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๒๔ สมเด็จพระสังฆราช และพระราชาคณะทั้งปวง ถวายวิสัชชนาว่า

ข้อ ๑ ตามพระวินัย ภิกษุจะให้บรรพชา ต้องว่าพระไตรสรณคมน์ให้ถูกต้องทั้งอาจารย์และศิษย์ จึงจะเป็น

สามเณรทรงไตรสรณคมน์และศีล ๑๐ หาได้ถือเอาศรัทธาอุตสาหะเป็นประมาณไม่ เพราะพระพุทธเจ้าบัญญัติวินัยสิกขาบท หาได้บัญญัติเอาแต่จิตต์สิ่งเดียวเป็นประมาณไม่ ต้องพร้อมด้วยกาย วาจา จิตต์ ส่วนผู้มีศรัทธาจิตต์ แต่ว่าอักขระไม่ชัดไม่ถูก ก็บรรพชาไม่ขึ้น ดีแต่ฝ่ายปฏิบัติ แต่ฝ่ายใดจะดีกว่ากันนั้น ยังไม่พบพระบาลี

ข้อ ๒ พระพุทธเจ้าตรัสเทศนาในพระไตรปิฎก กำหนดเอาวาสนา ศีล ศรัทธา สติ วิริยะ สมาธิ ปัญญา ของสัตว์เป็นประมาณ แต่การบรรพชาอุปสมบทเป็นพุทธประเวณี เป็นกิจจะเพาะในพระวินัย

พระราชปุจฉาที่ ๒๕ แยกพระราชปุจฉาเป็น ๔ ข้อ คือ

ข้อ ๑ คนลิ้นคับปาก ไม่สามารถจะว่าอักขระให้ชัดได้ แต่ก่อนได้ทำบาปสิ่งใดไว้ พระพุทธเจ้าจึงมิได้โปรดให้บรรพชาอุปสมบทในศาสนา ?

ข้อ ๒ คนแก่ชราฟันหักก็คงจะว่าอักขระไม่ชัด เหตุไฉนจึงบรรพชาอุปสมบทได้ ?

ข้อ ๓ ทารกซึ่งพอจะเปิบเข้าและขับกาได้ ก็คงยังพูดไม่ชัด เหตุไฉนจึงว่าบรรพชาเป็นสามเณรได้ ?

ข้อ ๔ ภิกษุสามเณร ลาว จีน ญวน เขมร ชาวเหนือ ประเทศต่าง ๆ บรรดาที่ว่าอักขระไม่ชัด ว่าไม่เป็น

ภิกษุสามเณรนั้น จะเรียกว่าเป็นอันใด จะมิเป็นเถยยสังวาสลักเพศไปหรือ? จะมิโทษเป็นอาจิณกรรมอันใดบ้างหรือไม่?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๒๕ สมเด็จพระสังฆราช และพระราชาคณะทั้งปวง ถวายวิสัชชนาว่า

ข้อ ๑ คนลิ้นคับปาก พูดไม่ชัดนั้น เกิดแต่อกุศลกรรมที่ตนกล่าววจีทุจจริต ๔ เป็นเศษบาปติดมา พระพุทธเจ้าก็โปรดเหมือนกัน แต่โปรดตามวาสนาบารมี แต่ในการบรรพชาอุปสมบท ฉะเพาะให้ว่าอักขระถูกจึงให้บวชได้

ข้อ ๒ คนชราฟันหักว่าอักขระอันเป็นฐานกรณ์เกิดแต่ฟันไม่ชัด บวชเป็นภิกษุได้ แต่เป็นโทษแก่อุปัชฌาย์อาจารย์และคณะสงฆ์ผู้ให้บวช

ข้อ ๓ ซึ่งว่าอนุญาตให้ทารกซึ่งพอจะเปิบเข้าและขับกาได้ให้บรรพชาเป็นสามเณรได้นั้น ฉะเพาะทารกที่ขับกาได้เอง โดยไม่มีผู้สอน และพอจะสอนให้ว่าไตรสรณคมน์ได้ชัด จึงจะอนุญาตให้บรรพชาเป็นสามเณรได้ ทารกอ่อนที่ว่าไม่ชัดก็หาอนุญาตไม่

ข้อ ๔ ภิกษุสามเณร ลาว จีน ญวน เขมร ประเทศเหนือต่าง ๆ นั้น เป็นบรรพชาอุปสมบทที่สมมติกันตามประเทศภาษา มิได้พิพากษาว่าเป็นหรือมิเป็น และ

จะเรียกชื่อว่าอันใด ก็เหลือสติปัญญาพ้นวิสัย จะได้มีโทษในเถยยสังวาสลักเพศหามิได้ เพราะมิเจตนาจะบวช และมีผู้สมมติให้ ไม่ได้นุ่งห่มกาสาวพัสตรเอาเอง หามีโทษอาจิณกรรมอันใดไม่

พระราชปุจฉาที่ ๒๖ ความว่า

ภิกษุเป็นปาราชิก และบุทคลอุปสมบทไม่ขึ้นเป็นอุปัชฌาย์ กรรมวาจา ให้อุปสมบทกุลบุตร จะเป็นภิกษุหรือไม่ และทำสังฆกรรมต่าง ๆ จะเป็นสังฆกรรมหรือไม่ ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๒๖ สมเด็จพระสังฆราช พร้อมด้วยพระราชาคณะและฐานานุกรม ๑๒ รูป ถวายวิสัชชนาว่า

ถ้าสงฆ์ไม่รู้ และบุทคลผู้อุปสมบทไม่ขึ้นนั้นเป็นการเกินกว่าองค์ คณะสงฆ์ที่มีบัญญัติให้ทำกรรมนั้น ๆ ได้แล้ว จะเป็นอุปัชฌาย์ กรรมวาจา หรือทำสังฆกรรมใด ๆ ก็ดี ก็เป็นอันกระทำและสำเร็จไปด้วยดีทั้งนั้น

พระราชปุจฉาที่ ๒๗ ความว่า

ถ้าผู้เป็นปาราชิกเป็นคู่สวด บวชกุลบุตรเป็นภิกษุได้แล้ว จะหัดสวดให้ถูกฐานกรณ์ไปต้องการอะไร ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๒๗ สมเด็จพระสังฆราช และพระราชาคณะถวายวิสัชชนาว่า

มิยาลิว่า ถ้าภิกษุจะกล่าวกรรมวาจามิได้บริบูรณ์ กรรมวาจาและอนุสาวนะนั้นคือยู่ มิได้เป็นปาราชิก กุลบุตรผู้บวช

นั้นมิเป็นภิกษุ ถ้ากรรมวาจาอนุสาวนะเป็นปาราชิกกล่าวกรรมวาจาบริบูรณ์ กุลบุตรผู้บวชนั้นก็เป็นภิกษุอันดี เพราะกรรมวาจามิคนทุศีลสวดนั้น ได้ชื่อว่าสงฆ์สวด สวดด้วยอาณัติของสงฆ์ และสงฆ์ก็สำคัญว่า คนทุศีลนั้นเป็นภิกษุดีอยู่

พระราชปุจฉาที่ ๒๘ ความว่า

ผู้ร้ายลักลอกทองพระพุทธรูป และเอาพระพุทธรูปเงินทองไปหล่อหลอมนั้น จะบรรพชาอุปสมบทขึ้นหรือไม่?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๒๘ สมเด็จพระราชาคณะ ๒๒ รูป ถวายวิสัชชนาว่า

บุทคลลักลอกทองพระและหล่อหลอมพระพุทธรูปเงินทองนั้นไม่มีบาลีห้ามบรรพชาอุปสมบท แต่เห็นว่าสันดานแห่งคนพวกนี้หยาบช้ายิ่งนัก พระปฏิมากรเป็นที่ควรเคารพบูชาของสัตวโลกยังทำลายได้ กรรมของคนพวกนี้เป็นกรรมหนัก มีโทษมาก เช่นเดียวกับอนันตริยกรรม ถ้าจะให้เข้าบวชในศาสนา สันดานเคยหยาบช้าอยู่ก่อนแล้ว เกรงจะทำกรรมหยาบช้าต่อไปอีก ไม่รักที่จะสงเคราะห์ให้บุทคลจำพวกนี้ได้บรรพชาอุปสมบทในศาสนาเป็นอันขาดทีเดียว

พระราชปุจฉาที่ ๒๙ ความว่า

เศวตฉัตรมีกี่ชั้น ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๒๙ พระธรรมอุดม พระพุทธโฆษาจารย์ ถวายวิสัชชนาว่า

ในพระบาลีอรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์ศาสนาหลายแห่งกล่าวไว้ต่าง ๆ กัน บางแห่งก็ว่า เศวตฉัตร ๗ ชั้น บางแห่งก็ว่า เศวตฉัตรมีชั้นเป็นอันมาก บางแห่งก็ว่า ฉัตรชั้นน้อยซ้อนฉัตรชั้นใหญ่ต่อ ๆ กันขึ้นไปเป็นลำดับ ที่เรียกว่า "ฉัตตาธิฉัตร" บางแห่งก็ว่า เศวตฉัตรประดับด้วยดอกไม้ทอง มีในคัมภีร์ต่าง ๆ กันดังนี้ จึงเห็นว่า เศวตฉัตรสำหรับราชาภิเศกนั้น มี ๗ ชั้น

พระราชปุจฉาที่ ๓๐ ความว่า

อานิสงส์ที่บุทคลถวายไตรจีวรนั้น จะได้ไตรจีวรลอยมาต่อเมื่อชาติที่จะได้พระนิพพาน ฤๅจะได้ในชาติที่ยังไม่ได้พระนิพพาน ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๓๐ สมเด็จพระสังฆราช และพระราชาคณะทั้งปวง ถวายวิสัชชนาว่า

บุทคลได้ถวายไตรจีวรนั้น จะได้บาตรไตรจีวรลอยมาในระหว่างชาติที่ยังไม่ได้พระนิพพานนั้น มิได้พบพระบาลี พบแต่ว่าได้เสวยมนุษยสมบัติ สวรรค์สมบัติมีคลังผ้าและไม้กัลปพฤกษ์เป็นต้น ครั้นชาติที่สุด จึงได้บาตรและไตรจีวรอันลอยมาแต่อากาศ เป็นเอหิภิกษุสำเร็จอรหัตต์ในชาตินั้นทีเดียว

พระราชปุจฉาที่ ๓๑ แยกพระราชปุจฉาได้ ๔ ข้อ คือ

ข้อ ๑ พระอรหันต์บางพวก ที่ได้เป็นเอหิภิกษุ ทรงบาตรไตรจีวรเป็นทิพย์ก็มี ที่ไม่ได้ก็มี ที่ต้องเที่ยวแสวงหาไม่ได้จนต้องนิพพานก็มี ท่านทั้ง ๓ จำพวกนี้ได้บำเพ็ญกุศลไว้ต่างกันอย่างไร ?

ข้อ ๒ มีพระบาลีว่า ถ้าบุรุษถวายไตรจีวร อานิสงส์จะได้เป็นเอหิภิกษุ ถ้าสตรี จะได้มหาลดาประสาธน์ และในศาสนานี้ บางนางก็ได้ บางนางก็ไม่ได้ ส่วนนางที่ไม่ได้นั้น ไม่ได้ถวายไตรจีวรไว้แต่ก่อนหรือ ?

ข้อ ๓ บุรุษที่ได้เอหิภิกษุก็มีอยู่ ส่วนสตรีนั้นได้เอหิภิกษุณีบ้างหรือไม่ ?

ข้อ ๔ นางภิกษุณี แม้ถึงจะมีอายุร้อยพรรษา และเป็นพระอรหัตต์ ตัดกิเลศแล้วก็ดี ยังต้องไหว้ภิกษุบุถุชนที่บวชใหม่ ข้อนี้สงสัยว่า พระพุทธเจ้าไม่เอาธรรมเป็นประมาณ เอาเพศเป็นประมาณหรือ ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๓๑ สมเด็จพระสังฆราช และพระราชาคณะทั้งปวงถวายวิสัชชนาว่า

ข้อ ๑ ผู้ปรารถนาเป็นอริยสาวกแล้วในระหว่างบำเพ็ญบารมีย่อมจะได้ถวายไตรจีวร แต่ที่ได้เป็นเอหิภิกษุได้ทรงไตรจีวรทิพย์ก็ดี ที่ไม่ได้ก็ดี ที่ต้องแสวงหาเอาเองก็ดี ทั้งนี้เป็นด้วยเคยปรารถนาไว้เช่นนั้น จึงได้ ถ้า

มิได้ปรารถนาไว้ก็ไม่ได้ ส่วนที่แสวงหาไม่ได้จนนิพพานนั้น เป็นด้วยกำลังอกุศลที่ตนได้ทำไว้

ข้อ ๒ สตรีที่ถวายไตรจีวรแล้ว บางนางก็ได้เครื่องประดับมหาลดาประสาธน์ บางนางก็ไม่ได้นั้น ข้อนี้ก็เป็นด้วยความปรารถนา คือ ตั้งความปรารถนาไว้จึงได้ ถ้ามิได้ตั้งไว้ ก็ไม่ได้

ข้อ ๓ สตรีที่เป็นภิกษุณี ได้เอหิภิกษุบรรพชา เอหิภิกษุอุปสมบทนั้น ไม่มีอย่างธรรมเนียมในพระศาสนา

ข้อ ๔ นางภิกษุณีแม้ถึงจะมีอายุร้อยพรรษา และเป็นพระอรหัตต์ ก็ยังต้องไหว้ภิกษุปุถุชนที่บวชใหม่นั้น ข้อนี้เป็นครุธรรมที่นางมหาปชาบดีได้รับไว้ต่อพระพุทธเจ้าแต่คราวขออนุญาตให้สตรีบวชในศาสนาได้ อีกประการหนึ่ง เหตุว่าภูมิธรรมของบุรุษเป็นใหญ่มีคุณมากเป็นที่ตั้งแห่งพระศาสนา พระพุทธเจ้าจึงมิได้อนุญาตให้ภิกษุณีให้โอวาทแก่ภิกษุ แต่อนุญาตให้ภิกษุให้โอวาทแก่ภิกษุณีได้ และการบวชของนางภิกษุณีต้องสำเร็จด้วยอุภโตสงฆ์ คือ ต้องอาศัยภิกษุด้วยแต่การบวชของภิกษุหาได้สำเร็จเพราะภิกษุณีด้วยไม่ ทั้งนี้เป็นกิจในพระวินัย มิได้เอาโลกุตตระเป็นใหญ่ แต่ถือวินัยสิกขาบทเป็นใหญ่ เพราะวินัยเป็นอายุพระศาสนา

พระราชปุจฉาที่ ๓๒ ความว่า

บรรดาพระอัครสาวก พระอสีติสาวก และพระปกติสาวก ย่อมสร้างบารมีมาจนสำเร็จอรหัตต์ช้าเร็วกว่ากันตามกำหนด แต่กิริยาอารมณ์ก็เป็นปกติ มิได้ปรากฏว่าหยาบช้าประการใด แต่พระองคุลิมาลนั้น เกิดในชาติใด ๆ ก็ล้วนแต่ปรากฏว่าใจบาปหยาบช้าทำปาณาติบาตโดยมาก จนมาในชาติที่สุดจะได้สำเร็จพระอรหัตต์อยู่แล้ว ก็ยังเป็นโจรฆ่ามนุษย์เสียเป็นอันมาก เมื่อเป็นดังนี้ ที่ว่าพระองคุลิมาลสร้างบารมีแสนกัลป์นั้น จะว่าเป็นบารมีอย่างไร เอาสิ่งใดมานับเป็นแสนกัลป์บารมี ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๓๒ สมเด็จพระสังฆราชและพระราชาคณะ ๘ รูป ถวายวิสัชชนาว่า

พระองคุลิมาลนี้จำเดิมแต่สร้างบารมีมาไม่ว่าชาติใด ปรากฏว่าได้กระทำกรรมอันเป็นบาปหยาบช้าฆ่ามนุษย์ ทำปาณาติบาตก็จริง แต่กรรมอันเป็นบาปนั้น ก็ให้ผลไปทนทุกข์ในอบายภูมิจนสิ้นบาปกรรม และที่ทำบาปหยาบช้าในชาติใด ชาตินั้นจะไม่นับจัดเอาเป็นขาดบารมีหามิได้ อนึ่งพระองคุลิมาลจะได้หยาบช้าไปทั้งชาตินั้นหามิได้ ย่อมได้พบพระโพธิสัตว์ ได้ฟังเทศนา ได้ละพยศร้ายตั้งอยู่ในศีล ๕-๘ เป็นสุจริตธรรมอันดี นับเป็นบารมีสืบมา และ

การจะกำหนดบารมีแสนกัลป์นั้น ไม่ได้นับเอาการที่คนทำบุญทำบาปมากกว่ากันในชาตินั้นเป็นประมาณ นับเอากาลอันนานได้แสนกัลป์เป็นประมาณ ถ้าสร้างบารมีครบแสนกัลป์แล้ว ก็ได้สำเร็จอรหัตต์นิพพานทุกองค์ และผู้สร้างบารมีที่จะสำเร็จนั้นประกอบด้วยองค์ ๒ คือ ฉันทตา ปรารถนารักใคร่พอใจในอรหัตตภูมิ ๑ อธิกาโร กระทำบุญให้ทานการกุศล ในสำนักพระอริยเจ้า ๑ เมื่อพร้อมด้วยองค์ ๒ นี้แล้ว หากจะประมาทหยาบช้า เมื่อมีผู้ให้สติอารมณ์แล้ว ก็ย่อมกลับตัวได้ ดีกว่าสามัญชน

พระราชปุจฉาที่ ๓๓ แยกพระราชปุจฉาเป็น ๒ ข้อ คือ

ข้อ ๑ มีพระบาลีว่า พระโพธิสัตว์สร้างบารมีบำเพ็ญเบญจมหาบริจาคให้เศียรเป็นทาน ก็มากกว่าผลมะพร้าวในแผ่นดิน ให้พระเนตรเป็นทาน ก็มากกว่าดวงดาวในอากาศเหล่านี้เป็นต้น แต่เมื่อค้นในเรื่องชาดกทำไมจึงมีน้อยนักเพียง ๕๕๐ ชาติเท่านั้น ไม่สมกับที่อุปมาไว้

ข้อ ๒ ที่ว่าพระเจ้าอชาตศัตรู ได้ฟังเทศนาสามัญญผลสูตรจบแล้ว สมควรจะได้โสดาปัตติผลในขณะนั้น หากแต่โทษทำปิตุฆาต จึงไม่ได้ แต่กลับว่าจะได้เป็นพระปัจเจกพุทธในภายหน้า ถ้ากระนั้นการที่ปรารถนาพระอรหัตต์ ถ้าถึงชาติที่สุด ไม่พอใจในพระอรหัตต์

ก็ฆ่าบิดาเสีย จะได้เป็นพระปัจเจกพุทธยิ่งขึ้นไป การฆ่าบิดาก็หาโทษมิได้ฉะนั้นหรือประการใด ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๓๓ สมเด็จพระสังฆราช และพระราชาคณะ ๑๕ รูป ถวายวิสัชชนาว่า

ข้อ ๑ การที่กล่าวว่าพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีมากมายหนักหนา แต่มีชาดกกล่าวไว้เพียง ๕๕๐ ชาตินั้น พระพุทธเจ้านำมาตรัสนั้นน้อย ต่อมีเหตุมีผู้อาราธนาพระองค์ จึงนำมาตรัส ที่หาเหตุมิได้ และไม่มีผู้อาราธนา พระองค์ก็ไม่ได้นำมาตรัสไว้ และที่ไม่ได้นำมาตรัสนั้นมากมายหนักหนา เหตุนี้ชาดกจึงมีแต่เพียง ๕๕๐ ชาติเท่านั้น

ข้อ ๒ ที่ตรัสว่าพระยาอชาตศัตรูได้ฟังสามัญญผลสูตรจบลงควรจะได้พระโสดาในขณะนั้น เช่นนี้ ด้วยสรรเสริญพระบวรพุทธศาสนา และธรรมานุภาพแห่งสามัญญผลสูตร ทั้งพระยาอชาตศัตรูก็ได้บำเพ็ญบารมีปรารถนาพระปัจเจกโพธิภูมิไว้แต่ก่อน แต่มิได้เป็นพุทธเวไนย เช่นพระองคุลิมาลจึงได้ประมาท กระทำปิตุฆาตห้ามมรรคห้ามผลเสีย จึงต้องรับวิบากของกรรมไปทนทุกข์ในโลหกุมภี สิ้นโทษแล้วต้องสร้างบารมีไปใหม่ มิใช่จะได้เป็นปัจเจกโพธิ เพราะทำปิตุฆาต การทำปิตุฆาตนั้นก็มีโทษมากจนถึงห้ามมรรคห้ามผลปรากฏอยู่แล้ว

พระราชปุจฉาที่ ๓๔ ความว่า

ซึ่งว่า พระอัครสาวกสร้างบารมี ๑๐ อสงไขยแสนกัลป์ พระอสีติมหาสาวกสร้างบารมีแสนกัลป์ และพระปกติสาวกสร้างบารมีแสนกัลป์บ้างหย่อนกว่าบ้าง จึงจะสำเร็จความปรารถนา แต่พระพุทธเจ้าที่จะมาตรัสในโลกนั้น ไม่เสมอเหมือนกัน บางคราวก็เป็นสุญกัลป์ว่างเปล่า ไม่มีพระพุทธเจ้าตรัสไปนับด้วยอสงไขยในสุญกัลป์เช่นนี้ จะปรารถนาเป็นอัครสาวก อสีติมหาสาวก ปกติสาวก ต่อฤาษีมุนีให้ทำนายได้หรือไม่ และถ้าผู้สร้างบารมีมากเข้าในสุญกัลป์นั้น แม้ไม่มีพระพุทธเจ้ามาตรัส จะได้นิพพานหรือไม่ ถ้าไม่ได้ แทนที่จะเป็น มิต้องนับเอาสุญกัลป์อันว่างเปล่านับด้วยแสนกัลป์เข้าด้วยหรือ และที่ว่าปกติสาวกสร้างบารมีหย่อนกว่าแสนกัลป์ได้นิพพานนั้นหย่อนกว่าสักเท่าใด ?

ประการหนึ่งในบาลีอักษรสังขยาว่าในปลายแสนกัลป์ พระโพธิสัตว์ทั้ง ๕ พระองค์สร้างบารมีมาครบเข้าพร้อมกัน แต่ได้พบพระพุทธเจ้าไม่เท่ากัน มากน้อยกว่ากันนั้น เพราะเหตุไร ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๓๔

พระอัครสาวก พระอสีติมหาสาวก พระพุทธบิดา พระพุทธมารดา พระพุทธอุปัฏฐาก พระพุทธบุตรทั้ง ๕ นี้ เป็นพุทธสหจรจาริก สำหรับประดับพระพุทธเจ้า ถ้าบารมีครบเข้าในอสุญกัลป์ใด และได้พบพระพุทธเจ้าองค์

ใด ถ้ามีอุปนิสสัยเข้ากับพระพุทธเจ้าองค์นั้น ก็สำเร็จความปรารถนา ถ้าหาอุปนิสสัยประกอบกับพระพุทธเจ้าองค์นั้นมิได้ ก็ยับยั้งเสวยสุขสมบัติสร้างบารมีไปก่อน เช่นพระพากุลเถระ สร้างบารมีมานานเท่าบารมีของพระสารีบุตร อัครสาวก เป็นบารมีอสีติมหาสาวกเกินบารมีของพระปกติสาวกนั้นกำหนดแสนกัปก็มี เกินไปเป็น ๒–๓ อสงไขยแสนกัปก็มี หย่อนลงมาสร้างบารมีเพียง ๙๔ กัปได้สำเร็จนิพพานก็มี เช่นพระสุธาปิณฑิยเถระ การปรารถนาเป็นพระปัจเจกโพธิครั้งแรกต้องปรารถนาในสำนักพระพุทธเจ้าและอริยสาวก ส่วนพระอัครสาวก อสีติมหาสาวก ปกติสาวก ครั้งแรกจะปรารถนาในสำนักพระพุทธเจ้า ในสำนักพระอริยสาวก พระภิกษุปุถุชน หรือในเจดียสถานแห่งใดแห่งหนึ่งก็ได้ แต่ต้องเป็นภายในพระศาสนา จะปรารถนาในสำนักฤาษีมุนีนอกศาสนานั้นมิได้ แต่ความสำเร็จตามปรารถนานั้น ย่อมเหลื่อมล้ำในสุญกัลป์ อสุญกัลป์มีอยู่ และพระบาลีในอักษรสังขยานั้นผิดจากพระบาลีในพระสูตร พระปรมัตถ์ พระวินัย จะถือตามมิได้

พระราชปุจฉาที่ ๓๕ ความว่า

บุตรภรรยาพระโพธิสัตว์นั้น เป็นคู่สร้างบารมีกันมาในชาดกอันใด ครั้นกลับชาติมา บุตรก็ได้มาเป็นพระราหุล ภรรยาก็ได้มาเป็นพระพิมพา เหตุไฉนในพุทธสหจร ๖ จำพวก

จึงไม่นับภรรยาเข้าด้วย หรือไม่มีสตรีใดปรารถนาเป็นพุทธภริยา ก็ถ้าไม่มีสตรีปรารถนาแล้ว ไฉนจะได้ภรรยามาบำเพ็ญภริยาบริจาค ไฉนจะได้พุทธบุตรเล่า ?

ประการหนึ่ง ที่ว่าพระอริยสาวก สร้างบารมีมาเท่าไรก็ระลึกชาติได้เท่านั้นแล้ว ไฉนจึงมาสรรเสริญมหาอภิญญาว่า ในพระศาสนานี้ มีพระสาวกยิ่งด้วยอภิญญา ฉะเพาะแต่ ๔ องค์ คือ พระอัครสาวกซ้ายขวา พระพิมพา พระพากุลเท่านั้นเล่า ? ส่วนพระพากุลเป็นแต่เพียงอสีติมหาสาวกเหตุใดจึงระลึกชาติได้เท่าพระอัครสาวกเล่า ?

อนึ่ง เหตุไฉนจึงจัดพระบารมีพระพุทธบิดา พระพุทธมารดา พระพุทธบุตร พุทธภริยา ว่าแสนกัลป์เท่ากับพระอสีติมหาสาวก และปกติสาวกเท่านั้นเล่า ? ก็ท่านเหล่านี้ปรากฏว่าได้เป็นคู่สร้างติดพันกันมายืดยาว ควรจะนับเท่าพุทธบารมี

แก้พระราชปุจฉาที่ ๓๕

พระพิมพานั้นเป็นพุทธสหจรคู่สร้างบารมีด้วยกันมาแต่มิได้ยกพุทธภริยาขึ้นว่า ก็เพราะเหตุว่าได้กล่าวถึงพระพุทธบุตรแล้ว ก็เป็นอันกล่าวไปด้วยกัน เพราะไม่มีภรรยาจะมีบุตรได้อย่างไร แต่หากอรรถกถายาลืมได้กล่าวไว้ ก็รู้ได้โดยนัยแล้ว

อนึ่งการที่สรรเสริญพระสาวกในพระศาสนานี้ว่า ยิ่งด้วยมหาอภิญญานั้น มิได้จำเพาะพระอริยสาวกองค์ใด หาก

แต่ว่าในศาสนาพระพุทธเจ้าองค์ ๑ จะมีได้แต่เพียง ๔ องค์ เท่านั้น ที่พระพากุลระลึกชาติได้เท่าพระอัครสาวกนั้น เหตุว่ามีปัญญาระลึกชาติได้ถึงอสงไขยแสนกัลป์ แต่ไม่ได้ปรารถนาเป็นอัครสาวก

พระพุทธบิดา พระพุทธมารดา พระพุทธบุตร พระพุทธภริยา เป็นคู่สร้างกันมาจริง แต่ที่กำหนดเท่ากับพระอสิติมหาสาวก ปกติสาวกนั้น ก็โดยกำหนดมั่นไว้ว่าเพียงแสนกัลป์ก็สำเร็จความปรารถนา แต่ถ้าจะบำเพ็ญให้มากขึ้นไปด้วยประการใด ด้วยอุปนิสสัยติดพันรักใคร่กันมา ก็ยิ่งดีมิได้ห้าม

พระราชปุจฉาที่ ๓๖ ความว่า

ช้างป่าเลไลยก์ที่ได้ปรนนิบัติพระพุทธเจ้าในคราวไปอยู่ป่า ได้พุทธทำนายว่าเป็นพระโพธิสัตว์ แต่ปรากฏว่าเจรจาภาษามนุษย์ไม่ได้ แต่ไฉนในขามเทววงศ์จึงกล่าวว่าพระยากาเผือกเจรจาภาษามนุษย์กับพระอาทิตยราชผู้ครองสมบัติในเมืองละโว้ได้ จะมีเหตุผลเป็นประการใด และกำหนดอายุมนุษย์เท่าใด เดียรฉานจึงจะเจรจาร่วมภาษามนุษย์ได้ ๆ

แก้พระราชปุจฉาที่ ๓๖ สมเด็จพระสังฆราช ถวายวิสัชชนาว่า

ซึ่งจะกำหนดอายุมนุษย์เท่านั้นแล้ว สัตว์เดียรฉานเจรจาร่วมภาษามนุษย์ได้ ไม่ได้นั้น มิได้พบพระบาลี แต่ที่

พระยากาเผือกมาเทศนาแก่พระยาอาทิตยราชด้วยภาษามนุษย์ นั้นเป็นด้วยพุทธานุภาพของพระพุทธเจ้ารู้แจ้งเหตุด้วยพระสัพ-พัญญุตญาณ เช่นเดียวกับปลาตะเพียนทองพูดภาษามนุษย์ได้ในเรื่อง กปิลภิกษุ ในพระธรรมบท

พระราชปุจฉาที่ ๓๗ ความว่า

ที่ว่าพระพุทธเจ้า พระปรัตเยกโพธิเจ้า และพระยาบรมจักรพรรดิ ย่อมไม่บังเกิดในสุญกัลป์ แต่เหตุไฉนจึงว่าพระพุทธเจ้าตรัสทำนายนายสุมนมาลาการ พระเทวทัต และนกเค้า ว่าจะได้ตรัสเป็นพระปรัตเยกโพธิในอนาคต นับแต่ภัททกัลป์นี้ไปแสนกัลป์ จะมิเป็นพระปรัตเยกโพธิในสุญกัลป์ไปหรือ มิความเป็นสองเงื่อนอยู่ด้วยเหตุผลเป็นประการใด ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๓๗ สมเด็จพระสังฆราช และพระราชาคณะ ๑๑ รูป ถวายวิสัชชนาว่า

ข้อที่ว่า นายสุมนมาลาการ พระเทวทัต และนกเค้าได้พุทธทำนายว่า จะได้เป็นพระปรัตเยกโพธิ ในที่สุดแสนกัลป์ แต่ภัททกัลป์นี้ไปนั้น เป็นอันเป็นพระปรัตเยกโพธิในสุญกัลป์ เพราะพระพุทธฎีกาที่ตรัสว่า ในสุญกัลป์หาพระปรัตเยกโพธิ พระยาบรมจักรพรรดิบังเกิดมิได้นั้น กล่าวโดยเยภุยยนัย ที่เป็นไปโดยมาก ที่มาเกิดสุญกัลป์ก็มีบ้าง แต่เป็นส่วนน้อย เช่นพระปทุมปรัตเยกโพธิ เกิดในสุญกัลป์ระหว่างศาสนาพระพุทธวิปัสสี กับพระพุทธสิขีต่อกันนั้น

พระราชปุจฉาที่ ๓๘ ความว่า

ธรรมดาสัตว์ตัวเมียมีนกสาลิกา โนรี เป็ด ไก่ ห่าน เป็นต้น มิได้สัมผัสตัวผู้ ก็มีฟองไข่ได้ แต่ฟักไม่เป็นตัวด้วยเหตุไร เมื่อต้มทุบต่อยฆ่าเสีย จะเป็นปาณาติบาตหรือไม่ ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๓๘ สมเด็จพระสังฆราช และพระราชาคณะ ๙ รูป ถวายวิสัชชนาว่า

เพราะเหตุว่า สัตว์ตัวเมียเหล่านั้นมิได้สัมผัสด้วยสัตว์ตัวผู้ตามประเวณี ราคจิตต์ยินดีนั้นน้อย เพราะราคจิตต์อ่อน สัตว์จึงมิได้เกิดเป็นตัว แต่ก็นับว่าเกิดเป็นฟอง มีปฏิสนธิวิญญาณอยู่ ถ้ายังมีเยื่อยเน่า ทุบต่อยก็เป็นปาณาติบาต ถ้าสัตว์นั้นจุติสูญไปแล้ว จึงไม่เป็นปาณาติบาต

พระราชปุจฉาที่ ๓๙ ความว่า

มีพระราชกุศลเจตนาโสมนัสศรัทธาจะทรงฟังพระวินัยปิฎก จะควรด้วยพระบรมพุทธาธิบายหรือไม่ประการใด ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๓๙ สมเด็จพระสังฆราช และพระราชาคณะฐานานุกรม ๑๘ รูป ถวายวิสัชชนาว่า

ซึ่งอนุปสัมบัน คือ สามเณรและฆราวาสจะฟังพระวินัยมิได้นั้น เป็นบุราณคติ ไม่พบพระบาลี บัดนี้ได้พบเนื้อความในปฐมสามนต์และคัมภีร์มหาวงศ์ต้องกันว่า พระเจ้าเทวานัมปิยดิส พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ และราชบริษัท ในลังกาทวีป

ทรงสดับฟังพระวินัยที่พระมหาอริฏฐเถระเจ้าสำแดงในชุมนุมภิกษุ มีพระมหินทรเถระเป็นประธานในถูปาราม

บัดนี้สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภาร ผู้เป็นศาสนูปถัมภ์ปรารถนาจะฟังพระวินัยปิฎก ก็ควรโดยพุทธจักรอาณาจักร์อยู่แล้ว.

ประชุมพระราชปุจฉาภาคที่ ๔ พระราชปุจฉาในรัชกาลที่ ๓

พระราชปุจฉาที่ ๑ แยกข้อความเป็น ๓ ข้อ คือ

ข้อ ๑ การสร้างหอพระในพระราชวังจะควรหรือไม่ ?

ข้อ ๒ การสร้างหอพระกับสร้างพระวิหาร จะมีผลเสมอกันหรือต่างกัน ?

ข้อ ๓ ถ้าจะมีผู้เชิญพระไปไว้ยังพระวิหาร แล้วเข้าอาศัยอยู่ในหอพระหรือรื้อหอพระไปปลูกเสียที่อื่น แล้วปลูกที่อาศัยลงในที่นั้น จะมีโทษหรือไม่ ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๑ สมเด็จพระสังฆราช พร้อมด้วยสมเด็จพระราชาคณะ และพระราชาคณะ ๑๙ รูป ถวายวิสัชชนาว่า

ข้อ ๑ การที่ทรงสร้างหอพระประดับด้วยเงินและทองอันวิจิตรไว้เป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ พระพุทธปฏิมากร พระสถูป และพระไตรปิฎก ด้วยพระหฤทัยเลื่อมใสในคุณพระรัตนตรัยนั้น เป็นบุญญาภิสันท์ ไหลหลั่งมาแห่งกองกุศลเป็นเนืองนิตย์ทุก

ค่ำเช้า หาโทษมิได้ มีแต่กุศลฝ่ายเดียว จะเป็นเหตุให้เสวยสุขสมบัติในสวรรค์โดยแท้

ข้อ ๒ การสร้างหอพระเจ้ากับวิหาร ถ้าประมาณใหญ่น้อยเท่ากัน บริจาคทรัพย์ก่อสร้างมีประมาณเท่ากัน ก็มีผลเสมอกัน ถ้าวิหารใหญ่กว่าหอพระ วิหารมีผลมาก เหตุบริจาคทรัพย์มาก ทั้งประโยคความเพียรยืนดีก็มากกว่ากัน

ข้อ ๓ การที่บุคคลมีความเข้าใจดังนั้นแล้ว เข้าอาศัยอยู่ในหอพระนั้น มีโทษ เหตุไม่เคารพ เอาที่อยู่แห่งพระเจ้ามาเป็นที่อยู่แห่งตน ด้วยจิตต์เป็นอกุศล

อนึ่งการที่จะรื้อหอพระเจ้าไปปลูกไว้ในที่อื่น โดยเคารพ แล้วเอาที่นั้นปลูกเป็นที่อยู่ก็ควร เพราะเดิมมิได้อุทิศถวายไว้ทั้งที่ ถ้าเดิมอุทิศถวายไว้ทั้งที่แล้ว จะรื้อหอพระไปปลูกที่อื่นแล้วปลูกที่อาศัยลงในที่นั้นก็ไม่ควร ถ้าหอพระชำรุดทรุดโทรมลง ควรทำการทะนุบำรุงให้ดีดังเก่า หรือถ้าจะรื้อไปปลูกที่อื่นก็ควรปลูกหอพระลงไว้ให้เหมือนดังเก่าจึงจะควร

พระราชปุจฉาที่ ๒ แยกข้อความเป็น ๓ ข้อ คือ

ข้อ ๑ อากรค่าน้ำและอากรสุราที่พระเจ้าแผ่นดินทรงบัญญัติขึ้น จะเป็นโทษหรือเป็นคุณ ?

ข้อ ๒ พระเจ้าพิมพิสาร และพระเจ้ามหานามจะปรายปราม

โจรผู้ร้ายมิให้เกี่ยวข้องแก่ทศอกุศลกรรมบถ และจะเรียกส่วยสาอากรให้ปราศจากมิจฉาชีพนั้นจะวางพระอารมณ์ประการใด ?

ข้อ ๓ ท้าวเวสสุวัณมหาราชเป็นพระโสดา จะลงทัณฑกรรมแก่บริวารที่หยาบช้าด้วยกรรมกรณ์อันใด และจะวางพระสติประการใด ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๒ สมเด็จพระสังฆราช พร้อมด้วยสมเด็จพระราชาคณะ และพระราชาคณะ ๒๒ รูป ถวายวิสัชชนาว่า

ข้อ ๑ สมเด็จพระบรมขัตติยาธิบดีซึ่งดำรงแผ่นดินล่วงไปในอดีตนั้น ล้วนกอปด้วยพระมหากรุณาคุณ ทรงพิจารณาเห็นว่า สันดานแห่งสัตวโลกมักหนาไปด้วยราคะโทสะโมหะ จะข่มขี่ด้วยราชอาชญาโดยกรรมกรณ์ต่าง ๆ นั้น เกรงจะหนักนัก จึงทรงบัญญัติด้วยราชทัณฑ์สินไหม เพื่อจะบรรเทาโทษแห่งชนที่เสพสุราและกระทำปาณาติบาต ให้กระทำน้อยลงดุจสมเด็จพระมหากรุณาสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงเห็นคติแห่งพระเทวทัตต์ด้วยพระสัพพัญญุตญาณว่า ถ้ามิได้บรรพชาในพระศาสนาจะกระทำอกุศลกรรมเนืองๆ และจะต้องไปบังเกิดในอบายภูมิสิ้นกาลช้านาน จึงทรงพระมหากรุณาพระราชทานบรรพชาอุปสมบทแก่พระเทวทัตต์ เหตุจะให้บรรเทาเสียซึ่งอกุศลโทษใน

มหานรกนั้น

อนึ่งข้อที่ทรงพระวิมุติสงสัยในอาการค้าน้ำและอาการสุรา เกรงจะเป็นที่เศร้าหมองแห่งสัมมาอาชีวะนั้น เห็นว่าซึ่งจะเป็นกุศลากุศลกรรมนั้น ก็อาศัยแก่เจตนาเป็นประธาน เมื่อหาเจตนามิได้แล้ว ผลแห่งกุศลและอกุศลนั้นก็มิได้มี

ข้อ ๒ กษัตริย์ทั้งสองพระองค์วางพระอารมณ์มัธยัสถ์อยู่ตามเสกขภูมิ มิได้มีพระกมลเจตนาในอันที่จะทำโทษแก่ผู้ละเมิดพระราชอาชญา แต่มิได้ตัดรอนโบราณราชประเพณี เพื่อรักษาจาริตบรมกษัตริย์ซึ่งดำรงแผ่นดินมาแต่กาลก่อน แม้มีผู้กราบทูลว่าจับโจรผู้ร้ายได้ ก็มีพระราชโองการตำรัสสั่งให้นำไปพิจารณาว่ากล่าวกันเถิด ซึ่งจะปลงพระทัยให้ลงโทษพระราชอาชญานั้นมิได้มีเลย เพราะสันดานแห่งพระโสดาฯ ขาดจากวธกเจตนา

อนึ่งข้อที่กษัตริย์ทั้งสองจะวางพระอารมณ์ให้พ้นจากมิจฉาชีพประการใดนั้น ข้อวิสัชชนาเหมือนในบทก่อน

อันกษัตริย์ที่เป็นกัลยาณบุถุชน ประพฤติโดยโบราณจาริตราชบัญญัติมิได้ตัดรอนนั้น ได้ชื่อว่าตั้งอยู่ในอปริหานิยธรรม พระสัพพัญญูเจ้าตรัส

สรรเสริญ มิได้ทรงติเตียนว่าเป็นมิจฉาชีพแล้ว จะป่วยกล่าวไปใยถึงกษัตริย์ที่บรรลุพระโสดาเล่า เพราะอำนาจโสดาปัตติมรรคญาณนั้น ฆ่าเสียได้ซึ่งมิจฉาอาชีวะในกองมิจฉัตตธรรมขาดสูญ

ข้อ ๓ ท้าวกุเวรุราชโลกบาลบพิตรก็จะวางพระอารมณ์เหมือนกับพระเจ้าพิมพิสารและพระเจ้ามหานาม ที่ถวายวิสัชชนามาแล้วในข้อ ๒ เพราะพระองค์เป็นพระโสดาด้วยกัน บาปธรรมทั้งปวงที่เป็นส่วนพระโสดาประหารเสียได้ก็ขาดสูญจากพระกมลสันดานเหมือนกัน แต่มิได้ละจารีตพระราชประเพณี มิได้ปลงพระทัยลงในอันจะกระทำกรรมกรณ์อาชญาบรรพสัชด้วยอกุศลเจตนาเลย

พระราชปุจฉาที่ ๓ ความว่า

จะเอาทองพระพุทธรูปวัดมงคลบพิตรซึ่งหักพังอยู่นั้น กับทั้งทองเครื่องประดับสำหรับพระบาง มาหล่อเป็นพระพุทธรูปขึ้นอีกองค์หนึ่ง จะควรหรือไม่ ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๓ สมเด็จพระสังฆราช พร้อมด้วยสมเด็จพระราชาคณะ และพระราชาคณะ ๑๘ รูป ถวายวิสัชชนาว่า

ถ้าพระเจดีย์ชำรุดทรุดโทรมก็ดี อยู่ในที่ซึ่งหาผู้รักษามิได้ก็ดี ตั้งอยู่ในที่อันมิควรและที่ใกล้มิจฉาทิฏฐิ และที่ใกล้คนอันเป็นบาปก็ดี บุทคลปรารถนาจะให้เป็นบุญ จะทำลาย

เสียก็ดี จะชะลอมาและจะกระทำด้วยอุบายอันใดอันหนึ่งก็ดี แล้วกระทำให้เป็นปกติดังเก่า ผู้นั้นย่อมได้อานิสงส์มากมายยิ่งนัก ดุจหมออาชีวกโกมารภัจ ซึ่งถวายติขิณโอสถพอกพระบาทสมเด็จพระสัพพัญญูเจ้า เพื่อทำลายพระโลหิตอันห้ออยู่นั้นออกเสียสิ้น แล้วถวายพระโอสถสมานพระมังสะทำให้พระบาทหายแผลเป็นปกติดังเก่า ประกอบด้วยบุญผลานิสงส์เป็นอันมาก

อนึ่งถ้าจะกล่าวถึงพระพุทธรูป ก็มีอรรถาธิบายเหมือนพระเจดีย์นั้น

อีกประการหนึ่ง ซึ่งจะเอาสรรพเครื่องประดับเครื่องบูชาของพระบางนั้นมา ที่ควรจะยุบจะหลอมก็จะยุบจะหลอมที่ควรจะจำหน่ายได้วัตถุเงินทองมาแล้ว จะหล่อสร้างเป็นพระพุทธรูปขึ้นใหม่อีกพระองค์หนึ่ง เพราะจะมิให้ราชภัยกัยอบายทุกข์ยังเกิดแก่ฝูงชนที่เป็นโจรนั้น ก็นับเข้าในพระเมตตาบารมีมีผลยิ่งนัก แม้ฉัตรและธงซึ่งเหลือจากบูชาในที่นั้น แล้วนำไปถวายแด่พระเจดีย์องค์อื่นต่อไปอีกก็หาโทษมิได้ดุจกัน

พระราชปุจฉาที่ ๔ ความว่า

สรรพสัตว์ที่เกิดมาในโลก ก็ย่อมถึงความตายเป็นธรรมดา แต่ผู้ที่ยังอยู่นั้นต้องมาวิโยคโศกเศร้าระลึกถึงผู้ตายจนได้เสวยปิยวิปโยคทุกข์ต่างๆ เมื่อเป็นเช่นนี้ จะว่าผู้ที่รักใคร่อาลัยถึงนั้น ได้ทำบาปอกุศลไว้ประการใด และจะ

ได้พ้นจากปิยวิปโยคทุกข์นั้น จะประนนิบัติประการใด และผู้ที่เศร้าโศกถึงญาติที่ตายไปแล้วนั้น จะมีประโยชน์อันใดแก่ญาติที่ตายไปแล้วเหล่านั้นบ้างหรือไม่ ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๔

พระพิมลธรรม ถวายวิสัชชนา (สำนวนที่ ๑)

บรรดาสัตว์ที่ยังทรงชีวิตอยู่ต้องมาปิยวิปโยคเศร้าโศกถึงผู้ตายนั้น เพราะตนได้กระทำอกุศลกรรม คือ ปาณาติบาตไว้แต่ชาติปางก่อน ครั้นกระทำกาลกิริยาตายแล้ว ก็ไปบังเกิดในอบายภูมิทั้ง ๔ ครั้นจุติจากอบายภูมิแล้ว ก็ขึ้นมาบังเกิดในมนุษยโลก เมื่อมาเกิดนั้นก็อาศัยกุศลเข้าอุปถัมภ์เป็นชนกกรรมนำให้เกิด ครั้นต่อมาผลวิบากนั้นยังไม่สิ้นเข้าเบียดเบียฬตนให้ผลอีก จึงให้วิโยคพลัดพรากจากสัตว์และสังขารอันเป็นที่รัก เมื่อบุทคลจะปฏิบัติให้ปราศจากวิปโยคทุกข์นั้น พึงรักษาศีลให้บริสุทธิ์

อนึ่ง ที่ว่าผลแห่งกุศลที่ได้ทรงบำเพ็ญ และทรงอุทิศพระราชทานแก่ชนทั้งหลาย มิให้ผลเป็นทิฏฐธะบ้างนั้น เพราะพระราชกุศลที่พระองค์ทรงบำเพ็ญก็มีผลานิสงส์เป็นเอนกอนันต์ คงจะให้ผลในอนาคตกาล จะจัดเป็นทิฏฐธรรมเวทนิยกรรมให้ผลเห็นประจักษ์ในชาตินี้ไม่ได้ โดยจะต้องพร้อมด้วยสัมปทา ๔ ประการ

บุทคลที่เศร้าโศกร่ำไรถึงหมู่ญาติซึ่งดับสูญไปแล้วนั้น

มิแต่ทำให้ร่างกายของตนเดือดร้อนอย่างเดียว ญาติที่ดับสูญไปนั้นจะกลับฟื้นคืนมาก็หามิได้

พระวินัยมุนี ถวายวิสัชชนา (สำนวนที่ ๒)

ปิยวิปโยคทุกข์นี้ ย่อมเกิดแต่ความรักเป็นเดิมเหตุ และข้อว่าทรงบำเพ็ญพระราชกุศล แล้วทรงอุทิศพระราชทานแก่สรรพสัตว์ทั้งปวง ไฉนบุญกุศลจึงมิได้ช่วยบำรุงสรรพสัตว์เหล่านั้นให้พ้นิราศจากอันตรายนั้น เพราะกุศลที่บุทคลอื่นกระทำจักให้ผลแก่บุทคลอื่นหามิได้ แม้สรรพสัตว์ทั้งหลายได้รับอนุโมทนาส่วนกุศลก็ดี แต่ปัตตานุโมทนาบุญกิริยาวัตถุนั้นมิได้ยังเกิดในปฐมเชาวนะ จึงมิได้เป็นทิฏฐธรรมเวทนิยะ

ผลที่ให้เสวยปิยวิปโยคทุกข์นั้น เพราะทำอกุศลกรรม ๓ ประการ คือ ปาณาติบาต อทินนาทาน และกาเมสุมิจฉาจาร เมื่องดเว้นเสียได้ก็จะไม่เกิดวิปโยคทุกข์

พระราชปุจฉาที่ ๕ แยกข้อความเป็น ๔ ข้อ คือ

ข้อ ๑ ได้บำเพ็ญพระราชกุศลสิ่งใดไว้ จึงได้มาเสวยศิริราชสมบัติ

ข้อ ๒ ด้วยทรงพระปริวิตกถึงสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงและพระพันปีหลวง และพระบรมราชประยูรวงศานุวงศ์ และข้าทูลละอองพระบาท และพระราชพาหนะทั้งปวง ว่ายังไม่สมควรที่จะล่วงลับไป ไฉนจึงล่วงลับไป

ข้อ ๓ ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลไว้เป็นอันมาก และได้ทรงแผ่ส่วนพระราชกุศลนั้นแด่สมเด็จพระประยูรวงศานุวงศ์ มีสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเป็นต้น ไฉนพระราชกุศลนั้นจึงไม่ช่วยป้องกันไว้ได้

แก้พระราชปุจฉาที่ ๕ พระธรรมเจดีย์ วัดจักรวรรดิราชาวาส ถวายวิสัชชนาว่า

ข้อ ๑ การที่พระองค์ทรงประพฤติเป็นไปด้วยอำนาจบุญญาภินิหาร หากได้ทรงบำเพ็ญมาแต่เบื้องบุริมภพ ดังข้อความในนิธิกัณฑสูตรว่า บุญญนิธิ ขุมทองกล่าวคือบุญนี้ย่อมสำเร็จความปรารถนาแห่งเทพยดาและมนุษย์ทั้งปวง

บุทคลจะได้เป็นอธิบดี คือได้ขัตติยมหาศาล พราหมณมหาศาล คหบดีมหาศาล เป็นต้นก็ดี บุทคลซึ่งเป็นมนุษย์จะได้เสวยสมบัติทิพย์ในเทวโลกเป็นต้นก็ดี ย่อมได้ด้วยบุญนิธิ ใช่แต่เท่านั้นบุญนิธินี้ยังให้สำเร็จผลตลอดถึงโลกุตตรสมบัติ การที่พระองค์ได้มาเสวยศิริราชสมบัติดังนี้ ก็เพราะอำนาจกุศลราศีที่ได้บำเพ็ญมาแต่ในปางก่อน

ข้อ ๒ ที่เป็นไปเช่นนั้นด้วยอำนาจแห่งอกุศลกรรมของท่านที่มีมาแล้วในกาลก่อน มีกระทำปาณาติบาตกรรมเป็นต้น ผู้นั้นเมื่อเกิดมาเป็นมนุษย์ เศยยาปอันเป็น

กรรม ๔ ประการอำนวยผลให้ได้ความลำบากเวทนามีประการต่าง ๆ ไม่รู้แล้ว ให้ผลให้เป็นบุทคลมีอายุสั้นพลันตาย

ส่วนผู้ที่มีอายุยืนนั้น ก็เพราะกุศลที่ตนรักษาศีลปาณาติบาต ไม่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต มีเมตตากรุณาสัตว์ เห็นสัตว์ต้องภัยได้ทุกข์แล้ว ก็คิดอ่านปลดเปลื้องให้พ้นจากความตาย

ข้อ ๓ เพราะอำนาจอกุศลมาตาปิตุฆาตกรรมมีกำลังกล้าเป็นกรรมาวรณ์ป้องกันซึ่งกุศลทั้งปวงเสีย จะป่วยกล่าวไปใยถึงโลกิยปุถุชนเล่า แม้พระมหาโมคคัลลานเถรเจ้า ซึ่งเป็นพระอริยบุทคลอันประเสริฐ โจร ๕๐๐ ยังจับพระผู้เป็นเจ้าประหารให้แหลกได้ สมเด็จพระ-ทศพลญาณยังไม่สามารถเอาพระพุทธานุภาพช่วยได้

ข้อ ๔ บพิตรพระราชสมภารและพระราชโอรสธิดา พระประยูรวงศานุวงศ์ มีพระศรัทธาเชื่อลงในคุณแห่งพระรัตนตรัย บำเพ็ญทานตั้งอยู่ในปัญจางคิกศีล และอัษฎางคิกศีลาจารวัตร ปฏิบัติเหมือนนางวิสาขามาแต่บุริมชาติ จึงจะมีพระชนม์ยืนนาน และพร้อมด้วยพระราชโอรสธิดาและพระประยูรวงศานุวงศ์

พระราชปุจฉาที่ ๖ ความว่า

สามัคคีรสจะมีคุณประการใด ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๖ สมเด็จพระสังฆราช และพระราชาคณะ ๔ รูป ถวายวิสัชชนาว่า

สามัคคีรสนี้มีคุณเป็นเอนกประการ ความสามัคคีคือ ความพร้อมเพรียงกัน มีพร้อมเพรียงประชุมกันเนืองนิตย์เป็นต้น ย่อมให้ได้สดับข่าวสารร้ายและดี อันบอกมาแต่นิคมคามเขตต์ประเทศต่าง ๆ ว่าเกิดศึกและเกิดโจรเป็นต้น ฝ่ายปัจจามิตรหมู่โจรทั้งหลาย รู้ข่าวว่าบรมกษัตริย์มิได้ประมาท ก็ไม่สามารถจะพากันกำเริบได้ พระเกียรติยศก็จะปรากฏไปทั่วทิศานุทิศ ความสามัคคีของหมู่คณะนำความสุขมาให้ การงานทั้งทางโลกและทางธรรม ย่อมสำเร็จผลได้ด้วยความสามัคคี แม้สัตว์ดิรัจฉานมีมดและปลวกเป็นต้น เมื่อมันสามัคคีกันแล้ว มนุษย์ยังไม่กล้าทำลายรังของมันได้ สามัคคีมีคุณสังเขปดังนี้

พระราชปุจฉาที่ ๗ ความว่า

ฉันใดจะได้พระภิกษุสามเณรเป็นเปรียญ ให้สมควรแก่พระราชศรัทธา ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๗

สมเด็จพระสังฆราช และพระราชาคณะทั้งปวง ถวายวิสัชชนา (ความที่ ๑) ว่า

แก้ว ๕ ประการที่หาได้ยากในโลก ซึ่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแก่กษัตริย์ลิจฉวี ใจความว่า ความ

บังเกิดแห่งพระสรรเพ็ชญ์ผู้เผด็จสรรพกิเลศมาร ตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณโดยอาการมิได้วิปริตนั้น ๑ บุทคลที่สำแดงบอกกล่าวได้ซึ่งพระธรรมวินัยนั้น ๑ บุทคลที่รู้ซึ่งพระธรรมวินัย ที่พระสัพพัญญูตรัสรู้นั้น ๑ บุทคลที่รู้พระธรรมวินัย และบัณฑูรพระธรรมเทศนา อุตสาหะปฏิบัติตามธรรมโมวาทานุศาสน์ได้นั้น ๑ บุทคลกอบด้วยกตัญญูกตเวที ๑ ทั้ง ๕ นี้ล้วนเป็นแก้วหาได้ด้วยยากในโลก และยอมรับสารภาพว่ายกพร่องด้วยการบำรุงพระภิกษุสามเณรในอันให้ศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรม ขอปฏิญาณว่าแต่นี้ไปจะเอาธุระในการให้พระภิกษุสามเณรได้ศึกษาพระปริยัติธรรมจนกระทั่งสอบไล่ได้ดังพระราชประสงค์

สมเด็จพระสังฆราชและพระราชาคณะทั้งปวง ถวายวิสัชชนา (ความที่ ๒) ว่า

อันตราย ๕ ประการ คือ ต้องสิ้นลมแห่งคนพาล แล้วหน่ายรักพระปริยัติไปด้วยเหตุต่างๆ ๑ โรคภัยมารันทำย่ำยี ๑ มาตุคามมาปองเพียรทำให้กุลบุตรสิ้นศรัทธา ๑ มัจจุราชมาครอบงำ ๑ กุศลวาสนาในอดีตและปัจจุบันมิได้มี จึงมิควรที่จะทรงพระไตรปิฎกได้ และมิควรจะรับจตุปัจจัยบูชาแห่งพระมหากษัตริย์ได้ ๑ และรับปฏิญาณว่าจะอุตสาห์ตักเตือนกุลบุตรที่มีกุศลวาสนา ให้มีศรัทธาความเพียรยิ่งๆ ขึ้นไป

พระราชปุจฉาที่ ๘ แยกข้อความเป็น ๒ ข้อ คือ

ข้อ ๑ ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลมามากแล้ว ยังมีการ

พระราชกุศลอย่างใดที่พอจะทำได้ แต่ยังไม่ได้ทรงบำเพ็ญบ้าง

ข้อ ๒ คนเข็ญใจมีทรัพย์อยู่เพียงกหาปณะหนึ่ง จะทำบุญสิ่งใด จึงจะได้อานิสงส์มากเท่ากับผู้มีทรัพย์ทำตั้ง ๑๐๐ และ ๑๐๐๐ กหาปณะ

แก้พระราชปุจฉาที่ ๘

ข้อ ๑ ยังไม่พบคำวิสัชชนา

ข้อ ๒ พระพิมลธรรมถวายวิสัชชนาว่า

บุทคลให้ทานมากแก่พระภิกษุสงฆ์มากนั้นให้ผลมากยิ่งโดยวิเศษ ดังข้อความในอรรถกถาว่า บุทคลจำพวกหนึ่งมีศรัทธาน้อยมีทรัพย์มาก บุทคลนั้นไม่อาจกระทำกุศลให้มากได้ บุทคลจำพวกหนึ่งมีศรัทธาน้อยมีทรัพย์น้อย ไม่อาจกระทำกุศลให้มากได้ บุทคลจำพวกหนึ่งมีศรัทธามาก มีทรัพย์น้อย ไม่อาจกระทำกุศลให้มากได้ บุทคลจำพวกหนึ่งมีศรัทธามาก มีทรัพย์มาก อาจกระทำกุศลให้มากได้

พระราชปุจฉาที่ ๙ ความว่า

พระราชปรารภเรื่องพระสงฆ์ไทยห่มผ้าอย่างมอญ

แก้พระราชปุจฉาที่ ๙

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังทรงผนวชได้ทรงทำคำปฏิญาณถวายแด่สมเด็จกรมพระปรมานุชิตฯ

ความว่า ขอรับพระราชทานสารภาพโดยสัตย์จริงว่า แต่ก่อนเมื่อเป็นภิกษุหนุ่มแรกบวช กำลังตั้งหน้าแสวงหาความรู้วินัยสิกขา ไปคบหากับสงฆ์พวกศึกษาคัดละเอียดไปต่าง ๆ ไป ฟังพูดกันว่าห่มอย่างรามัญเห็นถูกต้องด้วยเหตุต่าง ๆ ก็พลอยเห็นไปด้วย แต่ยังมิได้ห่มเอง ครั้นภายหลังพระสงฆ์อื่นห่มเข้าไปในวัง มิรับสั่งถามเลย ๆ คิดดีใจไปว่าทรงพระกรุณาโปรดให้ถือตามชอบใจ จึงพลอยทำด้วย ต่อมาโดยรักไปข้างทางสิกขา หาได้นึกถึงพระเกียรติยศและการแผ่นดินไม่ ถ้านึกได้แต่ครั้งนั้น ก็เห็นจะมิได้ประพฤติมา ครั้นต่อมามีศิษย์หามากขึ้น ๆ โดยอาศัยพระบารมีที่ทรงพระกรุณาชุบเลี้ยง จึงคิดเห็นว่า จะประพฤติห่มอย่างรามัญไม่สมควรแก่พระเกียรติยศและประเพณีพระนคร จึงขอประพฤติตามพระราชประสงค์ เพื่อมิให้มีความรำคาญเคืองพระบรมราชอัธยาศัย อนึ่งจะได้สามัคคีกันในระหว่างพระเถระผู้ใหญ่ในเบื้องหน้า

ประชุมพระราชปุจฉา ภาคที่ ๕
พระราชปุจฉาในรัชกาลที่ ๔ กับ รัชกาลที่ ๕

พระราชปุจฉารัชกาลที่ ๔

พระราชปุจฉาที่ ๑ ความว่า

ทรัพย์มรดกของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ จะเป็นของสงฆ์หรือไม่ ?

(ไม่มีคำถวายวิสัชชนา)

พระราชปุจฉาที่ ๒ ความว่า

เรื่องพัทธสีมาจะต้องมีพระบรมราชานุญาตหรือไม่ ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๒

เรื่องนี้น่าจะมีคำตอบพระราชปุจฉา แต่หาพบฉะบับไม่ แต่การที่เป็นอยู่ในบัดนี้ เป็นอันต้องกราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตก่อน จึงจะผูกพัทธสีมาได้

พระบรมราชาธิบายที่ ๓ ว่าด้วยการในพระพุทธศาสนา

มีพระราชดำรัสว่า พระพุทธศาสนานี้มีความดีความอัศจรรย์เป็นเอนกประการ จึงมีคนเป็นอันมาก ตื่นกันเข้านับถือ แล้วเล่าลือต่อ ๆ กันไป มีผู้บริจาคทรัพย์สมบัติเกื้อหนุนแก่ผู้บวชเรียน คนที่บวชเป็นพระสงฆ์สามเณรเถรชี ว่าโดยสมมุติเป็นผู้อธิษฐานศีลเป็นนิตย์ คฤหัสถ์แม้เป็นเจ้านายก็ต้องถวายนมัสการ และเป็นผู้ที่จะรับทักขิณาทานที่เขาให้ในเวลามังคลามงคลการ ได้สร้างวัดวาอารามแผ่สร้านไปในบ้านน้อยเมืองใหญ่ จนถวายเป็นถิ่นฐานของคนยากจนอนาถา เข้ามาอาศัยเลี้ยงตนเลี้ยงท้อง ทั้งนี้ก็เพราะมีผู้ไม่ถือศาสนาจริง ๆ เข้ามาแอบอิงอาศัยอ้างเท็จอวดโกงต่างๆ และทรงบรรยายถึงบททักขิเณยโย ว่า จ้องมองจะหาคำพูดดังนี้ทรงตำหนิลัทธิที่ถือกลุ้มอยู่ในวัดซึ่งสืบเนื่องมานาน ว่าพระราชาคณะมิได้เอาใจใส่เลย มัวแต่ถือสิ่งไม่เป็นสาระ ในหลวงทุกวันนี้ก็ถือพระพุทธศาสนา แต่ถือฉะเพาะเนื้อและแก่น

เปลือกและกะพี้รุงรังสกปรกโสโครกที่ปนเปอยู่ถือไม่ได้ เมื่อเห็นว่าสิ่งใดไม่ดีก็จะต้องติสิ่งนั้น

พระบรมราชาธิบายที่ ๔ ว่าด้วยคำว่า ตถาคต อหํ มํ มมํ เม พระสงฆ์มาใช้ว่าอาตมาเสียหมด

ข้อนี้ทรงอธิบายถึงถ้อยคำที่พระภิกษุใช้เทศนาอยู่ทุกวันนี้ว่ารังเกียจอยู่สองคำ คำหนึ่งคือเทศน์ว่าพระพุทธเจ้าเรียกพระองค์ท่านเอง ว่าพระตถาคต ๆ ทุกคำไป ไม่มีวิเศษเว้นข้างควรจะใช้ให้ตรงกับบาลีที่มีอยู่ เช่นในที่บางแห่งเป็น อหํ มํ มมํ เม ก็ดี มิใช่มีแต่ตถาคโตเท่านั้น ถ้าใช้ผิดพลาดเกรงจะเป็นเท็จไป จึงควรใช้ให้ตรงกับความประสงค์ของภาษานั้น ๆ อีกคำหนึ่ง คือ อาตมา มักใช้ปนเปกันไปหมดเหมือนกัน ควรจำกัดใช้กับชนนั้น ๆ เช่นใช้แทนคำพูดของท่านผู้พูดกับเจ้าและขุนนางตั้งแต่ชั้นเจ้าพระยา ถึงพระ เป็นต้น จึงจะเหมาะสม

พระบรมราชาธิบายที่ ๕ พระภิกษุบางรูปเที่ยวฝากตัวให้กว้างขวางในกรมมหาดไทย กลาโหม กรมท่า โดยหวังยศเมื่อสึกแล้ว

มีพระราชดำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อมว่า พระบาทสมเด็จพระมหากษัตราธิราช พระเจ้าแผ่นดินซึ่งได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติในกรุงเทพมหานครนี้ ๓ พระองค์ ๔ พระองค์ทั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ล้วนทรง

พระราชศรัทธาเลื่อมใส หวังพระราชหฤทัยจะทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรืองยิ่ง ๆ ขึ้นไป เมื่อทรงเห็นภิกษุรูปใดมีสติปัญญาวิทยาคุณ ควรจะเป็นพระราชาคณะ พระครูฐานานุกรมเปรียญ ก็ทรงพระราชทานฐานันดรศักดิ์นั้น ๆ และทรงสละพระราชทรัพย์อุทิศถวายปีหนึ่งเป็นเงิน ๘๐๔ ชั่งเศษ ครั้นบัดนี้ท่านเหล่านั้นที่เป็นโลลัชฌาศัยใจมักษาย แสวงหาแต่ลาภสักการะและยศถ่ายเดียว เที่ยวประจบฝากตัวในเจ้าในขุนนาง ไว้ตัวเป็นคนกว้างขวางในกรมมหาดไทย กรมกลาโหม กรมท่า ด้วยคิดเห็นว่าท่านเหล่านั้นจะช่วยกราบทูลพระกรุณาให้สึกออกมาเป็นขุนนาง การที่คิดดังนี้คงไม่สมประสงค์แล้ว ต้องพระราชประสงค์แต่คนมีชาติตระกูลเป็นขุนนาง พวกชาววัดนั้นควรจะเป็นขุนนางได้แต่ในกรมลูกขุน กรมอาลักษณ์ กรมธรรมการราชบัณฑิตสังฆการีเท่านั้น ซึ่งชาววัดมิใช่บุตรมีชาติตระกูลจะคิดเสือกสนไป

พระบรมราชาธิบายที่ ๖ หนังสือโต้ตอบกับพม่า ในรัชกาลที่ ๔

พม่า ๔ คน ถือหนังสือเสนาบดีพม่า มีมาถวายสมเด็จพระสังฆราช ใจความว่า อยากจะทราบการฝ่ายพระศาสนาในกรุงสยาม

จึงทรงพระกรุณาโปรดให้พระพิมลธรรม (ยิ้ม) วัดพระเชตุพน เมื่อยังเป็นพระพรหมมุนี มีลิขิตตอบไป

ใจความว่า ตามที่มีพวกพม่า ๔ คนเข้ามากรุงเทพมหานคร นำเอาสมณศาสน์และไทยธรรมเป็นอันมากมาให้เรา และได้ถวายพระเถรานุเถระ ๔ ๔ รูปนั้น ขออนุโมทนา และทรงชี้แจงความเป็นไปของกรุงเทพมหานคร จำเดิมแต่ประเทศสยามตกไปอยู่ในอำนาจของชนชาติอื่นและกลับมาเป็นของสยามตามเดิมแล้ว หรือการที่พม่าเป็นข้าศึกกับไทย และไทยเป็นอย่างไรกับพม่านั้น ก็ทราบอยู่ในใจของไทยแล้ว เคยมีพม่าที่แสดงตนเป็นทูตเข้ามาเจรจาเป็นสัมพันธไมตรีกับสยามแต่ฟังไป ๆ ก็เป็นเท็จทั้งนั้น นั่นจะเป็นความประสงค์อย่างไรก็แล้วแต่การ สยามมีอัธยาศัยอันดีอยู่เสมอ สยามมีกษัตริย์ปกครองสืบ ๆ กันต่อมา การศาสนาอยู่ในความอุปถัมภ์ของพระมหากษัตริย์ ยกย่องเกียรติคุณของพระภิกษุผู้มีสติปัญญา โดยให้ได้รับฐานันดรศักดิ์ตามสมควรแก่หน้าที่ได้ตั้งอยู่ในข้อปฏิบัติบำเพ็ญกุศลทั้งภายในและภายนอกพระนคร คัมภีร์พระพุทธวจนะพร้อมทั้งอรรถกถา ฎีกา ก็มีพร้อมมูลในกรุงเทพมหานครนี้

พระบรมราชาธิบายที่ ๗ ว่าด้วยพระเทพโมลีถวายเทศนาใช้คำผิด

เวลากลางคืนพระเทพโมลีถวายพระธรรมเทศนา พระธรรมบทเบื้องต้นผูก ๑ ถึงในที่ว่า ประทับพระราชศาสน์ มีดินอันบุทคลประดิษฐานแล้วด้วยแหวนแห่งพระราชา ครั้นถวายเทศนาจบทรงประเคน จึงทรงเปลื้องพระธำมะรงค์ที่

ทรงอยู่ในพระอนามิกา แล้วรับสั่งให้หลวงนายศักดิ์กลับไปถามพระเทพโมลีว่าอะไร ท่านก็บอกมาว่าแหวน การเรียกเครื่องประดับของพระราชาใช้คำไพร่ ๆ เช่นนี้ พระเทพโมลีเป็นพระราชาคณะที่ได้เล่าเรียนมาแล้ว น่าจะรู้จักภาษาบาลีได้ดี ถ้าเป็นพระราชาคณะไม่สมควร ควรที่จะรู้จักคำสูงคำต่ำ นี่ใช้คำพูดเหลวเละไป พระเทพโมลีเป็นพระราชาคณะผู้ใหญ่แล้ว แต่จะหักซรากก็ไม่ได้ เพราะอายุยังไม่ถึง ๗๐ ปี จึงให้ลดนิตยภัตรเสีย

พระราชปุจฉาในรัชกาลที่ ๕

(พระราชปุจฉาที่ ๑ ไม่พบพระราชปุจฉา มีแต่คำถวายวิสัชชนา)

เรื่องแปลศัพท์พระนิพพาน

แปลศัพท์นิพพาน ตามโวหารพระราชาคณะหลายพระองค์ โดยพระราชปุจฉาเมื่อปีระกาเบญจศก ศักราช ๑๒๓๕ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ยังดำรงพระยศเป็นกรมพระ

นิพพานนั้น คือความดับไม่เหลือแห่งอวิชชาและตัณหาจนขันธ์ทั้ง ๕ ไม่มีไม่เป็นต่อไป ความที่อวิชชาและตัณหาดับไม่เหลือ ด้วยอริยมรรคสมุจเฉทปหานนี้แล ชื่อว่านิพพาน

หม่อมเจ้าพระญาณวราภรณ์

นิพพานศัพท์นั้น แปลว่าสิ้นราคะโทสะโมหะทั้งปวง

แปลว่า ธรรมเป็นที่ดับทุกข์ทั้งปวง

แปลว่า ธรรมชาติออกจากตัณหา ฯ

หม่อมเจ้าพระสมเด็จพระพุฒาจารย์ ครั้งยังเป็นหม่อมเจ้าพระพุทธบาทปิลันทน์

ธรรมชาติออกจากธรรมร้อยไว้ซึ่งสัตว์ ชื่อว่านิพพาน

นัยหนึ่งว่า ธรรมชาติออกจากตัณหา อันกล่าวคือวานะ ชื่อว่านิพพาน

อีกนัยหนึ่ง "นิพฺพานํ" แปลว่า ธรรมเป็นเครื่องดับแห่งเพลิง คือ ราคะ เป็นต้นฯ

หม่อมเจ้าพระธรรมุณหิศธาดา

"นิพฺพานํ" นั้น เป็นเครื่องดับเพลิงกิเลส และเพลิงทุกข์ทั้งสิ้น และสรรพสังขารทั้งหมดดับสนิทสิ้นเชื้อหาเศษมิได้ ฯ

สมเด็จพระวันรัต (ทับ) ครั้งยังเป็นพระพิมลธรรม

นิพพาน แปลว่า ดับเหตุเกิดทุกข์ ฯ

สมเด็จพระสังฆราช วัดราชประดิษฐ์ ครั้งยังเป็นพระสาสนโสภณที่พระธรรมวโรดม

นิพพานศัพท์ ว่าดับ คือดับเครื่องร้อนเครื่องเผาเสียฯ

ก็แต่นัยว่า นิพฺพานํ ดับ คือดับเครื่องร้อนเครื่องเผา ฯ

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (ศรี) ครั้งยังเป็นพรหมมุนี

นิพพานํ ธรรมชาติไม่มีแห่ง วานะ คือ ตัณหา ๆ

พระพรหมมุนี (เหมือน) ครั้งยังเป็นพระอริยมุนี

นิพพานํ แปลว่า ธรรมเป็นที่ดับเพลิงกิเลส เพลิงทุกข์ หรือแปลว่า ธรรมเป็นที่ไม่มี วานะ ของร้อยรัด คือตัณหา ๆ

พระเทพกระวี (นิ่ม) ครั้งยังเป็นพระสุคุณคณาภรณ์

นิพพานศัพท์ คือนิพพานํ แปลว่า ธรรมชาติเป็นที่ออกจากตัณหาและกิเลสทั้งปวง ๆ

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (จี่)

นิพพาน แปลว่า ออกจากตัณหา ๆ

สมเด็จพระวันรัต (สมบุญ)

อาตมภาพทราบว่าเดิมเป็น นิ ๑ วานะ ๑ ครั้นปริยายเอา ว เป็น พ แล้วทเวภาพเป็นสองสำเร็จรูปเป็นนิพพาน แปลว่า ธรรมเข้าไประงับสิ้นไม่เหลือหลง ๆ

พระพิมลธรรม (อ้น) ครั้งยังเป็นพระธรรมไตรโลกอยู่

นิพพานํ นั้น ตามพยัญชนะ ว่าออกจากตัณหา เป็นเครื่องเย็บร้อยไว้ อย่างหนึ่ง แปลว่า ดับ ๆ

พระธรรมเจดีย์ (เนียม) ครั้งยังเป็นพระเทพโมลี

แปลว่า ธรรมชาติอันใดออกจากตัณหาชื่อว่า วานะ เพราะฉะนั้นธรรมชาตินั้น ชื่อว่า นิพพาน

นัยหนึ่งตัณหาชื่อว่า วานะ ไม่มีในธรรมชาตินี้ เพราะฉะนั้น ธรรมชาตินี้ชื่อว่า นิพพาน

นัยหนึ่ง ในเมื่อธรรมชาตินี้บุทคลได้แล้ว ความที่หามิได้แห่งตัณหา ชื่อว่า วานะ ปรากฏ เพราะฉะนั้น ธรรมชาตินี้ ชื่อนิพพาน ฯ

พระธรรมไตรโลก (ทอง) ครั้งยังเป็นพระเทพมุนี

ในบทคือนิพพานนั้นว่าดับโดยไม่เหลือ ฯ

สมเด็จพระวันรัต (แดง) ครั้งยังเป็นพระเทพกระวี

นิพฺพานํ นั้น โดยพยัญชนะว่า ออกจากตัณหาเป็นเครื่องเย็บร้อยไว้ อย่างหนึ่ง แปลว่า ดับ ฯ

พระธรรมภาณพิลาศ (ผ่อง) เมื่อยังเป็นพระโพธิวงศ์

นิพพานศัพท์ มีเนื้อความวิภาคมากหลายอย่างนัก ถ้าจะแปลสั้น ๆ นิพพาน แปลว่า ของเป็นที่ดับกิเลสเท่านี้ จึงจะสรูปความได้มากกว่าอื่น ๆ

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (แสง) ครั้งยังเป็นพระราชมุนี

ธรรมอันออกแล้วจากตัณหาโดยบทว่า "วานโต นิกฺขนฺตํ นิพฺพานํ" ธรรมอันใดออกแล้วจากตัณหา ธรรมนั้นชื่อว่า นิพพาน

"นตฺถิ เอตฺถ วานนฺติ นิพฺพานํ" ตัณหาไม่มีในอสังขตธรรมนี้ เพราะเหตุนั้น อสังขตธรรมนั้นจึงชื่อว่านิพพาน เป็นที่ไม่มีตัณหา

นัยหนึ่ง "อธิคเต วานสฺส อภาโวติ นิพฺพานํ" อสังขตธรรมบุทคลได้สำเร็จแล้วตัณหามิได้มี เพราะเหตุนั้น อสังขตธรรม จึงว่านิพพานธรรมอันไม่มีตัณหา

พระญาณสมโพธิ (อิ่ม)

นิพพานศัพท์นี้ แปลว่า เป็นที่ดับแห่งเพลิง คือ ราคะ โทสะ โมหะ

อีกนัยหนึ่ง นิพพานศัพท์ แปลว่า ออกแล้วจากตัณหา เป็นที่ยังจิตต์ให้หลง

พระราชปุจฉาที่ ๒ แยกข้อความเป็น ๔ ข้อ คือ

ข้อ ๑ การก่อทรายหรือพระเจดีย์ทรายในฤดูตรุษสงกรานต์ และฤดูอื่นบ้าง เช่นอย่างก่อกันทุกวันนี้ จะมีบทพระบาลีหรืออรรถกถาฎีกา คัมภีร์ใดบ้าง

ข้อ ๒ การก่อพระทรายนี้ มีมาแต่ครั้งพุทธกาล หรือมีขึ้นภายหลังเมื่อพระพุทธเจ้าเข้าปรินิพพานแล้ว

ข้อ ๓ ถ้ามีขึ้นภายหลังพุทธกาล มีขึ้นณประเทศใดก่อน ผู้ใดเป็นต้นบัญญัติจัดการ และปรารภเหตุอะไร จึงได้คิดจัดการก่อพระทรายขึ้นเป็นธรรมเนียมในบ้านเมืองที่นับถือพระพุทธศาสนาสืบมาจนถึงกาลทุกวันนี้

ข้อ ๔ ในเรื่องเตภาติกชฎิล เดิมว่าพระอุรุเวลกัสสป มีบริวาร ๕๐๐ พระคยากัสสปมีบริวาร ๓๐๐ พระนทีกัสสปมีบริวาร ๒๐๐ รวมชฎิลบริวารครบพันหนึ่ง

ควรจะเป็นพันสามรูปทั้งอาจารย์ด้วย

ครั้นเรื่องความในอาทิตตปริยายสูตรมีว่า "ตสฺส ภิกฺขุสหสฺสสฺส อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตานิ วิมุจฺจึสุ" ว่าจิตต์ของพระภิกษุพันหนึ่งนั้นหลุดจากอาสวะทั้งหลายแล้ว คือบรรลุอรหัตตผลสิ้นด้วยกันทั้งพันหนึ่งนั้นแล้ว

อนึ่งความในพระปฐมสมโพธิ กล่าวด้วยพระพุทธเจ้าเสด็จมาเมืองกบิลพัสดุ์ครั้งแรกมีว่า "ขีณาสวสหสฺสปริวุโต" ว่าพระภิกษุขีณาสพพันหนึ่ง คือท่านบุราณชฎิลพวกนั้นนั้นและแวดล้อมตามเสด็จพระผู้มีพระภาคมาแล้ว

ในจาตุรงคสันนิบาต มีว่าพระภิกษุขีณาสวารหันตโบราณชฎิลพันพระองค์ ได้มาเฝ้าพระผู้มีพระภาคในสมัยจาตุรงคสันนิบาต ในความนี้ ก็คือพระบุราณชฎิลพวกพระอุรุเวลกัสสปนั้นนั่นและ มิใช่พระอรหันต์พวกอื่น

ความเรื่องนี้ทรงฟังยังเคลือบคลุมอยู่ จะเป็นพระอรหันต์พันถ้วนหรือพันสาม อย่างไรแน่ จะมีข้อวินิจฉัยถ่องแท้ในพระคัมภีร์ใดบ้าง

แก้พระราชปุจฉาที่ ๒ พระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อยถวายวิสัชชนา ว่า

ข้อ ๑ การก่อพระทรายหรือพระเจดีย์ทราย เช่นอย่างก่อกันทุกวันนี้ ไม่พบที่มาในพระบาลีแห่งใด นอกจากทรงอนุญาตให้ก่อพระสถูปพระตถาคตเจ้าไว้เป็นที่

สักการะบูชาในที่ประชุมทางสี่ ซึ่งมีมาในบาลีมหาปรินิพพานสูตรที่ฆนิกายมหาวรรค ส่วนในคัมภีร์อรรถกถาฎีกาทั้งหลาย จำแนกพระสถูปไว้ ๔ อย่าง คือ พระสถูปที่บรรจุพระธาตุ เรียกธาตุเจดีย์บ้าง สารีริกเจดีย์บ้าง อย่าง ๑ พระสถูปที่บรรจุพุทธบริกขารแลวัตถุสถานที่พระพุทธองค์ทรงบริโภคเรียกบริโภคเจดีย์อย่าง ๑ พระสถูปที่บรรจุอักษรแสดงพระธรรมที่เป็นพุทธพจน์ เรียกว่าธรรมเจดีย์อย่าง ๑ พระสถูปพระปฏิมาที่สร้างอุทิศต่อพระพุทธเจ้าเรียกอุทเทสิกเจดีย์อย่าง ๑ ก็สถูปนั้นในพระบาลีและอรรถกถาฎีกาไม่ได้นิยมชัดว่าให้ก่อด้วยสิ่งอันใด แต่การก่อพระสถูปที่มีปรากฏในเรื่องนั้น ๆ ล้วนก่อด้วยถาวรวัตถุมีอิฐเป็นต้น ที่ปรากฏว่าพระเจดีย์ทรายแท้นั้น มีมาในธรรมิกบัณฑิตราชชาดก ในคัมภีร์ปัญญาสชาดก ซึ่งทราบว่าเป็นของลาวแต่งแสดงว่าเป็นคำพระอินทร์บอกแก่พระโพธิสัตว์ว่า ก่อพระเจดีย์แล้วได้วิมานแก้ว ส่วนในคัมภีร์อื่น ๆ ก็พรรณนาแต่อานิสงส์ในการเกลี่ยทรายในภูมิสถานให้ราบรื่นเท่านั้น

ข้อ ๒ ไม่มีในบาลีแห่งใดว่าพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตหรือตรัสสอนให้ก่อด้วยทรายโดยอาการที่ก่อกันในทุกวันนี้ ได้

ความสันนิษฐานว่า มีขึ้นภายหลังแต่พระพุทธเจ้าปรินพพานแล้ว

ข้อ ๓ ได้ความสันนิษฐานว่า มีขึ้นในประเทศลาวก่อน ลาวเป็นต้นบัญญัติจัดการ คืออยากจะได้บุญให้มากกว่าการเกลี่ยทราย หรือคิดจะชักชวนผู้ที่อยากจะได้บุญมาก ๆ ให้ทำได้โดยสะดวก เช่นการยอกบุญก่อพระเจดีย์ดินทุกวันนี้ ชรอยผู้ต้นบัญญัติจะคิดเห็นว่าสถูปเป็นของที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาต เมื่อก่อทรายให้เป็นจอมขึ้นแล้วจะได้เป็นสถูปแล้วเก็บเอาใบโพธิ์เป็นต้นบรรจุไว้ภายในอุทิศต่อพระพุทธเจ้า ได้ชื่อว่าเป็นบริโภคเจดีย์ และอุทเทสิกเจดีย์กว่าจะเกลี่ยโดยปกติ

อีกประการหนึ่ง จะเป็นของย่อมาแต่ก่อพระสถูปด้วยถาวรวัตถุ เหมือนเรื่องมีแจง ซึ่งถือกันว่าใครทำได้ชื่อว่ายกย่องพระพุทธศาสนา เป็นของย่อมาแต่ก่อนมาแต่สังคายนาฉะนั้น

ข้อ ๔ ข้อนี้ ในบาลีมหาวรรคก็ว่าเคลือบคลุมอยู่ ในอรรถกถามหาวรรคก็มิได้ว่าไว้ เหมือนบริวารพระสารีบุตรพระโมคคัลลานก็ว่า ๒๕๐ กับทั้งอาจารย์ ควรจะเป็น ๒๕๒ รูป ครั้นเรียกรวมกันหมดก็ว่าแต่ ๒๕๐ เช่นในเรื่องจาตุรงคสันนิบาตนั้นเอง ว่าโดยความเห็น

ก็เป็นต่าง ๆ กัน ถ้าจะวินิจฉัยตามที่มากกว่าแล้ว พระปุราณชฎิลทั้งอาจารย์ทั้งศิษย์ เป็นแต่พันถ้วนเท่านั้น.

นายยิ้ม ศรีหงส์ ผู้พิมพ์โฆษณา

โรงพิมพ์ศรีหงส์ มุมถนนอุณากรรณ พ.ศ. ๒๔๓๙

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
THAMMASAT UNIVERSITY
สำนักหอสมุด

